

PH international

ADVANCING SOCIETIES, CONNECTING PEOPLE

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱՅՎԱԾ ՔՆՆԻՉՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ ՄՈԴՈՒԼՆԵՐ

ՄՈԴՈՒԼ 2 - ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍ

ԵՐԵԽԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թումայան Դավիթ

Ձեռնարկը կայքում հրապարակվել է Արդարադատության Ակադեմիայի
տեխնիկական աջակցությամբ

ՄՈՂՈՒԼ 2

ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԵՎ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հեղինակ՝ Թումասյան Դ.

Դավիթ Արսյունի Թումասյան՝ ՀՀ քննչական կոմիտեի դեպարտամենտի իրավական ապահովման և վիճակագրական վարչության պետ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ծնվել է 1980 թվականին Երևան քաղաքում, 2001 թվականին ավարտել է Մոսկվայի նոր իրավաբանական ինստիտուտի իրավագիտության ֆակուլտետը: 2001 թվականից զբաղվում է մանկավարժական և գիտահետազոտական գործունեությամբ: Դասավանդում է ՀՀ բարձրագույն ուսումնական տարբեր հաստատություններում: Մոտ 60 գիտական, գիտահետազոտական և ուսումնամեթոդական աշխատանքների ու հոդվածների հեղինակ է:

Սույն մոդուլը նախատեսված է քննիչների համար, սակայն կարող է օգտակար լինել իրավագիտության, հոգեբանության և սոցիալական աշխատանքի մասնագիտացմամբ ուսանողների, ինչպես նաև երեխաների իրավունքներով հետաքրքրվող այլ մասնագետների համար:

Մոդուլը ստեղծվել է ՀՀ Քննչական կոմիտեի և «Փի-Էյչ Ինթերնեշնլ» կազմակերպության հայկական մասնաճյուղի (պաշտոնապես գրանցված որպես «Փրոթեքթ Հարմոնի») համատեղ նախաձեռնությամբ՝ ազգային փորձագետների ներգրավմամբ: Մոդուլը մշակվել և տպագրվել է «Փի-Էյչ Ինթերնեշնլ» կազմակերպության կողմից իրականացվող և ԱՄՆ Պետքարտուղարության Թմրամիջոցների դեմ պայքարի և իրավապահ համագործակցության բաժնի կողմից ֆինանսավորվող «Համայնքային կապեր» ի նպաստ իրավական սոցիալականացման» (ՀԿԸԻՄ) ծրագրի շրջանակներում:

Սույն մոդուլում արտացոլված են հեղինակի տեսակետները, մեկնաբանությունները և եզրակացությունները, որոնք կարող են չհամընկնել ԱՄՆ Պետքարտուղարության տեսակետների հետ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 3

**ԳԼՈՒԽ 1. ԵՐԵՆԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ
ԿԱՐԶԱԻՐԱԿԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ՀԱՄԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ..... 9**

**ԳԼՈՒԽ 2. ԵՐԵՆԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԸՍՏ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ . 17**

2.1. Երեխայի իրավունքների քրեաիրավական
պաշտպանության ընդհանուր համակարգն ըստ միջազգային
փաստաթղթերի..... 17

2.2. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով
նախատեսված քրեաիրավական պաշտպանությունը..... 18

2.3. Միջազգային այլ փաստաթղթերով նախատեսված
քրեաիրավական պաշտպանությունը..... 21

**ԳԼՈՒԽ 3. ԵՐԵՆԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԸՍՏ ԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ..... 27**

3.1. Երեխայի կյանքի և առողջության պաշտպանությունը
հանցավոր արարքներից..... 27

3.2. Երեխայի ազատության, պատվի և արժանապատվության
պաշտպանությունը հանցավոր արարքներից..... 35

3.3. Երեխայի սեռական ազատության և սեռական
անձեռնմխելիության պաշտպանությունը հանցավոր
արարքներից 49

3.4. Երեխայի այլ իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը
հանցավոր արարքներից..... 67

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՆՉԱՓԱՀԱՍԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏ.....	101
ԳԼՈՒԽ 5. ԵՐԵՖԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	111
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.....	115

Հայաստանի Հանրապետությունում¹ 2015 թվականին առաջին անգամ սահմանադրական մակարդակով առանձնացվեցին և ամրագրվեցին երեխայի² իրավունքների պաշտպանության երաշխիքները:

ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ երեխան իրավունք ունի ազատ արտահայտելու իր կարծիքը, որը, երեխայի տարիքին և հասունության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ երեխային վերաբերող հարցերում երեխայի շահերը պետք է առաջնահերթ ուշադրության արժանանան:

Նման մոտեցումը պատահական չէ, քանի որ միջազգային հանրությունն արդեն տասնյակ տարիներ շեշտադրում է երեխայի իրավունքների առանձնահատկությունները և գերակայությունը, որոնք ոչ միշտ էին առաջնային: Դրա ապացույցն է XX դարում արտահայտված հետևյալ միտքը. «Երեխան մեծահասակի վերադարձությունն է, որը տնօրինում է նրան այնպես, ասես

¹ Այսուհետ՝ ՀՀ:

² Սույն մոդուլում «երեխա» և «անչափահաս» եզրույթներն օգտագործվում են որպես հոմանիշներ՝ հիմք ընդունելով այն, որ երեխա է համարվում 18 տարին չլրացած ցանկացած անձ: «Երեխա» հասկացությունն ամրագրված է Երեխայի իրավունքների մասին 1989թ.-ի կոնվենցիայի 1-ին հոդվածում, Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի միջոցների մասին 2005թ.-ի ԵԽ-ի կոնվենցիայի 4-րդ հոդվածի «դ» կետում, ՄԱԿ-ի Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի կոնվենցիան լրացնող՝ 2000թ.-ի Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման և խափանման և դրա համար պատժի մասին արձանագրության 3-րդ հոդվածի «դ» կետում, Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերի մասին 1999թ.-ի կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածում, ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասում, «Երեխայի իրավունքների մասին» 1996թ.-ի մայիսի 29-ի ՀՀ օրենքի 1-ին հոդվածում և այլ միջազգային և ազգային ակտերում:

երեխան լինի իր սեփականությունը: Ստորուկը երբեք այնպես չի պատկանել իր տիրոջը, ինչպես երեխան՝ ծնողներին»:³

Երեխաների պաշտպանությունը, ներառյալ՝ քրեաիրավական և վարչաիրավական մեխանիզմներով, պետության կարևորագույն խնդիրներից է, քանի որ հանցագործության կամ զանցանքի ենթարկված երեխան անշուշտ կկրի բարոյական, հոգեբանական, իսկ երբեմն նաև ֆիզիկական զրկանքներ և սահմանափակումներ, ինչը չի կարող չանդրադառնալ նրա զարգացման վրա:

Ակնհայտ է նաև, որ երբեմն պետք է հասարակությունը պաշտպանել անչափահասներից, որոնք կատարում են հակաիրավական, երբեմն նաև հանցավոր արարքներ:

Օրենքի հետ որևէ առնչություն ունեցող անձ ստանում է համապատասխան դատավարական կարգավիճակ: Ցանկացած դատավարական կարգավիճակ ունեցող երեխայի իրավունքները ճիշտ ընկալելու և մեկնաբանելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել երեխայի զարգացման շրջաններն ու դրանց բնորոշ առանձնահատկությունները: Անկախ դատավարական կարգավիճակից երեխան պետք է ստանա պաշտաճ պաշտպանություն և օգնություն:

Դատաիրավական համակարգի հետ առնչվող երեխաներից առավել խոցելի են տուժող երեխաները, հատկապես՝ մանկահասակները⁴:

³ Տե՛ս՝ Богуславский М.В., Корнетов Г.Б. Антология гуманной педагогики. М., 1999, էջեր 90-91:

⁴ Մանկությունն այն ժամանակահատվածն է, որը տևում է ծննդյան պահից մինչև լիարժեք սոցիալական և հոգեբանական հասունության հասնելը: Լույս աշխարհ գալով՝ երեխան տիրապետում է միայն կյանքի պահպանման ամենատարրական մեխանիզմներին: Նյարդային համակարգի կառուցվածքով, ֆիզիկական կազմվածքով և գործունեության եղանակներով մարդը համարվում է բնության ամենակատարյալ էակը, սակայն միևնույն ժամանակ ծննդյան պահին երեխայի մոտ բացակայում է վարքագծի որևէ պատրաստի մեխանիզմ: Ինչպես նշում էր հայտնի հոգեբան Դ. Բ. Էլկոնինը, «որքան բարձր է կանգնած մարդկային էակը կենդանիների մեջ, այնքան երկար է տևում նրա մանկությունը և այնքան անօգնական է նա ծննդյան պահին: Այսպիսին է բնության տարիմաստությունը»: Մանրամասն տես՝ Эльконин Б.Д. Введение в психологию развития. М., 1995, էջեր 14-16:

Ինչպես նշում է Լ.Ֆ. Օբուխովան՝ «7-ից մինչև 12-14 տարեկանն ընկած ժամանակահատվածն անհատին մղում է դեպի ինքնուրույնություն: Այդ պահից երեխաները՝ մեծահասակների հետ համատեղ յուրովի ձգտում են իրավահավասար հասարակության ստեղծման: Երեխան սկսում է ընկալել իրեն որպես տարբեր հնարավորություններ կրողի, փորձում է կողմնորոշվել տարբեր հասարակական հարաբերություններում: Նա համեմատում է դրանց նշանակությունն ու իրեն չափում է դրանցով: Դեպի զարգացում տանող այդ նոր քայլով ավարտվում է նախապատրաստությունը կյանքին, որն էլ կազմում է մանկությունը»:⁵ Հետևաբար այդ տարիքում ի հայտ են գալիս նոր հետաքրքրություններ, որոնք կարող են հանգեցնել երեխայի մոտ նաև հանցավոր կամ վիկտիմ վարքագծի ձևավորման:

Անկախ երեխայի կարգավիճակից՝ երեխայի լավագույն շահն առաջնային են: Դրանք ամրագրված են մարդու իրավունքների ոլորտին վերաբերող մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Առաջին անգամ երեխայի շահն իր արտացոլումն է գտել 1959թ.-ի Երեխայի իրավունքների հռչակագրում, որտեղ նշվում է, որ օրենքով և այլ միջոցներով երեխան պետք է օժտված լինի հատուկ պաշտպանությամբ և նրան տրամադրվեն հնարավորություններ ու բարենպաստ պայմաններ, որոնք հնարավորություն կընձեռեն նրան ֆիզիկապես, մտավոր, բարոյապես, հոգեպես և սոցիալապես զարգանալ առողջ՝ ազատության և արժանապատիվ մթնոլորտում: Այս նպատակով օրենքների ընդունման հիմնական տրամաբանությունը պետք է լինի երեխայի շահի առավելագույն և լավագույն ապահովումը:

Ավելի ուշ այդ սկզբունքն ամրագրվեց երկու այլ փաստաթղթով՝ 1979թ.-ին ընդունված Կանանց խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին և 1986թ.-ին ընդունված Սոցիալական և իրավական սկզբունքների մասին հռչակագրերում, որոնք վերաբերում են երեխաների բարեկեցությանը և պաշտպանությանը:

⁵ Стé'у` Обухова Л.Ф. Возрастная психология. М., 2000, էջ 65:

Սկզբունքն առավել հստակ ամրագրված է Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի⁶ 3-րդ հոդվածի 1-ին կետում, որի համաձայն՝ «Երեխաների նկատմամբ բոլոր գործողություններում, անկախ այն բանից, թե դրանք ձեռնարկվում են սոցիալական ապահովության հարցերով զբաղվող պետական և մասնավոր հիմնարկների, դատարանների, վարչական կամ օրենսդրական մարմինների կողմից, առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվում երեխայի լավագույն շահին»:

Այս դրույթն իր արտացոլումն է գտել Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի⁷ մի շարք որոշումներում: Այսպես, 2003թ.-ին քննելով Սահինն ընդդեմ Գերմանիայի գործը, ՄԻԵԴ-ն արձանագրել է, որ անհրաժեշտ է ապահովել հավասարակշռվածություն երեխայի և նրա ծնողների շահի միջև, և այդ հավասարակշռման գործընթացում առաջնային կարևորություն պետք է տալ երեխայի լավագույն շահին, որոնք, կախված դրանց բնույթից, կարող են գերակայել ծնողների շահի նկատմամբ:⁸

Գրականության մեջ արտահայտվել է այն կարծիքը, որ Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածն ընդգրկում է ոչ միայն սոցիալական ապահովության հարցերով զբաղվող պետական և մասնավոր հիմնարկների, դատարանների, վարչական և օրենսդրական մարմինների՝ երեխաների նկատմամբ գործողությունները, այլ նաև անհատների գործողությունները:⁹ Նման

⁶ 1993թ.-ի հունիսի 23-ին Հայաստանը միացել է Երեխաների իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիային: Այդ քայլով Հայաստանն ըստ էության ընդունեց, որ երեխաներն իրենց տարիքային, մտավոր և ֆիզիկական զարգացվածության մակարդակի ուժով համարվում են խոցելի հատուկ խումբ և մշտական հոգատարության ու պաշտպանության կարիք ունեն և ստանձնեց կոնվենցիայից բխող մի շարք պարտավորություններ, որոնց ամրագրման, երեխաների առնչությամբ ներպետական օրենսդրության միջազգային չափանիշներին համապատասխանեցման և օրենսդրական բարեփոխումների իրականացման առումով ընդունվեց նաև «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը:

⁷ Այսուհետ՝ ՄԻԵԴ:

⁸ St' u՝ Case of Sahin v. Germany. European Court of Human Rights. 2003, էջ 2:

⁹ St' u՝ Todres J. Emerging Limitations on the Rights of the Child: the UN Convention on the Rights of the Child and its Early Case Law. Columbia Human Rights Review, 1998, էջ 171:

կարծիքն անհիմն չէ: Առաջին հերթին, այդպիսի անձանց թվին են պատկանում ծնողները կամ, համապատասխան դեպքերում, խնամակալները և հոգաբարձուները, ում հիմնական պարտականություններից է երեխայի լավագույն շահի ապահովումը: Երեխայի լավագույն շահի պաշտպանությունը պահանջում է երեխային վերաբերվել որպես իր իրավունքները կրող լիարժեք սուբյեկտի:

Հայաստանը համագործակցում է երեխաների իրավունքների ապահովումը վերահսկող միջազգային մարմնի՝ Երեխաների իրավունքների կոմիտեի հետ, որին առաջին զեկույցը ներկայացրել է 1997թ.-ին:¹⁰ Երեխայի իրավունքների կոմիտեն բազմիցս նշել է, որ երեխային պետք է վերաբերվել ինչպես իրավունքի սուբյեկտի:¹¹ Միջազգային նորմերի և դրանց մեկնաբանությունների կիրառումը ՀՀ դատավարական պրակտիկայում հանդիսանում է կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Միջազգային լավագույն փորձի կիրառման հեռանկարները ՀՀ-ում կարևորվում են հենց երեխաների իրավունքների պաշտպանության համատեքստում՝ անկախ երեխայի դատավարական կարգավիճակից:

Սույն մոդուլը նպատակ է հետապնդում քննիչների մոտ ձևավորել այնպիսի գիտելիքներ և հմտություններ, որոնք անհրաժեշտ են երեխաների իրավունքների պաշտպանության համար: Մասնավորապես ձեռնարկում ներկայացվելու են՝

1. երեխայի իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանության ընդհանուր հասկացությունը, ըստ միջազգային և ազգային օրենսդրությունների,

2. երեխայի կյանքի և առողջության, ազատության, սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության, ինչպես երեխայի այլ իրավունքների և շահերի հանցավոր արարքներից

¹⁰ Տե՛ս՝ Սարգսյան Վ., Ռոյթեր Վ., Խյուֆներ Կ. Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային և հայաստանյան ընթացակարգեր. Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության ինստիտուտ: Երևան, 2003, էջ 106:

¹¹ Տե՛ս՝ Robertson T. Implementation Handbook for the Convention of the Rights of the Child. Paris. UNICEF, 1998, էջ 147:

պաշտպանությանն ուղղված քրեախրավական նորմերի մեկնաբանությունը,

3. անչափահասները՝ որպես հանցագործության սուբյեկտ,

4. երեխայի իրավունքների վարչախրավական պաշտպանությունը:

Սույն մոդուլը քննիչներին կներկայացնի ամփոփ տեղեկություններ երեխաների հետ մասնագիտական աշխատանքներն արդյունավետ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ օրենսդրական բազայի վերաբերյալ, քրեախրավական և վարչախրավական պաշտպանության ամբողջական համակարգը, դատական, մասնավորապես՝ ՄԻԵԴ դիրքորոշումները քննարկվող հարցերի վերաբերյալ, ինչպես նաև հարակից այլ հարցեր:

ԳԼՈՒԽ 1. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունն առաջնային է և բացարձակ, սակայն քրեաիրավական և վարչաիրավական մեխանիզմներով պաշտպանությունն իրականացվում է այն դեպքում, երբ երեխաների նկատմամբ համապատասխանաբար կատարվել է հանցանք կամ զանցանք: Այս դեպքում երեխան արդեն ձեռք է բերում զոհի (հանցագործության կամ զանցանքի ենթարկվածի) կարգավիճակ¹²:

Ա.Ա. Պիոնտկովսկու կարծիքով, քրեական օրենքներն իրենց սանկցիաներով պարզապես ավելի խստացնում են գոյություն ունեցող իրավունքի այլ ճյուղերի կողմից սահմանվող իրավական նորմերը, որոնց խախտումը ճանաչվում է որպես հանցագործություն:¹³

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության համակարգն ավելի ըմբռնելի է դառնում, երբ սոցիալ-իրավական տեսանկյունից վերլուծվում է դրանց բովանդակությունը: Այդ տեսանկյունից դիտարկումը ներառում է փիլիսոփայական, էթիկական, քաղաքական և իրավական մոտեցումները՝ բացահայտելով պաշտպանության մեխանիզմի ինքնատիպ կառուցվածքը, նպատակները, խնդիրները և գործառնությունները:¹⁴

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության սոցիալ-իրավական մեխանիզմի արդյունավետության հիմնախնդիրն ունիվերսալ է: Այն շոշափում է երեխաների իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված

¹² Հարկ է նշել, որ միջազգային չափանիշներով զոհի/ հանցագործության կամ զանցանքի ենթարկվածի կարգավիճակ հասկացությունն ավելի լայն է, քան տուժող կարգավիճակ հասկացությունը:

¹³ Курс советского уголовного права. Том 1/ Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чихвадзе. М., 1970, էջ 12:

¹⁴ St' u` Мордовец А.С. Проблема эффективности социально-юридического механизма обеспечения прав человека и гражданина// Правоведение, 1996, №4, էջ 14:

տնտեսական, կազմակերպա-կառավարչական, ներպետական և միջազգային ոլորտները:

Դիտարկենք այդ կառուցակարգի տարրերի հիմքերը: Առաջին հերթին, անկասկած, դա պետության տնտեսական հիմքն է, որի տակ սովորաբար հասկանում ենք հասարակության տնտեսական հարաբերությունների համակարգը: Դրանցով է պայմանավորված պետության ֆինանսատնտեսական հիմքը:¹⁵ Տնտեսական գործառույթին զուգահեռ պետությունն իրականացնում է նաև սոցիալական գործառույթ, որի գլխավոր նպատակն է վերացնել և մեղմացնել հասարակության մեջ հնարավոր սոցիալական լարվածությունը, փորձել հավասարեցնել հասարակության անդամների սոցիալական դիրքերը: Սոցիալական գործառույթի իրականացումն ակնհայտ է դարձնում պետության նպատակը՝ անհատի համար ապահովել արժանապատիվ գոյություն, ազատ զարգացում, ընտանիքի պաշտպանություն, սոցիալական արդարություն և պաշտպանվածություն:¹⁶

Երեխայի իրավունքների ապահովման մեխանիզմի երկրորդ տարրը կարելի է համարել կազմակերպա-կառավարչականը: Մեխանիզմի այս տարրն իր մեջ ներառում է պետական մարմինների և հաստատությունների՝ երեխայի իրավունքների պաշտպանության ոլորտում ծավալվող քաղաքականության կազմակերպչական հիմքը:

Երեխայի իրավունքների ապահովման մեխանիզմի հաջորդ տարրը ներպետականն է: Վերջինիս ձևավորման կարևոր նախապայման է հանդիսանում իշխանությունը: Պետությանը և պետական իշխանությանը լեգիտիմություն է հաղորդում իրավունքը: Այն իրավաբանական ձևակերպում է տալիս պետությանը, կարգավորում և համակարգում է նրա գործունեության հիմնական ուղղությունները: Պետությունն էլ իր հերթին որոշակիություն ու համապարտադիր բնույթ է հաղորդում իրավունքին: Կարելի է նշել,

¹⁵ Տե՛ս՝ Корельский В.М., Перевалов Р.Д. Теория государства и права. М., Норма, 2000, էջեր 123-124:

¹⁶ Տե՛ս՝ Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права. М., Право и государство, 2003, էջ 202:

որ իրականում պետությունը ոչ թե ստեղծում է իրավունքը, այլ իրավաբանորեն ձևակերպում և ամրագրում է այն, ինչը հասունացել է կամ պետք է հասունանա հասարակության մեջ օբյեկտիվ կարիքներից ելնելով: Այսպիսով որոշակիացվում են պետության միջամտության և ներգործության սահմանները քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտների աշխատանքներին, քաղաքացիների անձնական իրավունքներին և այլն: Այսպիսով, երեխայի իրավունքների ապահովման ներպետական իրավաբանական մեխանիզմն ընդգրկում է իրավական կարգավորումն ամբողջությամբ՝ ներառյալ իրավունքի նորմերի խախտման դեպքերում վեճերի լուծումը և պատասխանատվության սահմանների որոշումը:

Երեխայի իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմի տարրերից է նաև միջազգային-իրավական տարրը: Պետությունները, համաձայնության գալով մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների միջազգային-իրավական կարգավորման շուրջ, ստանձնում են համապատասխան պարտավորություններ: Այդ պարտավորությունների օբյեկտները՝ մարդու, այդ թվում նաև երեխաների իրավունքները, կյանքի են կոչվում հենց այդ պետությունների կողմից: Սակայն դրանց իրագործումը վերահսկվում է միջազգային հանրության կողմից: Դրանում է կայանում երեխայի իրավունքների միջազգային-իրավական պաշտպանության սկզբունքային առանձնահատկությունը: Վերահսկողությունը լուրջ ազդեցություն է ունենում միջազգային նորմերի և սկզբունքների կիրառման արդյունավետության և միջազգային համաձայնագրերի՝ մասնակից պետությունների կողմից իրավական պահպանման գործում: Այդպիսի վերահսկողության ձևերը մեծապես պայմանավորված են մարդու իրավունքների խախտման բնույթով և կարող են լինել շատ բազմազան: Դրանք սահմանվում են ՄԱԿ-ի

կանոնադրությամբ և որոշումներով, համընդհանուր և տեղական բնույթի միջազգային համաձայնագրերով:¹⁷

Միջազգային կարգավորումն անդրադառնում է նաև ներպետական կարգավորման վրա, քանի որ ի կատարումն ստանձնած միջազգային պարտավորությունների՝ պետությունները համապատասխան փոփոխություններ և լրացումներ են կատարում ներպետական օրենսդրության կամ ընթացակարգերի մեջ:

Ինչպես արդեն նշվեց, քրեաիրավական և վարչաիրավական պաշտպանությունը կիրառվում է համապատասխանաբար հանցանք կամ զանցանք կատարելու դեպքում, որով պետությունը դրսևորում է իր վերաբերմունքն այդ արարքների նկատմամբ:

Քրեաիրավական պաշտպանությունը մարդու, նրա իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունն է հանցավոր ոտնձգությունից կամ դրանց իրական հնարավորությունից: Քրեաիրավական պաշտպանության ենթակա են ոչ բոլոր հասարակական հարաբերությունները, այլ նրանք, որոնց խախտումը կարող է հանգեցնել լուրջ հետևանքների կամ որոնք ոտնձգում են առավել արժեք ներկայացնող հարաբերություններին:

Ոչ միայն ոտնձգություններից, այլ նաև դրանց իրական վտանգից անձանց պաշտպանության պոզիտիվ պարտականությանն անդրադարձել է նաև ՄԻԵԴ-ը:¹⁸

¹⁷ Sté u` Устинова Е.Ю. Международный контроль за соблюдением международных договоров. Диссертация на соискание ученой степени канд. юрид. наук. Москва, 2008, էջ 56:

¹⁸ ՄԻԵԴ-ն Օսմանն ընդդեմ Մեծ Բրիտանիայի գործով նշել է, որ անձի կամ անձանց պաշտպանությանն ուղղված նախականիչ միջոցառումներ ձեռնարկելու պետության պոզիտիվ պարտականությունը ծագում է այն դեպքում, երբ իշխանությունները գիտեին կամ պարտավոր էին իմանալ մարդու կյանքի իրական և անմիջական ռիսկի գոյության մասին, որը կապված է երրորդ անձանց հանցավոր գործողությունների հետ: Նման հանգամանքներում, եթե իշխանությունն իր իրավասության շրջանակում չի ձեռնարկել այնպիսի միջոցառումներ, որոնք կարող էին օգնել խուսափել ռիսկից, ապա դա կդիտվի կյանքի իրավունքի խախտում: Դատարանը նշել է, որ այս դեպքում դիմողը պետք է միայն ապացուցի, որ պետությունը չի ձեռնարկել ողջամտորեն ակնկալվող այն միջոցառումները, որոնք նպատակ ունեն խուսափել իրական և անմիջական ռիսկից:

Քրեաիրավական հարաբերությունների ծագման և բովանդակության խնդիրը մինչ այսօր վիճելի է քրեական իրավունքի տեսության մեջ: Որոշ հեղինակներ գտնում են, որ այդ իրավահարաբերությունները ծագում են քրեական օրենքի հրապարակման պահից, մյուսները՝ հանցանք կատարելու պահից, երրորդները՝ դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու պահից:¹⁹

Քրեաիրավական հարաբերությունները հանգեցնում են քրեաիրավական պաշտպանական (պահպանական) մեխանիզմների իրականացմանը: Այդ խնդրի էությունը հանցագործություններից մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների, իրավաբանական անձանց իրավունքների, սեփականության, շրջակա միջավայրի, հասարակական կարգի և անվտանգության, սահմանադրական կարգի, ինչպես նաև խաղաղության և մարդկության անվտանգության պաշտպանության ապահովումն է:

Ինչպես արդարացիորեն նշվում է մասնագիտական գրականության մեջ՝ այդ խնդրի լուծման միջոցներն են՝

1) քրեական պատասխանատվության հիմքի և սկզբունքների օրենսդրական ամրագրումը,

2) հանցավոր ճանաչվող արարքների շրջանակի սահմանումը (արարքների քրեականացման սահմանների որոշումը),

3) այդ արարքների կատարման համար որոշակի պատիժների սահմանումը (հանրորեն վտանգավոր արարքների պատժելիության սահմանումը):²⁰

Հետևաբար, երեխաների քրեաիրավական պաշտպանությունը պաշտպանության այն տեսակն է, որը նախատեսում է երեխաների նկատմամբ կատարված հանցավոր արարքների շրջանակը և դրա համար քրեական պատասխանատվությունը:

Վարչաիրավական պաշտպանությունը պաշտպանության այն տեսակն է, որը նախատեսում է երեխաների նկատմամբ կատարված

¹⁹ Մանրամասն տե՛ս՝ Прохоров В.С., Крапачев Н.М., Тарбагаев А.Н. Механизм уголовно-правового регулирования. Краснодар, 1989:

²⁰ Տե՛ս՝ ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն)/ Ս. Առաքելյան, Ա. Գաբուլյան, Հ. Խաչիկյան և ուրիշ. Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 17:

զանցանքների շրջանակը և դրա համար վարչական պատասխանատվությունը:

Զանցանքները հանցագործություններից տարբերվում են հանրային վտանգավորությամբ:

Հանրային վտանգավորությունն արարքի հատկությունն է՝ վնաս հասցնելու քրեական օրենքով պաշտպանվող հասարակական հարաբերություններին:

Հանրային վտանգավորությունը՝ որպես հանցագործության նյութական հատկանիշ, օբյեկտիվ կատեգորիա է: Այն գոյություն ունի մարդու (օրենսդրի) կամքից ու գիտակցությունից անկախ: Արարքը հանրորեն վտանգավոր է ոչ թե այն պատճառով, որ ինչ-որ մեկը (օրենսդիրը, օրենքը կիրառողը) այդպես է գնահատում այն, այլ այն պատճառով, որ այդ արարքը հակասում է տվյալ հասարակության գոյության պայմաններին, խախտում է հասարակության կենսագործունեության համար անհրաժեշտ հասարակական հարաբերությունները:²¹

Օրենսդրի խնդիրը հասարակության մեջ կատարվող արարքների վտանգավորության աստիճանի ճիշտ գնահատումն է և դրա հիման վրա այդ արարքները հանցագործությունների կամ այլ իրավախախտումների թվին դասելն ու դրանց համար համապատասխան տեսակի պատասխանատվություն նախատեսելն է: Չնայած զանցանքները հանդիսանում են առավել նվազ վտանգավորություն ներկայացնող արարքներ, սակայն երեխաների դեպքում դրանց վտանգավորությունն անհամեմատ ավելի բարձր է, քան եթե համանման արարքները կատարվեն մեծահասակների նկատմամբ:

Հարկ է ընդգծել, որ երկար ժամանակ երեխան ընկալվել է որպես ընտանիքի «անլեզու հավելված»:²² Այժմ իրավիճակն էապես փոխվել է, և երեխայի իրավունքներին նվիրված նորմերի ամրագրումը

²¹ Մանրամասն տե՛ս նույն տեղը, էջեր 82-83:

²² St`u` Титова Т.А. Конвенция о правах ребенка в системе общей регламентации прав человека. Диссертация на соискание ученой степени доктора юрид. наук. Екатеринбург, 2000, էջ 48:

միջազգային փաստաթղթերում թույլ է տալիս վերհանել երեխայի իրավունքների իրագործմանն ուղղված պետական մարմինների գործունեության առավել ընդունելի և անհրաժեշտ ուղղությունները: Այսօր արդեն կարելի է խոսել յուրահատուկ սկզբունքների մասին, որոնց միջոցով իրականացվում են երեխայի իրավունքները և դրանց պաշտպանությունը: Դրանք ուղղակիորեն ամրագրված են Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայում: Այդ սկզբունքներից են.

- խտրականության բոլոր ձևերից երեխայի պաշտպանությունը (հոդված 2),

- երեխայի լավագույն շահի ապահովումը (հոդված 3),

- երեխայի՝ իր կարծիքը ազատորեն արտահայտելու իրավունքն այն բոլոր դեպքերում, որոնք վերաբերում են իրեն, և այդ հայացքների նկատմամբ ցուցաբերվող հարգանքը և պատշաճ ուշադրությունը (հոդված 12) և այլն:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության անմիջական երաշխավորողն ու իրագործողը համարվում է պետությունը՝ ի դեմս համապատասխան իրավասու մարմինների: Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայում առկա են որոշ դրույթներ, որոնք ենթադրում են մասնակից պետություններում երեխայի իրավունքների ապահովման գործուն մեխանիզմի ստեղծում: Այսպես,

- մասնակից պետությունները ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները՝ ապահովելու երեխայի պաշտպանությունը խտրականության բոլոր ձևերից կամ պատժից՝ նրա ծնողների կամ օրինական խնամակալների կամ ընտանիքի այլ անդամների կարգավիճակի, գործունեության, արտահայտած հայացքների կամ համոզմունքի հիմքով (Կոնվենցիայի 2-րդ հոդված),

- մասնակից պետությունները պարտավորվում են երեխային ապահովել նրա բարեկեցության համար անհրաժեշտ պաշտպանությամբ և հոգատարությամբ՝ ուշադրության առնելով նրա ծնողների, խնամակալների կամ օրենքով նրա համար պատասխանատվություն կրող այլ անձանց իրավունքներն ու պարտականությունները, և այդ նպատակով ձեռնարկում են

օրենսդրական ու վարչական բոլոր համապատասխան միջոցները (Կոնվենցիայի 3-րդ հոդված, մաս 2),

• մասնակից պետություններն ապահովում են երեխաների մասին հոգալու կամ նրանց պաշտպանության համար պատասխանատու հիմնարկների, ծառայությունների ու մարմինների համապատասխանությունը իրավասու մարմինների կողմից սահմանված չափանիշներին, մասնավորապես, անվտանգության ու առողջապահության բնագավառներում, դրանց թվաքանակի և անձնակազմի պիտանիության, ինչպես նաև իրավասու հսկողություն սահմանելու իմաստով (Կոնվենցիայի 3-րդ հոդված, մաս 3):

Վերը նշված սկզբունքները համապարտադիր են պետությունների համար, սակայն դրանց կիրառման մեխանիզմների ստեղծման համար պետությունն ազատ է օրենսդրական, վարչական և այլ մեթոդների կիրառման հարաբերակցության հարցում՝ հետապնդելով մեկ միասնական նպատակ՝ երեխայի և նրա իրավունքների արդյունավետ պաշտպանություն:

ՍՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Որո՞նք են երեխայի իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանության նախադրյալները:
2. Երեխայի իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանության միջազգային կարգավորման ի՞նչ մեխանիզմներ կան:
3. Որո՞նք են երեխայի իրավունքների պաշտպանության կառուցակարգի տարրերը:
4. Որո՞նք են երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված պաշտպանության սկզբունքները:

**ԳԼՈՒԽ 2. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՄԻՋԱԶԳԱՑԻՆ
ՕՐԵՆՄԱՐՈՒԹՅԱՆ**

**2.1. Երեխայի իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանության
ընդհանուր համակարգն ըստ միջազգային փաստաթղթերի**

ՀՀ-ում առկա է երեխաների պաշտպանության հիմնահարցերին վերաբերող և՛ միջազգային, և՛ ազգային իրավական ծավալուն բազա: Ընդ որում, ՀՀ-ն վավերացրել է այս ոլորտի հիմնական միջազգային իրավական ակտերը: Դրանց թվին են պատկանում՝

1. Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիան²³,
2. Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիայի՝ Մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրությունը²⁴,
3. Երեխաների իրավունքների մասին կոնվենցիայի՝ Ջինված հակամարտություններին վերաբերող կամընտիր արձանագրությունը²⁵,
4. Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի ՄԱԿ-ի կոնվենցիան և դրա կամընտիր՝ Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին թիվ 2 արձանագրությունը²⁶,
5. Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին կոնվենցիան (Հաագայի կոնվենցիան)²⁷,
6. Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի միջոցների մասին Եվրոպայի Խորհրդի 2005թ.-ի կոնվենցիան ²⁸,

²³ ՀՀ-ում ուժի մեջ է մտել 1993թ.-ի հունիսի 22-ին:

²⁴ ՀՀ-ում ուժի մեջ է մտել 2005թ.-ի հուլիսի 30-ին:

²⁵ ՀՀ-ում ուժի մեջ է մտել 2005թ.-ի մարտի 21-ին:

²⁶ ՀՀ-ում ուժի մեջ է մտել 2003թ.-ի դեկտեմբերի 25-ին:

²⁷ ՀՀ-ում ուժի մեջ է մտել 2007թ.-ի հունիսի 1-ին:

²⁸ ՀՀ-ում ուժի մեջ է 2008թ.-ի մարտի 20-ից:

7. ԱՄԿ-ի Երեխաների աշխատանքի վատթարագույն ձևերի մասին կոնվենցիան ²⁹,

8. ԱՄԿ-ի Հարկադիր աշխատանքի վերացման մասին կոնվենցիան ³⁰,

9. ԱՄԿ-ի Հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի մասին կոնվենցիան ³¹,

10. Սեռական շահագործումից և սեռական բնույթի բռնություններից երեխաների պաշտպանության մասին ԵԽ-ի կոնվենցիան ³² (դեռ վավերացված չէ) և այլն:

Երեխաների պաշտպանության ոլորտին վերաբերող ազգային օրենսդրությունից առանձնահատուկ պետք է նշել հետևյալ իրավական ակտերը՝ ՀՀ քրեական օրենսգիրքը ³³, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը ³⁴, ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրքը, «Երեխաների իրավունքների մասին» 1996թ.-ի մայիսի 29-ին ՀՀ օրենքը:

Այս օրենքների հիման վրա ստեղծվել է նաև ծավալուն ենթաօրենսդրական բազա, որը կարգավորում է օրենսդրական կարգավորումից դուրս գտնվող և երեխաների պաշտպանությանը վերաբերող որոշ հիմնահարցեր և նախատեսում է դրանց իրականացման ընթացակարգեր:

2.2. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով նախատեսված քրեաիրավական պաշտպանությունը

Երեխաների իրավունքների պաշտպանության, ներառյալ քրեաիրավական պաշտպանության առումով, առանձնանում է Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիան:

²⁹ ՀՀ-ում ուժի մեջ է 2006թ.-ի հունվարի 2-ից:

³⁰ ՀՀ-ում ուժի մեջ է 2005թ.-ի դեկտեմբերի 17-ից:

³¹ ՀՀ-ում ուժի մեջ է 2005թ.-ի դեկտեմբերի 17-ից:

³² ՀՀ-ի կողմից ստորագրվել է 2010թ.-ի սեպտեմբերի 29-ին:

³³ Այսուհետ՝ ՀՀ քր. օր.:

³⁴ Այսուհետ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.:

Տ. Համարբերգի կարծիքով՝ Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի ստեղծողների հիմնական նպատակներից մեկը մարդու իրավունքների մասին միջազգային փաստաթղթերում առկա երեխաների իրավունքներին վերաբերող առանձին դրույթները կենտրոնացնելն էր մեկ ամբողջական փաստաթղթում՝ երեխաների լավագույն շահն ապահովելու նպատակով:³⁵

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 32-36-րդ և 39-րդ հոդվածների համաձայն մասնակից պետությունները, մասնավորապես, ներպետական, երկկողմ և բազմակողմ մակարդակներով ձեռնարկում են բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, որպեսզի կանխարգելեն.

- երեխայի տնտեսական շահագործումը և այնպիսի աշխատանք կատարելը, որը կարող է վտանգավոր լինել կամ խոչընդոտել երեխայի կրթությանը կամ վնասել նրա առողջությանը և ֆիզիկական, մտավոր, բարոյական ու սոցիալական զարգացմանը,

- երեխաներին թմրանյութերի և հոգեներգործուն նյութերի ապօրինի օգտագործումը և երեխաների ներգրավումն այդպիսի նյութերի ապօրինի արտադրության ու առևտրի մեջ,

- երեխային ցանկացած ապօրինի սեռական գործունեության դրդելը կամ հարկադրելը,

- շահագործման նպատակով երեխաներին պոռնկության մեջ կամ այլ ապօրինի սեռական պրակտիկայում օգտագործելը,

- շահագործման նպատակով երեխաներին պոռնոգրաֆիայի և պոռնոգրաֆիկ նյութերի մեջ օգտագործելը,

- երեխաների առևանգումը, նրանց վաճառքը կամ ցանկացած նպատակով և ցանկացած ձևով նրանց առուվաճառքը,

- երեխային վնասող շահագործման բոլոր այլ ձևերը,

- երեխայի նկատմամբ դաժան վերաբերմունքը, շահագործման կամ չարաշահման ցանկացած ձևերը, խոշտանգումները կամ ցանկացած այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքը կամ պատիժը:

³⁵ St' u` Hammarberg T. The UN Convention on the Right of the Child and How to make it Work. New York. St. Martins Press, 1990, էջ 98:

Նույն կոնվենցիայի 37-րդ հոդվածի համաձայն, մասնակից պետություններն ապահովում են, որ.

ա) ոչ մի երեխա չենթարկվի խոշտանգումների կամ այլ դաժան, անմարդկային կամ նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի: Ոչ մահապատիժ, ոչ ցմահ բանտարկություն, որն ազատման հնարավորություն չի նախատեսում, չի սահմանվում տասնութ տարին չլրացած անձանց կողմից կատարված հանցագործությունների համար,

բ) ոչ մի երեխա չգրկվի ազատությունից անօրինական կամ կամայական կերպով: Երեխայի ձերբակալությունը, կալանքը կամ ազատազրկումն իրականացվում են համաձայն օրենքի և գործադրվում են միայն որպես ծայրահեղ միջոց և որքան հնարավոր է՝ կարճ ժամանակամիջոցով,

գ) ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա օգտվի մարդասիրական վերաբերմունքից և մարդկային անօտարելի արժանապատվության նկատմամբ հարգանքից՝ հաշվի առնելով նրա տարիքի անձանց պահանջմունքները: Մասնավորապես, ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա պետք է առանձնացվի մեծահասակներից, եթե միայն չի համարվում, որ երեխայի լավագույն շահից ելնելով, հարկավոր չէ այդ անել և պետք է իրավունք ունենա կապ պահպանել իր ընտանիքի հետ՝ նամակագրության և տեսակցությունների միջոցով, բացառությամբ հատուկ հանգամանքների,

դ) ազատությունից զրկված յուրաքանչյուր երեխա պետք է իրավունք ունենա անհապաղ օգտվելու համապատասխան իրավական և այլ օգնությունից, ինչպես նաև դատարանի կամ այլ իրավասու, անկախ և անկողմնակալ մարմնի առաջ վիճարկելու իրեն ազատությունից զրկելու օրինականությունը և անհապաղ որոշում ակնկալելու նման ցանկացած գործողության կապակցությամբ:

Վերը նշված իրավական նորմերը հանդիսանում են Երեխայի իրավունքների ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված այն նորմերի հիմքը, որոնք երաշխավորում են երեխայի իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանությունը:

Չնայած Երեխայի իրավունքների ՄԱԿ-ի կոնվենցիան հանդիսանում է երեխայի իրավունքների պաշտպանության հիմնական միջազգային փաստաթուղթը, սակայն երեխաների իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանությանը վերաբերող նորմեր նախատեսված են նաև այլ միջազգային փաստաթղթերում:

2.3. Միջազգային այլ փաստաթղթերով նախատեսված քրեաիրավական պաշտպանությունը

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան, ինչպես արդեն ներկայացվեց, միակ փաստաթուղթը չէ, որով նախատեսված է երեխաների պաշտպանությունը, ներառյալ՝ քրեաիրավական մեխանիզմներով:

Համաձայն 1959թ. ընդունված Երեխայի իրավունքների հռչակագրի՝ երեխան, նկատի առնելով նրա ֆիզիկական և մտավոր անհատությունը, կարիք ունի հատուկ պաշտպանության և հոգատարության, ներառյալ պատշաճ իրավական պաշտպանությունը ծնվելուց առաջ և հետո:

ՄԱԿ-ը Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում հայտարարել է, որ երեխաներն ունեն հատուկ հոգածության և օգնության իրավունք:

ՄԻԵԿ-ով պաշտպանության տակ են առնվում հետևյալ իրավունքները՝

1. Կյանքի իրավունք (2-րդ հոդված),
2. Խոշտանգումների արգելում (3-րդ հոդված),
3. Ստրկության և հարկադիր աշխատանքի արգելում (4-րդ հոդված),
4. Ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք (5-րդ հոդված),
5. Արդար դատաքնության իրավունք (6-րդ հոդված),
6. Պատիժ՝ բացառապես օրենքի հիման վրա (7-րդ հոդված),
7. Անձնական և ընտանեկան կյանքը հարգելու իրավունք (8-րդ հոդված),

8. Մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն (9-րդ հոդված),
9. Արտահայտվելու ազատություն (10-րդ հոդված),
10. Հավաքների և միավորման ազատություն (11-րդ հոդված),
11. Ամուսնության իրավունք (12-րդ հոդված),
12. Իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցի իրավունք (13-րդ հոդված),
13. Խտրականության արգելում (14-րդ հոդված):

ՄԻԵԿ-ը պահանջում է բոլոր իրավունքների անխտիր իրացումը, բացառությամբ դրանց այն սահմանափակումների, որոնք նախատեսված են ՄԻԵԿ-ով, այլ կոնվենցիաներով կամ եթե դա վերապահված է ՄԻԵԿ-ով՝ ազգային օրենսդրությամբ:³⁶

ՄԻԵԿ-ը կիրառելի է նաև երեխաների վերաբերյալ, և ՄԻԵԴ-ի նախադեպերով անդրադարձ է կատարվել երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը, մասնավորապես ՄԻԵԿ-ի 2-րդ, 3-րդ, 5-րդ, 6-րդ և 8-րդ հոդվածների համատեքստում:

Սեռական շահագործումից և սեռական բնույթի բռնություններից երեխաների պաշտպանության մասին ԵԽ-ի կոնվենցիան

³⁶ ՄԻԵԿ-ը թույլատրում է վերը նշված իրավունքների պաշտպանության ոլորտում շեղում միայն արտակարգ իրավիճակներում: Մասնավորապես՝ պատերազմի կամ ազգի կյանքին սպառնացող այլ արտակարգ դրության ժամանակ ցանկացած պետություն կարող է ձեռնարկել միջոցառումներ՝ շեղվելով ՄԻԵԿ-ով ամրագրված իր պարտավորություններից բացառապես այնքանով, որքանով դա պահանջում է դրության լրջությունը՝ պայմանով, որ նման միջոցառումներն անհամատեղելի չեն միջազգային իրավունքով ստանձնած նրա մյուս պարտավորությունների հետ: Բոլոր դեպքերում անվերապահորեն պահպանվում են՝

- կյանքի իրավունքը, բացառությամբ պատերազմական օրինական գործողությունների հետևանքով մարդկային զոհերի կապակցությամբ,
- խոշտանգումների արգելքը,
- ստրկության և հարկադիր աշխատանքի արգելքը,
- պատիժ սահմանելը բացառապես օրենքի հիման վրա:

Մակայն, եթե պետությունն օգտագործում է շեղվելու այս իրավունքը, այն ԵԽ Գլխավոր քարտուղարին ամբողջությամբ պետք է ներկայացնի իր կիրառած միջոցառումների և դրանք կիրառելու դրդապատճառների մասին: Եվրոպայի խորհրդի Գլխավոր քարտուղարը ծանուցվում է նաև այդ միջոցառումները դադարեցնելու և Կոնվենցիայի դրույթների լիակատար իրագործումը վերսկսելու մասին:

անդրադառնում է երեխաների նկատմամբ կատարվող սեռական և հարակից հանցագործություններին՝ առավել մանրամասնելով դրանց դրսևորումները: Կոնվենցիայի 18-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր Կողմ ձեռնարկում է անհրաժեշտ օրենսդրական կամ այլ միջոցներ՝ ապահովելու համար, որ քրեականացվեն հետևյալ կանխամտածված արարքները.

ա) այն երեխային սեռական հարաբերությունների մեջ ներգրավելը, ով ներպետական իրավունքի համաձայն, չի հասել սեռական հարաբերությունների համար նախատեսված օրենքով սահմանված տարիքի³⁷,

բ) երեխային սեռական հարաբերությունների մեջ ներգրավելը, եթե գործադրվել է պարտադրանք, ուժ կամ սպառնալիք, ռոտնձգությունն է արվել՝ երեխայի նկատմամբ վստահության, իշխանության կամ ներագդեցության ճանաչված դիրքի օգտագործմամբ՝ ներառյալ ընտանիքում, կամ ռոտնձգությունը կատարվել է օգտվելով երեխայի խոցելի վիճակից, հատկապես մտավոր կամ ֆիզիկական արատների կամ կախյալ վիճակի օգտագործմամբ:

Նույն կոնվենցիայի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ երեխայի մարմնավաճառության հետ կապված հանցագործություններ են համարվում՝

ա) երեխային մարմնավաճառության³⁸ մեջ ներգրավելը կամ երեխային մարմնավաճառության դրդելը.

³⁷ ՀՀ-ում այդ տարիքը 16 տարեկանն է:

³⁸ Նույն կոնվենցիայի համաձայն՝ «երեխաների մարմնավաճառություն» նշանակում է երեխայի օգտագործումը սեռական բնույթի գործունեության մեջ վարձատրության կամ ցանկացած այլ տեսակի հատուցման դիմաց՝ անկախ այդ վճարը, խոստումը կամ հատուցումը կատարվում է երեխային, թե՛ երրորդ անձին: Մակայն համաձայն Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի՝ Մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրության՝ «երեխաների մարմնավաճառություն» նշանակում է երեխայի օգտագործումը սեռական բնույթի գործունեության մեջ վարձատրության կամ ցանկացած այլ տեսակի հատուցման դիմաց: Քանի որ առաջին կոնվենցիան ՀՀ դեռ չի վավերացրել, ՀՀ իրավակիրառ

բ) երեխային մարմնավաճառության հարկադրելը կամ դրանից շահույթ ստանալը կամ նման նպատակներով երեխային այլ կերպ շահագործելը.

զ) երեխաների մարմնավաճառությանն օժանդակելը:

Իսկ նույն կոնվենցիայի 20-րդ հոդվածի համաձայն՝ մանկական պոռնկության հետ կապված են համարվում հետևյալ հանցագործությունները՝

ա) մանկական պոռնկագրություն արտադրելը.

բ) մանկական պոռնկագրություն առաջարկելը կամ մատչելի դարձնելը.

գ) մանկական պոռնկագրություն տարածելը կամ հեռարձակելը.

դ) սեփական նպատակներով կամ այլ անձի համար մանկական պոռնկագրություն ձեռք բերելը.

ե) մանկական պոռնկագրություն տնօրինելը.

զ) տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների միջոցով գիտակցաբար մանկական պոռնկագրություն մուտքի հնարավորություն ձեռք բերելը:

Եւ կոնվենցիայի 26-րդ հոդվածի համաձայն՝ յուրաքանչյուր Կողմ ձեռնարկում է անհրաժեշտ օրենսդրական կամ այլ միջոցներ՝ ապահովելու համար, որ հնարավոր լինի իրավաբանական անձին պատասխանատվության ենթարկել սույն Կոնվենցիայով սահմանված ցանկացած հանցագործության համար, որը կատարվել է որևէ ֆիզիկական անձի կողմից այդ իրավաբանական անձի օգտին, ով գործել է առանձին կամ որպես իրավաբանական անձի մի մաս և ով տվյալ իրավաբանական անձում զբաղեցնում է բարձր պաշտոն՝ հետևյալի հիման վրա՝

ա) իրավաբանական անձի ներկայացուցչության լիազորության,

բ) իրավաբանական անձի անունից որոշումներ կայացնելու լիազորության,

գ) իրավաբանական անձում վերահսկողություն իրականացնելու լիազորության:

պրակտիկայում պետք է օգտագործվի երկրորդ՝ Արձանագրության մեջ ամրագրված սահմանումը:

Բացի միջազգային կոնվենցիաներից, նաև դրանց հիման վրա կազմված կազմակերպությունների, մասնավորապես՝ Երեխայի իրավունքների ՄԱԿ-ի կոմիտեի կողմից բազմաթիվ անդրադարձ է կատարվել երեխաների իրավունքների պաշտպանության: Օրինակ, Կոմիտեն 2013թ. մայիսի 29-ին կայացած իր 1790 և 1791-րդ ժողովների ընթացքում դիտարկելով ՀՀ կողմից երեխայի իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված միջոցառումները՝ գղջումով փաստել է, որ Կոմիտեի կողմից այդ ուղղությամբ կատարված ոչ բոլոր առաջարկություններն են հաշվետու ժամանակաշրջանում բավարար չափով կյանքի կոչվել անդամ պետություն հանդիսացող Հայաստանում:

Կոմիտեն առաջարկել է արագացնել երեխայի իրավունքների պաշտպանության բնագավառում Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիային համապատասխանեցված օրենսդրական նախագծերի ընդունումը՝ օրենքների լիարժեք և արդյունավետ կատարման մեխանիզմների ներդրմամբ, առկա տեղեկատվության վերլուծության նպատակով մշակել մի համապարփակ համակարգ, որպեսզի գնահատվի երեխաների իրավունքների իրականացման ուղղությամբ առաջընթացը, մշակել քաղաքականություն Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթները կյանքի կոչելու համար, ինչպես երեխաների, այնպես էլ նրանց հետ և նրանց համար աշխատող մասնագիտական խմբերի համար կազմակերպել Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի դրույթների վերաբերյալ սիստեմատիկ և շարունակական ուսուցողական ծրագրեր:³⁹

ՄՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Երեխայի իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ միջազգային ի՞նչ ակտեր են գործում:

³⁹ Մանրամասն տե՛ս՝ Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Armenia, adopted by the Committee at its sixty third session /27 May-14 June/ UN Committee on the Rights of the Child, 2013, էջեր 1-14:

2. Երեխայի իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ ազգային ի՞նչ ակտեր են գործում:
3. Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայով նախատեսված քրեաիրավական պաշտպանության ի՞նչ մեխանիզմներ գոյություն ունեն:
4. Որո՞նք են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայով պաշտպանվող իրավունքները:
5. Սեռական շահագործումից և սեռական բնույթի բռնություններից երեխաների պաշտպանության մասին ԵԽ-ի կոնվենցիան ինչպե՞ս է մեկնաբանում երեխայի իրավունքների պաշտպանությունը:

ԳԼՈՒԽ 3. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ԱԶԳԱՅԻՆ ՕՐԵՆՄԴՈՒԹՅԱՆ

Երեխայի իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանությունն ազգային օրենսդրության մակարդակով իրականացվում է ՀՀ քր. օր.-ով: Մարդու դեմ ուղղված հանցագործություններից առանձնացված է ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունները, սակայն երեխաների իրավունքների քրեաիրավական պաշտպանությունն իրականացվում է ՀՀ քր. օր.-ի այլ գլուխներում նախատեսված հոդվածներով նույնպես: Երեխայի իրավունքների և ազատությունների քրեաիրավական պաշտպանությունը նախատեսված է, օրինակ, ՀՀ քր. օր.-ի 119-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով (անչափահասի կամ հանցավորից նյութական կամ այլ կախվածություն ունեցող անձի, ինչպես նաև առևանգված կամ որպես պատանդ վերցված անձի նկատմամբ ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելը), 124-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետով (վնեւերական հիվանդությամբ կամ այլ սեռավարակներով վարակելը, որը կատարվել է անչափահասի նկատմամբ) և այլն:

3.1. Երեխայի կյանքի և առողջության պաշտպանությունը հանցավոր արարքներից

Երեխայի կյանքն ու առողջությունը գտնվում է հատուկ պաշտպանության տակ: Չքննարկելով սաղմի կյանքի իրավունքը, նշենք, որ ՀՀ-ում սաղմի կյանքը քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտ չի հանդիսանում, այլ հանդիսանում է հղի կնոջ առողջության բաղկացուցիչ մասը, ինչով և պայմանավորված է հղիության ընդհատումը դիտելը որպես առողջությանը պատճառված ծանր վնասի տարատեսակ:

Իրավաբանական գրականության մեջ գերակշռող մոտեցման համաձայն՝ քրեաիրավական առումով մարդու կյանքի սկզբնական պահ ասելով պետք է հասկանալ երկունքի ցավերի սկիզբը: Վերջինս էլ չի կարող հավասարագոր լինել երեխայի արտաարգանդային

ինքնուրույն գոյության սկզբնական պահին (մոր արգանդից անջատվելուն, ինքնուրույն շնչառության սկզբին և այլն):⁴⁰

Ինչ վերաբերում է կյանքի իրավունքին առհասարակ, ապա պետությունն ունի պոզիտիվ պարտականություն պաշտպանել այն: Այդ պարտականությունն ուժեղանում է, երբ տվյալ անձը գտնվում է առանձնապես խոցելի վիճակում, իսկ երեխաները համարվում են այդ խմբի ներկայացուցիչ: Կյանքի իրավունքի պաշտպանությունը պետք է իրականացվի նաև համապատասխան նախականիսչ գործողություններ իրականացնելով:

Լ.Կ.Բ.-ն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործով (1998թ.-ի հունիսի 9-ի դատավճիռ) ՄԻԵԴ-ը դիրքորոշում է հայտնել, որ ՄԻԵԿ-ի 2-րդ հոդվածը պետության համար ոչ միայն պարտավորություն է սահմանում՝ ձեռնպահ մնալու կյանքից դիտավորյալ և անօրինական կերպով զրկելուց, այլև՝ պոզիտիվ պարտավորություն է սահմանում՝ համապատասխան քայլեր ձեռնարկելով երաշխավորելու իր իրավագործության ներքո գտնվող անձանց կյանքը, ուստի՝ այդ կապակցությամբ անելու այն ամենը, ինչն իրենից կարող է պահանջվել անձանց կյանքին սպառնացող ռիսկի առաջացումը կանխելու համար:

Ռենոլդն ընդդեմ Ֆրանսիայի գործով (2008թ.-ի հոկտեմբերի 16-ի դատավճիռ) ՄԻԵԴ-ը դիրքորոշում է հայտնել, որ ՄԻԵԿ-ի 2-րդ հոդվածից կարող է բխել նաև պահանջ, որ իշխանությունները պոզիտիվ պարտավորության շրջանակում կանխարգելիչ հրատապ միջոցներ ձեռնարկելով պաշտպանեն անձին մեկ այլ անձից, իսկ որոշ հանգամանքներում՝ հենց իրենից:

ՀՀ քր. օր.-ի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ սպանությունը՝ ապօրինաբար մեկ ուրիշին դիտավորյալ կյանքից զրկելն է⁴¹: Երեխայի սպանությունը որակվում է այս

⁴⁰ St' u` Уголовное право. Особенная часть/ Под ред. А.И. Папова. М., 1996, էջ 15:

⁴¹ Սպանության ծանրացնող հանգամանքներ են հանդիսանում, սպանությունը՝

1) երկու կամ ավելի անձանց,

2) անձի կամ նրա մերձավորի՝ կապված այդ անձի կողմից իր ծառայողական գործունեության կամ հասարակական պարտքի կատարման հետ,

3) զուգորդված՝ մարդուն առևանգելով կամ պատանդ վերցնելով,

հողվածով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ սպանվում է նորածին երեխա, այն էլ՝ մոր կողմից:⁴²

Մոր կողմից նորածին երեխայի սպանությունը նախատեսված է ՀՀ քր. օր.-ի 106-րդ հոդվածով, որի համաձայն՝ մոր կողմից ծննդաբերության ժամանակ կամ դրանից անմիջապես հետո, ինչպես նաև հոգեճնշող կամ մեղսունակությունը չբացառող հոգեկան խանգարման վիճակում նորածին երեխայի սպանությունը համարվում է մեղմացուցիչ հանգամանքներում կատարված:

Հղիությունը (հատկապես անցանկալի) և ծննդաբերությունն ինքնին ու դրա հետ կապված հոգեկան, ֆիզիկական և ֆիզիոլոգիական գործընթացները կարող են անբարենպաստ ազդեցություն թողնել կնոջ հոգեվիճակի վրա: Այսպես, հղիների մոտ կարող են ի հայտ գալ դեպրեսիա, մելամաղձոտ գաղափարներ, դյուրագրգռություն, տագնապայնություն, սևեռուն վիճակներ, սրտանոթային համակարգի խանգառումներ, որոնք ուղեկցվում են հոգեվիճակի վատթարացմամբ և այլն: Ծննդաբերությունից հետո կնոջ օրգանիզմում տեղի են ունենում ռադիկալ փոփոխություններ, անգամ կարող է առաջանալ հետծննդաբերական սթրեսային

4) ակնհայտ հղի կնոջ,

5) առանձին դաժանությամբ,

6) շատերի կյանքի համար վտանգավոր եղանակով,

7) մի խումբ անձանց կամ կազմակերպված խմբի կողմից,

8) շահադիտական դրդումներով, պատվերով, ինչպես նաև զուգորդված՝ շորթմամբ, ավագակությամբ կամ բանդիտիզմով,

9) զուգորդված՝ ահաբեկչությամբ,

10) խուլիգանական դրդումներով,

10.1) որը կատարվել է զանգվածային անկարգությունների ժամանակ դրանց մասնակցի կողմից,

11) այլ հանցանքը թաքցնելու կամ դրա կատարումը հեշտացնելու նպատակով,

12) զուգորդված՝ բռնաբարությամբ կամ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններով,

13) ազգային, ռասայական կամ կրոնականատեղության կամ կրոնական մոլեռանդության շարժառիթով,

14) տուժողի մարմնի մասերի կամ հյուսվածքների օգտագործման նպատակով:

⁴² Հաշվի առնելով, որ ձեռնարկը նախատեսված է քննիչների համար, հանցագործությունների հանցակազմերը վերլուծվելու են այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ է տարանջատիչ որակում իրականացնելու համար:

համախոսանիշ: Ծննդաբերության ընթացքում կինը կրում է խիստ ցավազին տառապանքներ, ինչը կարող է սուրլիմացվել տարբեր հետևանքների:

Քննարկվող հանցակազմի արտոնյալ լինելը դրսևորվում է նրանում, որ ծննդաբերության հետ կապված՝ կնոջ որոշակի հոգեկան վիճակն օրենսդիրը դիտում է որպես պատասխանատվությունը մեղմացնող հանգամանք, ինչն էլ դրսևորվում է մոր կողմից նորածին երեխային սպանելու համար նախատեսված պատժում:

Մասնագիտական գրականության մեջ «նորածին» հասկացությունն ունի տարբեր չափանիշներ՝ մանկաբուժական, մանկաբարձական և դատաբժշկական: Մասնավորապես, մանկաբուժությունում նորածին է համարվում մանկիկը՝ կենդանածնության փաստի արձանագրման պահից մինչև մեկ ամսական տարիքը: Մանկաբարձության կողմից նորածնության ընթացքը սահմանվում է մեկ շաբաթ՝ հաշված երեխայի կենդանի ծնվելու պահից: Դատական բժշկությունում երեխան նորածին է համարվում կենդանածնության պահից մեկ օրվա ընթացքում:

Իրավագիտությունն առաջնորդվում է մանկաբուժական չափանիշով:

ՀՀ քր. օր.-ի 106-րդ հոդվածով նախատեսված են մոր կողմից նորածին երեխայի սպանության հետևյալ 3 տեսակները՝

- 1) ծննդաբերության ժամանակ կամ դրանից անմիջապես հետո⁴³.
- 2) հոգեճնշող վիճակում⁴⁴.

⁴³ Այս հանցակազմի համար կարևոր է կենդանածնության փաստը: Տվյալ դեպքում խոսքը ոչ միայն պտղի՝ մոր արգանդից անջատվելուց հետո կատարված սպանության, այլ նաև ինքնուրույն արտաարգանդային կյանք չսկսած նորածնին կյանքից զրկելու մասին է:

⁴⁴ Խոսքը տվյալ դեպքում մանկասպան մոր հոգեկանի վրա բացասական ներգործության այնպիսի փաստերի մասին է, ինչպիսիք են, ասենք, սպասվող երեխայի հոր հրաժարումն ամուսնական հարաբերություններ գրանցելուց, հայրություն ճանաչելուց կամ որևէ աջակցություն ցուցաբերելուց, ազգականների կողմից կնոջ նկատմամբ գործադրվող հալածանքն ու պարսավանքը և այլն: Այս ամենի արդյունքում տեղի է ունենում բացասական հույզերի կուտակում, որն էլ նպաստում է կնոջ գրգռված վարքագծի դրսևորմանն ու հանգեցնում նորածնի սպանության:

3) մեղսունակությունը չբացառող հոգեկան խանգարման վիճակում⁴⁵:

Քննարկվող հանցագործության սուբյեկտը հատուկ է: Որպես այդպիսին կարող է հանդիսանալ միայն նորածին երեխայի՝ 14 տարին լրացած մեղսունակ մայրը: Այլ անձինք, ովքեր նման սպանության համակատարողներ են, պատասխանատվության են ենթակա ՀՀ քր. օր.-ի 104-րդ հոդվածով, քանի որ այն հանգամանքները, որոնց հիման վրա մեղմացվում է մոր պատասխանատվությունը, նրանց վրա չեն տարածվում:⁴⁶

Մեկ ամսականից բարձր երեխայի սպանությունը որակվում է միայն ՀՀ քր. օր.-ի 104-րդ հոդվածի տարբեր մասերով՝ կախված ծանրացնող հանգամանքների առկայությունից:

Քրեական իրավունքը մարդու սպանության համատեքստում ժխտում է չծնված երեխայի՝ որպես իրավական առումով անկախ անձնավորության փաստը և հետևաբար՝ սաղմնային փուլում նրա պաշտպանությունը: Համաձայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 104-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի՝ ակնհայտ հղի կնոջ սպանությունը դիտվում է որպես հանցագործության որակյալ հատկանիշ: Սակայն օրենսդիրը այս արարքի հանրային վտանգավորությունը պայմանավորում է նրանով, որ հանցավորը ոտնձգում է երկու արժեքի դեմ՝ կնոջ կյանքի և նրա պտղի⁴⁷՝ դրանով իսկ բացառելով վերջինիս հետագա զարգացումն ու մարդկային նոր կյանքի ձևավորումը: Չնայած պատժատեսակի և պատժաչափի խստությանը, այնուամենայնիվ պատասխանատվությունը նախատեսվում է ոչ թե երկու անձանց, այլ մեկ անձի սպանության համար, քանզի օրենսդիրը

⁴⁵ Մեղսունակությունը չբացառող հոգեկան խանգարումները կարող են դրսևորվել ինչպես ծննդաբերության ժամանակ, այնպես էլ դրանից որոշակի ժամանակ անց (բժիշկների հավաստմամբ՝ 6-8 շաբաթ): Ուստի, քանի որ տվյալ դեպքում ևս խոսքը նորածին երեխայի սպանության մասին է, ապա պետք է հաշվի առնվի նորածնության տևողության մանկաբուժական չափանիշը (կենդանի ծնվելու պահից մինչև մեկ ամսական տարիքը):

⁴⁶ Մանրամասն տե՛ս՝ ՀՀ քրեական իրավունք: Հատուկ մաս (չորրորդ հրատարակություն)/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ. Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2009, էջեր 111-116:

⁴⁷ Որոշ հեղինակների համաձայն՝ կնոջ մայրանալու իրավունքի:

և դատական պրակտիկան մոր օրգանիզմում գտնվող երեխային չեն դիտարկում որպես իրավունքի առանձին «կենդանի» սուբյեկտ:⁴⁸

Վ.Մ. Լեբեդևն այս առնչությամբ տալիս է հետևյալ մեկնաբանությունը. «Սպանության օբյեկտ է համարվում մարդու կյանքը, որը ընկալվում է ոչ միայն որպես ֆիզիոլոգիական գործընթաց, այլ նաև որպես անձի՝ հասարակության մեջ գոյություն ունենալու օրենքով պաշտպանվող հնարավորություն»:⁴⁹

Երեխայի առողջությունը նույնպես գտնվում է քրեաիրավական պաշտպանության տակ (ՀՀ քր. օր.-ի 112-130-րդ հոդվածներ), սակայն ՀՀ քր. օր.-ը չի մատնանշում քրեաիրավական պաշտպանության առանձնահատկություններ, բացառությամբ մի քանի հոդվածների, որտեղ նախատեսված է անչափահասի նկատմամբ այդ հանցանքը կատարելը՝ որպես ծանրացնող հանգամանք:

Բռնությունը՝ որպես քրեորեն հետապնդելի արարք, դիտավորությամբ, անձի կամքին հակառակ կամ առանց նրա կամքը հաշվի առնելու կատարված ցանկացած արարք է, որի արդյունքում անձը զրկվել է կյանքից, կամ սահմանափակվել է նրա ազատությունը, կամ նրա առողջությանը վնաս է պատճառվել, կամ նրան պատճառվել է ֆիզիկական ցավ, ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք:⁵⁰

Առողջությանը պատճառվող վնասը բաղկացած է ն՝ մարմնական վնասվածքներից (մարդու անատոմիական ամբողջականության կամ ֆիզիոլոգիական գործառույթների խախտումը), ն՝ այն հիվանդություններից կամ ախտաբանական վիճակներից, որոնք առաջացել են արտաքին միջավայրի տարբեր գործոնների (մեխանիկական, ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական, հոգեկան) ազդեցության տակ:

⁴⁸ Տե՛ս՝ Առաքելյան Ս., Գաբրուլյան Ա., Խաչիկյան Հ., Ղազինյան Գ. Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք /հատուկ մաս/: ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2009, էջ 64:

⁴⁹ Лебедев В.М. Уголовное право. Научно практическое пособие. Москва, Норма, 2005, էջ 126:

⁵⁰ ԱԲԴ/0176/01/11 քրեական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի նոյեմբերի 1-ի որոշման 18-րդ կետ:

Առողջությունն օրգանիզմի նորմալ ֆիզիոլոգիական վիճակն է, որի ժամանակ բոլոր օրգան-համակարգերն աշխատում են նորմալ ֆիզիոլոգիայով⁵¹ կամ օրգանիզմի նորմալ բնականոն վիճակն է՝ առանց ախտաբանական փոփոխությունների⁵²:

Առողջությանը պատճառված վնասն ըստ ծանրության լինում է երեք տեսակի՝ ծանր, միջին և թեթև:

2014թ.-ի օգոստոսի 14-ի N860-Ն որոշմամբ ՀՀ կառավարությունը հաստատել է առողջությանը պատճառված վնասի ծանրությունը պարզելու նպատակով նշանակված դատաբժշկական փորձաքննության իրականացման կարգը և տարբեր վնասվածքների հետևանքով առաջացած ընդհանուր աշխատունակության կայուն կորստի տոկոսները: Այդ որոշման 1-ին հավելվածի 20-րդ կետի համաձայն՝ երեխաների ընդհանուր աշխատունակության կորուստը որոշվում է այդ որոշմամբ սահմանված ընդհանուր դրույթներով:

Առողջությանը պատճառվող ծանր վնասի հասկացությունը բնութագրվում է մի շարք հատկանիշներով, որոնք նշված են ՀՀ քր. օր.-ի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասի դիսպոզիցիայում: Մասնավորապես, այդպիսին են մեկ ուրիշին մարմնական վնասվածք պատճառելը կամ առողջությանն այլ ծանր վնաս պատճառելը, որը վտանգավոր է կյանքի համար կամ առաջացրել է տեսողության, խոսքի, լսողության կամ որևէ օրգանի կամ օրգանի ֆունկցիայի կորուստ կամ արտահայտվել է դեմքի անջնջելի այլանդակմամբ, ինչպես նաև կյանքի համար վտանգավոր այլ վնաս է պատճառել առողջությանը կամ առաջացրել է դրա քայքայում՝ զուգորդված ընդհանուր աշխատունակության ոչ պակաս, քան մեկ երրորդի կայուն կորստով կամ հանցավորի համար ակնհայտ մասնագիտական աշխատունակության լրիվ կորստով կամ առաջացրել է հղիության ընդհատում, հոգեկան հիվանդություն, թմրամոլությամբ կամ թունամոլությամբ հիվանդացում:

⁵¹ St' u՝ Наумов А.В. Российское уголовное право: курс лекций. Т.2. Особенная часть. М., 2007, էջ 110:

⁵² St' u՝ Уголовный закон в практике мировой судьи: научно-практическое пособие/ Под ред. А. В. Галаховой. М., 2007, էջ 12:

Առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը բնութագրվում է որպես՝ մեկ ուրիշին մարմնական վնասվածք կամ առողջությանը որևէ այլ վնաս պատճառելը, որը վտանգավոր չէ կյանքի համար և չի առաջացրել ՀՀ քր. օր.-ի 112-րդ հոդվածով նախատեսված հետևանքներ, բայց առաջացրել է առողջության տևական քայքայում կամ ընդհանուր աշխատունակության մեկ երրորդից պակաս զգալի կայուն կորուստ:

Թեթև վնասը բնութագրվում է որպես դիտավորությամբ մեկ ուրիշին մարմնական վնասվածք կամ առողջությանն այլ վնաս պատճառելը, որն առաջացրել է առողջության կարճատև քայքայում կամ ընդհանուր աշխատունակության աննշան կայուն կորուստ:

ՀՀ քր. օր.-ի 112-րդ, 113-րդ և 117-րդ հոդվածներով նախատեսված վնասների մեկնաբանությունը չի տարբերվում, եթե վնասը պատճառվել է երեխային: Ավելին, այդ հոդվածները չեն նախատեսում անչափահասի նկատմամբ դա կատարելը որպես ծանրացնող հանգամանք, հետևաբար, այս հանցագործությունների որակման պարագայում որևէ առանձնահատկություն՝ պայմանավորված երեխայի նկատմամբ արարքի կատարված լինելու հիմքով, առկա չէ:

Այլ հարց է, որ նշանակված դատաբժշկական փորձաքննությունն իրականացնելիս տուժողի տարիքը կարող է ազդեցություն ունենալ պատճառված վնասի աստիճանը որոշելու գործընթացում:

Առողջության դեմ ուղղված հանցագործություններից անչափահասի նկատմամբ ծանրացնող հանգամանք նախատեսում են՝

1. հոդված 119-ը՝ Ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելը⁵³,

⁵³ Այս հոդվածի համաձայն քրեորեն պատժելի է անձին դիտավորությամբ ֆիզիկական ուժեղ ցավ կամ հոգեկան ուժեղ տառապանք պատճառելը, եթե դա չի առաջացրել ՀՀ քր. օր.-ի 112-րդ և 113-րդ հոդվածներով նախատեսված հետևանքները, և եթե բացակայում են ՀՀ քր. օր.-ի 309.1-ին հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները:

2. հողված 123-ը՝ Մարդու իմունային անբավարարության վիրուսի հարուցիչով վարակելը⁵⁴,

3. հողված 124-ը՝ Վեներական հիվանդությամբ կամ այլ սեռավարակներով վարակելը⁵⁵,

4. հողված 127-ը՝ Անձին առանց իր համաձայնության բժշկական կամ գիտական փորձերի ենթարկելը⁵⁶:

Բոլոր այս դեպքերում երեխայի իրավունքներն ու շահերը պաշտպանող հասարակական հարաբերությունները հանդիսանում են որպես հանցագործության լրացուցիչ օբյեկտ: Մասնավորապես, վերը նշված բոլոր դեպքերում խախտվում է երեխայի նորմալ ֆիզիկական և հոգեկան զարգացումը, ինչն օրենսդրին հնարավորություն է ընձեռել դիտել որպես ծանրացնող հանգամանք:

3.2. Երեխայի ազատության, պատվի և արժանապատվության պաշտպանությունը հանցավոր արարքներից

Երեխան օժտված է անձնական ազատությամբ, սակայն այդ ազատությունը հարաբերական է և սահմանափակված՝ ելնելով երեխայի տարիքային, հոգեբանական, մտային առանձնահատկություններից և երեխայի դաստիարակության ու խնամքի հանգամանքներով: Երեխայի ազատության բաղկացուցիչներից են նաև սեռական ազատությունն ու սեռական անձեռնմխելիությունը:

⁵⁴ Այս հողվածի համաձայն քրեորեն պատժելի է այլ անձին մարդու իմունային անբավարարության վիրուսի հարուցիչով վարակելու ակնհայտ վտանգի ենթարկելը, ինչպես նաև այլ անձին մարդու իմունային անբավարարության վիրուսի հարուցիչով դիտավորությամբ կամ ինքնավստահությամբ վարակելն այն անձի կողմից, ով գիտեր իր մոտ այդ հիվանդության առկայության մասին:

⁵⁵ Այս հողվածի համաձայն քրեորեն պատժելի է այլ անձին վեներական հիվանդությամբ կամ այլ սեռավարակներով վարակելն այն անձի կողմից, ով գիտեր իր մոտ այդ հիվանդության առկայության մասին:

⁵⁶ Այս հողվածի համաձայն քրեորեն պատժելի է անձին՝ առանց իր ազատ կամարտահայտության և իրազեկված ու պատշաճ ձևակերպված համաձայնության բժշկական կամ գիտական փորձերի ենթարկելը:

Չմանրամասնելով մասնագիտական գրականության մեջ առկա «ազատության» եզրույթի մեկնաբանությունը՝ շեշտենք, որ երեխայի ազատությունը ՀՀ սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով կարող է սահմանափակվել նաև անչափահասին դաստիարակչական հսկողության հանձնելու կամ իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով:

Սակայն ազատության սահմանափակումը դեռ չի նշանակում, որ կարող է սահմանափակվել կամ որևէ այլ կերպով ոտնձգություն կատարվել երեխայի արժանապատվության դեմ: Իրավաբանական գրականության մեջ առկա է մարդկային արժանապատվության բնորոշման երկու տեսակետ: Առաջին՝ բնապաշտական մոտեցման համաձայն՝ մարդկային արժանապատվությունն Աստծուց կամ բնությունից տրված արժեք է, օրինակ՝ «նրա ներքին արժեքն ու ինքնությունությունը, գոյությունը, պարզապես մարդու բնույթը»: Այս տեսությունն ամփոփված է բնական իրավունքի քրիստոնեական ուսմունքում և Կանտի փիլիսոփայության մեջ:⁵⁷ Երկրորդ մոտեցման համաձայն՝ այն սոցիալիզացիայի ընթացքում ձևավորված և անձի կողմից իրեն տրվող գնահատականն է:

Անձի ազատության միասնական հասկացություն գոյություն չունի, սակայն մասնագիտական գրականության մեջ հանդիպում են ազատության հետևյալ սահմանումները.

- ազատությունը կայանում է նրանում, որ անձը կարող է գործել կամ չգործել իր ցանկությունների և ընտրությունների համաձայն,⁵⁸

- ազատությունն իր կամքով ինչ-որ տեղ մնալու ընտրության իրավունքն է,⁵⁹

- ազատությունն իրենից ներկայացնում է անձի կամքը, իր ձևով գործելու հնարավորությունների շրջանակը, ամոթի և անազատության բացակայության զգացումը, ուրիշի կամքին

⁵⁷ St' u` Kant E. *Metaphysics of moral*. Translated by James W. Ellington, Cambridge, MA: Hackett publishing company, 1994, էջ 52:

⁵⁸ St' u` Локк Дж. *Избранные философские произведения* в 2 т. Т. 1. М., 1960, էջ 259:

⁵⁹ St' u` Бойко Н.В. *Отвественность за незаконное лишение свободы по советскому уголовному праву*. Харьков, 1989, էջ 13:

չենթարկվելը, մարդու հնարավորությունը գործելու իր հետաքրքրություններին ու նպատակներին համապատասխան, ընտրելու իրավունքի իրականացումը,⁶⁰

• անձի ընտրությունը ոչ բոլոր դեպքերում է համարվում ազատ: Անձը կարող է իրականացնել անցանկալի, հարկադրված ընտրություն (այլընտրանքի բացակայության դեպքում): Դրա համար էլ անձի ազատության բովանդակությունն ամենից առաջ բնութագրվում է ցանկալի ընտրությամբ և իր կողմից դա իրականացնելու հնարավորությամբ⁶¹:

Լիարժեք և բացարձակ ազատություն չկա: Ամենից առաջ մարդը սահմանափակված է օբյեկտիվ սահմաններով (ֆիզիկական, կենսաբանական, աշխարհագրական, կլիմայական, տարածքային գործոններով, հասարակական կյանքի նյութական պայմաններով և այլն): Հարկադրված ընտրությունը կատարվում է այնպիսի ճնշման կամ ազդեցության տակ, որը վտանգում է մարդու կյանքը կամ, ավելի կոնկրետ, առավել բարձր կենսական հետաքրքրությունները և շահերը⁶²:

Պատիվն անձի հասարակական գնահատականն է, նրա՝ որպես հասարակության անդամի, սոցիալական և հոգևոր հատկությունները բնութագրող հիմնական չափանիշը, որը մեծ մասամբ կախված է հենց իրենից, իր դրսևորած վարքագծից, այլ մարդկանց, հասարակության և պետության հանդեպ ցուցաբերած վերաբերմունքից:

Արժանապատվությունը սեփական հատկությունների, կարողությունների, ունակությունների, աշխարհայացքի, հասարակական արժեքավորության ներքին ինքնագնահատականն է:⁶³

⁶⁰ St`u` Адельханян Р.А. Расследование похищения человека. М., 2000, էջ 18:

⁶¹ St`u` Логанов И.И. Свобода личности. М., 1972, էջ 286:

⁶² St`u` Рассказов Л., Упоров И. Категория "свобода" в уголовном праве России// Уголовное право, 2000, N2, էջ 34:

⁶³ Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Հատուկ մաս (չորրորդ հրատարակություն)/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Եր., ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 230:

Երեխայի ազատության դեմ ուղղված հատուկ հոդված ՀՀ քր. օր.-ի 17-րդ գլխում առանձնացվել է «ՀՀ քրեական օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» 2011թ.-ի մարտի 1-ի ՀՀ օրենքով, որով ՀՀ քր. օր.-ը լրացվել է 132.2-րդ հոդվածով, որը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում երեխայի կամ հոգեկան խանգարման հետևանքով իր արարքի բնույթն ու նշանակությունն ամբողջությամբ կամ մասամբ գիտակցելու կամ դա ղեկավարելու հնարավորությունից զրկված անձի թրաֆիքինգի կամ շահագործման համար:

Ազատության դեմ ուղղված հանցագործություններն այն հանցագործություններն են, որոնք ոտնձգում են անձի ազատ կամարտահայտվելու, տեղաշարժվելու և ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու դեմ, սակայն այնքանով, որքանով նա կարող է այդ գործողությունները կատարել՝ գիտակցելով դրանց բնույթն ու հնարավոր հետևանքները:

Այս հանգամանքը հատկապես կարևորվում է, երբ ազատության դեմ ուղղված հանցագործություններն իրականացվում են երեխայի նկատմամբ, քանի որ այս պարագայում անհրաժեշտ է սահմանազատել ազատության սահմանափակման համաչափությունն ու նպատակները:

Միանշանակ երեխան օժտված է ազատությամբ և կարող է կամարտահայտվել, սակայն առաջնորդվելով «Երեխայի լավագույն շահով» անհրաժեշտ է պարզել թե՛ ազատության, թե՛ կամարտահայտման սահմանափակման համաչափությունն ու նպատակները: Օրինակ, 4 տարեկան երեխային միայնակ փողոց դուրս գալու արգելքը չի կարող համարվել երեխայի ազատության զրկում կամ սահմանափակում, կամ դպրոցական տարիքի երեխային հանրակրթական հաստատություն հաճախելուն պարտավորեցնելը չի կարող համարվել երեխայի ազատության դեմ ուղղված ոտնձգություն:

Երեխայի դեմ ուղղված սեռական հանցագործությունները կներկայացվեն առանձին՝ 3.3 պարագրաֆով:

Մարդու առևանգումը. ՀՀ քր. օր.-ի 131-րդ հոդվածի համաձայն՝ մարդու առևանգում է համարվում խաբեության, վստահությունը չարաշահելու, բռնության կամ բռնություն գործադրելու սպառնալիքի միջոցով մարդուն գաղտնի կամ բացահայտ առևանգելը, եթե բացակայում են սույն օրենսգրքի 218-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները: Այդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետը նախատեսում է ծանրացնող հանգամանք՝ «կատարվել է անչափահասի նկատմամբ»:

Մարդուն առևանգելը զրկում է նրան ինքնուրույն և ազատ տեղաշարժվելու և իր գտնվելու վայրն ինքնուրույն որոշելու հնարավորությունից:

Կամքին հակառակ նշանակում է, որ տուժողի կամքն ակնհայտ ճնշվում է, իսկ նրա ցուցաբերած դիմադրությունը հաղթահարվում է բռնությամբ կամ դա գործադրելու սպառնալիքով: Տուժողի կամքը հաշվի չառնելու դեպքում նրա կամքն ուղղակի անտեսվում է, և նա տեղափոխվում է իր միկրոսոցիալական միջավայրից խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու միջոցով:

Երեխաների առևանգման դեպքում հնարավոր են երկու իրավիճակներն էլ, սակայն եթե արարքը կատարվում է այնպիսի տարիքի երեխաների նկատմամբ, որոնք դեռ չեն կարող գիտակցել իրենց հանդեպ կատարվող արարքի բնույթն ու նշանակությունը և առհասարակ չեն գիտակցում ազատությունը, ապա ստացվում է, որ առևանգումն իրականացվում է տուժողի անօգնական վիճակն օգտագործելով, ինչը որպես մարդու առևանգման կատարման եղանակ նախատեսված չէ:

Խաբեությունն ասելով՝ հասկացվում է իրականությունը դիտավորյալ խեղաթյուրելը կամ այն գիտակցաբար թաքցնելը, դիմացինին որոշակի փաստերի, հանգամանքների, իրադարձությունների, պայմանների վերաբերյալ ապակողմնորոշելը՝ իր գտնվելու վայրն ընտրելու ազատ կամարտահայտության վրա ներգործելու նպատակով:

Վստահությունը չարաշահելու դեպքում հանցավորն օգտվում է տուժողի հետ փոխհարաբերություններում ձևավորված

վստահությունից, որը ձևավորվել է ընկերական, հարևանական, բարեկամական հարաբերությունների հիման վրա: Վստահության չարաշահումը հաճախ կարող է գուգակցվել խաբեությամբ:

Բռնությունը և դրա սպառնալիքը բնութագրվում է ընդհանուր հատկանիշներով:

Մարդուն առևանգելը կարող է կատարվել ինչպես գաղտնի, այնպես էլ բացահայտ: Գաղտնի առևանգումը բնութագրվում է նրանով, որ հանցավորն ամեն կերպ ձգտում է խուսափել երրորդ անձանց հետ որևէ շփումից՝ նրանց կողմից ստեղծվելիք հնարավոր խոչընդոտներից խուսափելու նպատակով: Առևանգումը գաղտնի է համարվում ոչ միայն այն դեպքում, երբ ականատես չկա, այլև այն ժամանակ, երբ նրանք տեսնում, բայց չեն գիտակցում հանցավորի գործողությունների հակաիրավական բնույթը, իսկ հանցավորը գիտակցում է դա:

Բացահայտ է համարվում մարդուն առևանգելը, որը տեղի է ունեցել երրորդ անձանց ներկայությամբ, երբ հանցավորը գիտակցում է, որ ներկաները հասկանում են իր գործողությունների բնույթը, բայց անտեսում է այդ հանգամանքը:⁶⁴

Եթե երեխային առևանգում է ծնողներից կամ նրանց փոխարինող անձանցից մեկը, ապա արարքը ՀՀ քր. օր.-ի 131-րդ հոդվածով որակելու համար կարևոր նշանակություն ունի պարզել այդ ծնողի կամ նրան փոխարինող անձի և երեխայի միջև առկա իրավահարաբերությունները: Եթե ծնողը զրկվել է ծնողական իրավունքներից, կամ ծնողին փոխարինող անձը, օրինակ խնամակալը կամ խնամատար ծնողը, դադարել է այդպիսին լինելուց, ապա արարքը պետք է որակվի որպես առևանգում:

Եթե արարքը կատարվում է այն ծնողի կողմից, ով զրկված չէ ծնողական իրավունքներից, ապա այստեղ առկա են պրակտիկ բարդություններ: Գործնականում այդ արարքները չեն որակվում որպես երեխայի առևանգում, սակայն փաստացի խախտվում են և՛ երեխայի իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված մի շարք

⁶⁴ Մանրամասն տե՛ս՝ ՀՀ քրեական իրավունք: Հատուկ մաս/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2009, էջեր 197-199:

միջազգային փաստաթղթեր (Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիա, Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին կոնվենցիա և այլն), և՛ երեխայի լավագույն շահն ու իրավունքը՝ շփվել ծնողների հետ և ճանաչել նրանց:

Երեխայի թրաֆիքինգը կամ շահագործումը. ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածի համաձայն՝ երեխայի կամ հոգեկան խանգարման հետևանքով իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը գիտակցելու կամ դա ղեկավարելու հնարավորությունից զրկված անձի թրաֆիքինգ կամ շահագործում է համարվում շահագործման նպատակով երեխային, հոգեկան խանգարման հետևանքով իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը ամբողջությամբ կամ մասամբ գիտակցելու կամ դա ղեկավարելու հնարավորությունից զրկված անձին հավաքագրելը, տեղափոխելը, փոխանցելը, թաքցնելը կամ ստանալը, ինչպես նաև այդպիսի անձանց շահագործելը կամ շահագործման վիճակի մեջ դնելը կամ պահելը:⁶⁵

⁶⁵ Հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է նույն արարքը, որը կատարվել է՝

- 1) երկու կամ ավելի անձանց նկատմամբ,
- 2) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ,
- 3) պաշտոնական դիրքը օգտագործելով,
- 4) բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով,
- 5) առևանգման միջոցով,
- 6) ակնհայտ հղի կնոջ նկատմամբ,
- 7) ՀՀ պետական սահմանը հատելով՝ անձի տեղափոխումը կազմակերպելու միջոցով՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ տասնից տասներկու տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, կամ առանց դրա:

Իսկ հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքը, որը՝

- 1) կատարվել է կազմակերպված խմբի կողմից,
 - 2) անգղուշությամբ առաջացրել է տուժողի մահ կամ այլ ծանր հետևանքներ՝
- պատժվում է ազատազրկմամբ՝ տասներկուսից տասնհինգ տարի ժամկետով՝ գույքի բռնագրավմամբ կամ առանց դրա, որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելով՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով, կամ առանց դրա:

ՀՀ քր. օր.-ի 132-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ սույն հոդվածով, ինչպես նաև սույն օրենսգրքի 132.2-րդ հոդվածով շահագործում են համարվում այլ անձի՝ պոռնկության շահագործումը կամ սեքսուալ շահագործման այլ ձևերը, հարկադիր աշխատանքը կամ ծառայությունները, ստրկության կամ ստրկությանը նմանվող վիճակի մեջ դնելը, առքը կամ վաճառքը, օրգանները կամ հյուսվածքները վերցնելը:⁶⁶

ՄԱԿ-ն իր բազմաթիվ կոնվենցիաներում և փաստաթղթերում անդրադառնում է երեխաների վաճառքի խնդրին, ինչպես օրինակ՝ «Երեխաների վաճառքի, նրանց մարմնավաճառության և մանկական պոռնկագրության դեմ» 2000թ.-ի արձանագրությունը, «Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերի մասին» ԱՄԿ-ի N182 Կոնվենցիան:⁶⁷

Երեխայի շահագործման ձևերն են հանդիսանում՝

- սեռական շահագործումը,
- երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերը,
- երեխայի ստրկությունը կամ ստրկությանը նմանվող վիճակը,
- երեխայի օրգանները կամ հյուսվածքները վերցնելը:

Երեխայի թրաֆիքինգի դեպքում այլընտրանքային գործողություններն են՝ հավաքագրելը, տեղափոխելը, փոխանցելը,

⁶⁶ 2000թ.-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան ընդունեց ՄԱԿ-ի Անդրազգային Կոնվենցիան լրացնող «Կազմակերպված հանցավորության դեմ մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրությունը: ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների գծով գերագույն հանձնակատարի «Մարդու իրավունքների և մարդկանց թրաֆիքինգի առաջարկվող սկզբունքները և ուղենիշները» փաստաթղթի 8-րդ ուղենիշը վերաբերում է թրաֆիքինգից տուժած երեխաներին, որտեղ նշվում է, որ հաշվի առնելով թրաֆիքինգի ենթարկված երեխաների կրած ֆիզիկական, հոգեբանական և սոցիալական վնասի առանձնահատկությունները՝ անհրաժեշտ է օրենքների, քաղաքականության, ծրագրերի և միջոցառումների շրջանակում ապահովել նրանց համապատասխան աջակցությամբ և պաշտպանությամբ: Տե՛ս՝ Երեմյան Ա., Թումասյան Դ., Գրիգորյան Գ. Հայաստանի Հանրապետությունում թրաֆիքինգի դեմ պայքարի իրավական հիմունքները: Երևան, 2009, էջ 35:

⁶⁷ Տե՛ս՝ Корбут Л.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей. Сборник универсальных и региональных международных документов. М., ИЦ-Гарант, 1997, էջ 47:

թաքցնելը կամ ստանալը: Նշված գործողությունների համակցությունը կազմում է երեխայի թրաֆիքինգի գործողությունների ամբողջական շղթան: Պետք է, սակայն, նկատի ունենալ, որ արարքը որպես երեխայի թրաֆիքինգ որակելու համար պարտադիր չէ նշված գործողությունների համակցության (ամբողջական շղթայի) առկայությունը:

Հավաքագրելը տուժողի կողմից աշխատանք կատարելու կամ ծառայություն մատուցելու կամավոր համաձայնությունը ստանալուն ուղղված գործողություն կամ գործունեություն է, որի նպատակն է տուժողի շահագործումը՝ ՀՀ քր. օր.-ի 132-րդ հոդվածի 4-րդ մասում նշված շահագործման իմաստով:

Տեղափոխելը ենթադրում է տուժողին մեկ վայրից այլ վայր տեղափոխելը երկրի ներսում (ներքին թրաֆիքինգի կամ շահագործման համար) կամ երկրից դուրս (անդրազգային թրաֆիքինգի կամ շահագործման համար) և/կամ աջակցությունը սահմանն անօրինական հատելու հարցում, ինչպես նաև տարանցիկ կամ նշանակետ երկրում անօրինական կացության կազմակերպումը:

Փոխանցելը նշանակում է տուժողին թողնել այլ անձանց (ընդունողների) տրամադրության տակ՝ նրան վաճառելուց կամ այլ եղանակով օտարելուց հետո (նվիրատվություն, պարտքի մարում, վնասի փոխհատուցում, վարձակալություն, փոխանակություն և այլն): Փոխանցելը կարող է լինել հատուցելի կամ անհատույց, որոշակի ժամկետով կամ անժամկետ, որոշակի պայմաններով կամ առանց դրանց: Անձի փոխանցումը համարվում է կայացած այն պահից, երբ նա հայտնվում է ընդունող անձի տրամադրության տակ:

Ստանալը ենթադրում է առուվաճառքի, նվիրատվության, փոխանակության, փոխառնության կամ այլ գործարքի արդյունքում թրաֆիքինգի զոհի ձեռք բերում: Ստանալը կարող է լինել հատուցելի կամ անհատույց, որոշակի ժամկետով կամ անժամկետ, որոշակի պայմաններով կամ առանց դրանց: Ստանալը զոհին այլ անձանցից (փոխանցողներից) ընդունելն ու սեփական տրամադրության տակ թողնելն է, ինչին կարող է հաջորդել անձի շահագործումը, եթե ընդունողն իր հերթին չի փոխանցում զոհին այլ անձի: Զոհի ստանալը

համարվում է կայացած այն պահից, երբ նա հայտնվում է ընդունող անձի տրամադրության տակ:

Թաքցնելն ուղղված է թրաֆիքինգի գոհին հանրությունից առանձնացված պահելուն: Այն կարող է արտահայտվել բնակելի տարածք, կացարան կամ այլ վայր հատկացնելով (օրինակ՝ գոհին նկուղում կամ պահեստային տարածքում կամ թաքցնելու համար հարմարեցված որևէ այլ տարածքում պահելը):

Բուն շահագործման դեպքում այլընտրանքային գործողություններն են՝ անձի շահագործելը, շահագործման մեջ դնելը կամ շահագործման մեջ պահելը:

Երեխային շահագործման մեջ դնելն արտահայտվում է նրանում, որ անձն իր կամքին հակառակ կամ դրա անտեսմամբ (իսկ երեխայի պարագայում՝ առհասարակ) դրվում է այնպիսի վիճակի (դրության) մեջ, որ չշահագործվելուն այլընտրանք չունի: Նա անկախ իր կամքից հայտնվում է այն վիճակում, որ հանցավորը կարող է նրան շահագործել, կամ տուժողը չունի այլընտրանք չշահագործվելու, քանի որ նրա համաձայնությունն անտեսվում է:

Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրության 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ երեխաների մարմնավաճառություն նշանակում է՝ երեխայի օգտագործումը սեռական բնույթի գործունեության մեջ՝ վարձատրության կամ ցանկացած այլ տեսակի հատուցման դիմաց: Երեխայի սեռական շահագործման համար հանցագործության միջոցների կիրառումը պարտադիր չէ:

Սեռական այլ շահագործումը նշանակում է, որ շահ ստանալու նպատակով գոհին ստիպում են սեռական բնույթի, բայց մարմնավաճառություն չհանդիսացող այլ գործողություններ կատարել: Օրինակ, զբաղվել մերկապարով, նկարահանվել պոռնկագրական ամսագրերում կամ ֆիլմերում և այլն⁶⁸:

⁶⁸ ՀՀ քրեական իրավունք. Հատուկ մաս/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ. Եր., Երևանի պետական համալսարանի հրատ., 2004, էջ 196:

Ելնելով երեխաների աշխատանքի որոշակի առանձնահատկություններից՝ ԱՄԿ-ն ընդունել է նաև «Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերի արգելման և վերացնելու անհապաղ միջոցառումների մասին» թիվ 182 կոնվենցիան, որը պահանջում է անհապաղ և արդյունավետ միջոցներ ձեռնարկել երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերը վերացնելու և 18 տարեկանից ցածր տղաներին և աղջիկներին հարկադիր աշխատանքներում չներգրավելու համար: Այդ կոնվենցիայի համաձայն՝ երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերը ներառում են՝

- ստրկության բոլոր ձևերը կամ ստրկությանը համանման աշխատանքը, ինչպիսիք են երեխաների վաճառքը և առևտուրը, պարտքային ստրկացումը կամ ճորտային կախվածությունը, ինչպես նաև հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքը, այդ թվում՝ երեխաների հավաքագրումը զինված ընդհարումներում օգտագործելու համար,

- երեխային օգտագործելը, հավաքագրելը կամ առաջարկելը՝ մարմնավաճառությամբ զբաղվելու, պոռնոգրաֆիկ արտադրանքի արտադրության կամ պոռնոգրաֆիկ ներկայացումների համար,

- երեխային օգտագործելը, հավաքագրելը կամ առաջարկելը հակաիրավական գործունեությամբ զբաղվելու համար,

- աշխատանքը, որն իր բնույթով կամ իր կատարման պայմաններով կարող է վնասել երեխաների առողջությանը, անվտանգությանը կամ բարոյականությանը:

1956թ.-ին Ժնևում ընդունվել է ՄԱԿ-ի «Ստրկության, ստրկավաճառության և ստրկությանը հավասարազոր ավանդությունների վերացման մասին» լրացուցիչ կոնվենցիան⁶⁹, որում ներառված են ոչ միայն ստրկության, այլ նաև դրան հավասարազոր և այլ կախյալ վիճակների հասկացությունները: Դրանցից են՝

1. պարտապանի ստրկացումը, այսինքն՝ այնպիսի վիճակ կամ դրություն, երբ պարտապանը, որպես պարտքի ապահովման միջոց

⁶⁹ ՀՀ-ի կողմից այս Կոնվենցիան չի վավերացվել:

գրավ է դնում կամ իր աշխատանքը, կամ իրենից կախյալ վիճակում գտնվող անձի աշխատանքը, եթե կատարվող աշխատանքի արժեքը չի հաշվակցվում տվյալ պարտքի մարմանը, կամ եթե այդ աշխատանքի տևողությունը չի սահմանափակվում և դրա բնույթը չի կոնկրետացվում,

2. ճորտական վիճակը, այսինքն՝ հողի այնպիսի օգտագործումը, որի դեպքում օրենքով, ավանդույթի ուժով կամ փոխադարձ համաձայնության հիման վրա օգտագործողը պարտավոր է ապրել և աշխատել ուրիշին պատկանող հողատարածքի վրա և վարձատրությամբ կամ առանց դրա որոշակի աշխատանք կատարել այդ սեփականատիրոջ օգտին ու չի կարող փոփոխել իր նման վիճակը,

3. ցանկացած ինստիտուտ կամ ավանդույթ, որի ուժով.

ա) կնոջ ծնողները, խնամակալը, ընտանիքը կամ յուրաքանչյուր այլ անձ կամ անձանց խումբ դրամով կամ բնեղենով վարձատրելու դիմաց խոստանում են ամուսնացնել կամ ամուսնացնում են այդ կնոջը, առանց նրան մերժելու իրավունք վերապահելու,

բ) կնոջ ամուսինը, վերջինիս ընտանիքը կամ տոհմը իրավունք ունեն վարձատրությամբ կամ այլ պայմանով փոխանցելու տվյալ կնոջն այլ անձի,

գ) ամուսնու մահից հետո կինը ժառանգաբար փոխանցվում է մեկ այլ անձի,

4. ցանկացած ինստիտուտ կամ ավանդույթ, որի ուժով երեխան (մինչև 18 տարեկան անձը) ծնողների կամ նրանցից մեկի կամ խնամակալի կողմից վարձատրությամբ կամ առանց դրա փոխանցվում է մեկ այլ անձի՝ այդ երեխայի կամ նրա աշխատանքի շահագործման նպատակով:

Արարքը երեխայի թրաֆիքինգ կամ շահագործում որակվում է անկախ երեխայի նկատմամբ բռնություն, դրա սպառնալիք, խաբեություն կամ այլ մեթոդներ կիրառելուց, քանի որ ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածի համաձայն՝ դրանք պարտադիր չեն (ի տարբերություն չափահաս անձանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման):

ՀՀ պետական սահմանը հատելով երեխայի տեղափոխումը կազմակերպելու միջոցով իրականացվող հանցավոր արարքի հանրության համար վտանգավորության բարձր աստիճանը պայմանավորված է նախ նրանով, որ անձը (տուժողը), սահմանն անցնելով հայտնվում է առավել խոցելի վիճակում՝ իր համար օտար միջավայրում: Դրա հետ մեկտեղ բարձր է հանցավոր գործունեության և տուժողի հետքերը կորցնելու հավանականությունը: Նման տեղափոխման կազմակերպումը կարող է կատարվել օրինական կամ անօրինական եղանակներով, բացահայտ կամ գաղտնի, օրինական կամ կեղծ փաստաթղթերով, տրանսպորտային տարբեր միջոցներով: Այս հատկանիշն առկա է, երբ կազմակերպվում է տեղափոխումը ՀՀ սահմաններից դուրս կամ հակառակ ուղղությամբ:

Շահագործման վիճակում գտնվող անձի ծառայությունից օգտվելը. ՀՀ քր. օր.-ի 132.3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն քրեորեն պատժելի է շահագործման վիճակում գտնվող անձի ծառայությունից օգտվելը, եթե այդ անձի շահագործման վիճակի մեջ լինելը ակնհայտ է ծառայությունից օգտվողի համար, և եթե հանցագործություն կատարած անձի արարքում բացակայում են ՀՀ քր. օր.-ի 132-րդ կամ 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետում նախատեսված է ծանրացնող հանգամանք՝ կատարվել է ակնհայտ անչափահասի նկատմամբ:

Ուշագրավ է, որ այս հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված է խրախուսական նորմ, որի համաձայն՝ ՀՀ իրավապահ մարմիններին տուժողի մասին կամովին տեղեկություններ հայտնած անձն ազատվում է այս հոդվածով նախատեսված քրեական պատասխանատվությունից, եթե նրա փաստացի կատարած արարքն այլ հանցակազմ չի պարունակում:

Երեխայի թրաֆիքինգի կամ շահագործման դեպքում այս խրախուսական նորմի կիրառման պարագայում, պարտադիր պետք է քննարկել ՀՀ քր. օր.-ի 18-րդ գլխով նախատեսված հանցագործությունների բացակայությունը, եթե տեղի է ունեցել երեխայի սեռական թրաֆիքինգ կամ շահագործում:

Ապօրինի ազատությունից զրկելը. ՀՀ քր. օր.-ի 133-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն քրեորեն պատժելի է մարդուն ազատությունից ապօրինի զրկելը, որն առնանգելու հետ կապված չէ: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետում նախատեսված է ծանրացնող հանգամանք՝ կատարվել է ակնհայտ անչափահասի նկատմամբ:

Այս հանցագործությունն արտահայտվում է մարդուն տեղափոխելու, գտնվելու վայրն այլ անձի կողմից ընտրելու, այլ մարդկանց հետ շփվելու ազատությունից ապօրինաբար զրկելու մեջ: Այն կարող է իրականացվել ֆիզիկական, հոգեկան բռնություն գործադրելով կամ խաբեությամբ:

ՀՀ քր. օր.-ի 133-րդ հոդվածից բխում է, որ արարքը որպես մարդուն ազատությունից զրկել որակելու համար պետք է լինի երկու պայմանների միաժամանակյա առկայություն՝ ապօրինություն և անձի կամքին հակառակ կատարելը:

Հետևաբար, եթե ազատությունից զրկումն իրականացվել է օրենքով նախատեսված դեպքերում և սահմաններում, այս հանցակազմը բացակայում է: Օրինակ, կալանավորման, ազատազրկման, անչափահասին դաստիարակչական հսկողության հանձնելու կամ իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով⁷⁰ և այլն:

Եթե երեխային ազատությունից զրկում են ծնողները կամ նրանց փոխարինող անձինք, ապա արարքը ՀՀ քր. օր.-ի 133-րդ հոդվածով որակելու համար կարևոր նշանակություն ունի ազատությունից զրկելու նպատակը:

Սակայն մարդուն ազատությունից զրկելն այնպիսի վայրում, որտեղ նա գտնվում է խաբեության կամ վստահությունը չարաշահելու հետևանքով «հրավիրված» լինելով, չի կարող որակվել ՀՀ քր. օր.-ի հոդված 131-ով, քանի որ այն պարունակում է մարդուն

⁷⁰ Չնայած ՀՀ սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետով ազատությունը կարող է սահմանափակվել նաև անչափահասին դաստիարակչական հսկողության հանձնելու կամ իրավասու մարմին ներկայացնելու նպատակով, սակայն օրենքով հստակ մեխանիզմներ դա իրականացնելու համար դեռ նախատեսված չէ:

առևանգելու հատկանիշներ: Օրինակ, ծնողների զբաղված լինելու պատճառաբանությամբ երեխային դպրոցից տուն տանելու եկած հարևանը երեխային տեղափոխում է այլ վայր:

3.3. Երեխայի սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության պաշտպանությունը հանցավոր արարքներից

Սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության հասկացություններն օրենսդրորեն ամրագրված չեն, բայց դրանք տրվում են քրեական իրավունքի տեսության մեջ: Այսպես՝ սեռական ազատությունը 16 տարին լրացած հոգեպես առողջ մարդու իրավունքն է՝ ինքնուրույն, առանց որևէ հարկադրանքի որոշելու, թե ում հետ և ինչ ձևով բավարարել իր սեռական պահանջները:⁷¹

Սեռական անձեռնմխելիությունը բարոյաիրավական արգելք է սեռական շփման մեջ մտնել այնպիսի անձանց հետ, ովքեր օժտված չեն սեռական ազատությամբ, քանի որ ունակ չեն հասկանալու իրենց նկատմամբ կատարվող սեքսուալ բնույթի գործողությունների նշանակությունը և հետևանքները կամ ղեկավարելու իրենց գործողությունները սեռական շփման ոլորտում⁷²: ՀՀ-ում սեռական անձեռնմխելիությամբ օժտված են 16 տարին չլրացած անձինք:

Սեռական անձեռնմխելիության ապահովումն իրականացվում է երեխայի բարոյական, ֆիզիկական և հոգեբանական նորմալ զարգացման նպատակով: Այսինքն սեռական անձեռնմխելիության խախտումը վնասում է երեխայի նորմալ և բնականոն զարգացմանը: Հետևաբար, ավելորդ է սեռական հանցագործություններում որպես տեսակային օբյեկտ դիտարկել երեխայի և դեռահասի նորմալ ֆիզիկական և բարոյական զարգացումը⁷³:

⁷¹ Տե՛ս՝ Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В. О криминологической классификации преступлений// Государство и право, 2005, N6, էջ 55:

⁷² Տե՛ս՝ Իսրաելյան Գ.Վ. Սեռական հանցագործությունները և դրանց կանխումը ՀՀ-ում: Մենագրություն: Երևան, 2012, էջեր 9-10:

⁷³ Տե՛ս՝ Корнева А.В. Преступления против половой неприкосновенности и половой свободы личности/ Уголовное право РФ. Особенная часть. М., 1996, էջեր

Հաշվի առնելով երեխայի դեմ ուղղված սեռական հանցագործությունների առանձնահատկությունները⁷⁴, դրանց

78-79; Курс уголовного права. Том 3. Особенная часть/ Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. М., 2001, էջ 256 և այլն:

⁷⁴ 2015թ. ընթացքում ՀՀ քննչական կոմիտեի մինչդատական վարույթ իրականացնող մարմինների և ստորաբաժանումների վարույթում քննվել են անչափահասների սեռական անձեռնմխելիության և սեռական ազատության դեմ ուղղված հանցագործությունների դեպքերի առթիվ հարուցված 71 քրեական գործեր, որոնցից 6-ը եղել են 2014թ. ընթացքում հարուցված և 2015թ. փոխանցված քրեական գործեր: Նշված գործերից 39-ը մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել են դատարան, 13 գործով վարույթը կարճվել է (8 դեպքում՝ արարքում հանցակազմի, 4 դեպքում՝ հանցագործության դեպքի բացակայության և 1 դեպքում՝ հանցանք կատարած անձի մահվան հիմքով): 4 քրեական գործով վարույթը կասեցվել է (որպես մեղադրյալ ներգրավման ենթակա անձի ինքնությունն անհայտ լինելու պատճառաբանությամբ՝ 3 գործով, մեղադրյալի՝ քննությունից թաքնվելու հիմքով՝ 1 գործով), իսկ 14 քրեական գործ փոխանցվել է 2016թ.: 2014թ. ընթացքում հարուցված և 2015թ. փոխանցված 6 քրեական գործերից 5-ի ընթացքը լուծվել է 2015թ. 1-ին կիսամյակում, իսկ 1 գործի վարույթը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով կասեցվել է: 71 քրեական գործերից 41-ով նախաքննությունն ավարտվել է մինչև 4 ամիս ժամկետում, 10-ով՝ 4-6 ամիս, 6 գործով՝ 6 ամսից ավել, 14 գործ փոխանցվել է 2016թ.: 71 քրեական գործերի գերակշիռ մեծամասնությունը՝ 51-ը, հարուցվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 141-րդ հոդվածով (սեռական հարաբերությունը տասնվեց տարին չլրացած անձի հետ կամ սեքսուալ բնույթի գործողություններ կատարելը տասնվեց տարին չլրացած անձի նկատմամբ), 12-ը՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 142-րդ հոդվածով (անառակաբար գործողությունները), 10-ը՝ 138-րդ հոդվածով (բռնաբարություն), 4-ը՝ 139-րդ հոդվածով (սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունները), 3-ը՝ 140-րդ հոդվածով (սեռական հարաբերության կամ սեքսուալ բնույթի գործողություններին հարկադրելը): Նշված գործերից 4 դեպքում քրեական գործերը հարուցվել են հիշյալ հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների համակցությամբ: Տուժող անչափահասներից 5-ը եղել են արական սեռի, մյուսներն՝ իգական: Քննարկվող ժամանակահատվածում անչափահասների նկատմամբ սեռական ոտնձգությունների գերակշիռ մասն արձանագրվել է ՀՀ մարզերում: 71 քրեական գործերից միայն 16 դեպքում է քրեական գործ հարուցվել և գործին ընթացք տրվել Կոմիտեի Երևան քաղաքի քննչական վարչության տարածքային ստորաբաժանումների կողմից, մյուս 47 դեպքում քրեական գործերը հարուցվել և քննվել են Կոմիտեի մարզային քննչական մարմինների և ստորաբաժանումների վարույթում, 7 քրեական գործ՝ զինվորական քննչական գլխավոր վարչության 5-րդ, 6-րդ, 8-րդ կայազորային քննչական բաժինների վարույթներում և 1 գործ՝ Կոմիտեի հատկապես կարևոր գործերի քննության գլխավոր վարչությունում:

դասակարգումը հնարավոր է իրականացնել ըստ տուժող երեխայի նկատմամբ կատարված գործողությունների բնույթի՝

- ֆիզիկական բռնություն գործադրելով,
- հոգեբանական բռնություն գործադրելով,
- անօգնական վիճակն օգտագործելով⁷⁵ (ՀՀ գործող

օրենսդրության համաձայն՝ մինչև 12 տարեկան երեխայի նկատմամբ կատարված ցանկացած սեռական գործողություն):

Հաշվի առնելով գործող իրավակարգավորումները՝ առաջարկվում է երեխայի դեմ ուղղված սեռական հանցագործությունները դասակարգել չորս կատեգորիայի՝ ըստ երեխայի տարիքային առանձնահատկությունների՝

- մանկահասակներ՝ մինչև 7 տարեկան երեխաների նկատմամբ կատարված,
- մանկահասակներ՝ 7-12 տարեկան երեխաների նկատմամբ կատարված,
- անչափահասներ 12-16 տարեկան երեխաների նկատմամբ կատարված,
- անչափահասներ 16-18 տարեկան երեխաների նկատմամբ կատարված:⁷⁶

Հանցագործություններից տուժած անչափահասների գերակշիռ մասը՝ 53-ը եղել են 14-16 տարեկան, 18-ը՝ մինչև 14 տարեկան, 5-ը՝ 16-18 տարեկան, որոնցից մեկի 18 տարին լրացել է նախաքնության ընթացքում :

Մանրամասն տե՛ս՝ ՀՀ քննչական կոմիտեի վարույթում 2015 թվականին սեռական բնույթի հանցագործությունների վերաբերյալ քրեական գործերով նախաքնության ընթացքում անչափահաս տուժողների իրավունքների պաշտպանության վիճակի ամփոփում: Երևան, 2016, էջեր 8-9, 13 և այլն:

⁷⁵ 2013թ.-ի նոյեմբերի 12-ին ընդունված և 2013թ.-ի դեկտեմբերի 21-ին ուժի մեջ մտած «Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածը լրացվել է 4-րդ մասով, որի համաձայն. «Սույն օրենսգրքի 138-րդ և 139-րդ հոդվածների իմաստով անօգնական վիճակում գտնվող է համարվում այն անձը, որը որոշակի հանգամանքների ուժով մշտապես կամ ժամանակավորապես զրկված է եղել հանցավորին դիմադրություն ցույց տալու կամ իր նկատմամբ կատարվող արարքի բնույթը գիտակցելու կամ հասկանալու հնարավորությունից, ինչպես նաև 12 տարին չլրացած անձը»:

⁷⁶ Տե՛ս՝ Ղաւմբարյան Ա., Թումասյան Դ. Երեխաների սեռական անձեռնմխելիության և սեռական ազատության դեմ ուղղված

Բռնաբարություն. Բռնաբարությունը նախատեսված է ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածով, որի 1-ին մասի համաձայն՝ բռնաբարությունը՝ տղամարդու սեռական հարաբերությունն է կնոջ հետ՝ նրա կամքին հակառակ, վերջինիս կամ այլ անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով կամ կնոջ անօգնական վիճակն օգտագործելով:⁷⁷

Բռնաբարությունից տուժող կարող է լինել միայն իգական սեռի ներկայացուցիչը: Որակման համար որևէ նշանակություն չունի տուժող կնոջ բարոյական կերպարը, բռնաբարությանը նախորդող նրա վիկտիմային (սադրիչ) վարքագիծը, սոցիալական կարգավիճակը և անձը բնութագրող այլ հատկանիշներ⁷⁸:

հանցագործություններն ու դրանց վարույթի առանձնահատկությունները (ձեռնարկ քննիչների համար): Երևան, 2015, էջեր 37-38:

⁷⁷ Ծանրացնող հանգամանքներում կատարված բռնաբարություն է համարվում բռնաբարությունը, որը՝

- 1) կատարվել է մի խումբ անձանց կողմից,
- 2) կատարվել է տուժողի կամ այլ անձի նկատմամբ առանձին դաժանությամբ,
- 3) կատարվել է անչափահասի նկատմամբ,
- 4) անգգուշությամբ առաջացրել է տուժողի մահ կամ այլ ծանր հետևանքներ՝
- 6) կատարվել է ակնհայտ հղի կնոջ նկատմամբ,
- 7) կատարվել է զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող այլ առարկայի գործադրմամբ կամ դա գործադրելու սպառնալիքով,
- 8) կատարվել է ուղղիչ հիմնարկում պատիժը կրող անձի նկատմամբ, կալանավորվածներին պահելու վայրում կամ ձերբակալվածներին պահելու վայրում պահվող անձի նկատմամբ, կարգապահական գումարտակում պահվող անձի նկատմամբ, զորամասում զինծառայողի նկատմամբ, բուժհաստատությունում բուժվող կամ հետազոտվող անձի նկատմամբ կամ օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով այլ կերպ ազատությունից զրկված անձի նկատմամբ համապատասխան հաստատության աշխատակցի կողմից:

Իսկ բռնաբարության առանձնապես ծանրացնող հանգամանքներ են հանդիսանում հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են՝

- 1) տասնութ տարին չլրացած անձի նկատմամբ ծնողի կամ մանկավարժի կամ ուսումնական կամ բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության աշխատակցի կամ այլ անձի կողմից, որի վրա դրված է նրա դաստիարակության կամ խնամքի պարտականություն,
- 2) տասնչորս տարին չլրացած անձի նկատմամբ:

⁷⁸ Օրենքը ոչ մի բացառություն չի նախատեսում՝ պայմանավորված տուժողի և հանցավորի անձնական փոխհարաբերություններով: Տեսությունն ու

Բռնաբարության օրյեկտիվ կողմը ձևավորվում է հետևյալ երկու գործողությունների կատարմամբ, որոնց երկուսի միաժամանակյա առկայությունը պարտադիր է՝

1. սեռական հարաբերություն (բռնաբարության հանցակազմում խոսքը միայն բնական սեռական հարաբերության մասին է, այսինքն՝ այն սեռական հարաբերության մասին, որի արդյունքում կլինը կարող է հղիանալ՝ հեշտոցային սեռական հարաբերություն⁷⁹),

2. ֆիզիկական բռնության գործադրում կամ դա գործադրելու սպառնալիք կամ կնոջ անօգնական վիճակի օգտագործում:

Ֆիզիկական բռնությունը հանցավորի հետ սեռական կապի մեջ մտնելուց խուսափելու նպատակով կնոջ ցուցաբերած դիմադրությունը ճնշելու, հաղթահարելու, ինչպես նաև նրան օգնություն կանչելու հնարավորությունից զրկելու նպատակով՝ տուժողի կամ այլ անձանց նկատմամբ ֆիզիկական ուժ գործադրելն է՝ նրան ծեծելը, մարմնական վնասվածքներ հասցնելը և այլն: Գործադրվող բռնությունը պետք է հանդիսանա կնոջ՝ առկա կամ սպասվելիք դիմադրությունը հաղթահարելու և կամքը ճնշելու անհրաժեշտ միջոց⁸⁰:

Սպառնալիքն իրական է համարվում այն դեպքում, երբ տուժողը բավարար հիմքեր է ունենում վախենալու դրա իրականացումից: Այլ կերպ ասած՝ տուժողը պետք է կարծի, որ սպառնալիքի իրականացումը հնարավոր է, թեև սպառնալիքի իրական լինելը հավաստելու համար տուժողի սուբյեկտիվ ընկալման գնահատումը

պրակտիկան չեն բացառում քրեական պատասխանատվության առաջացում մարմնավաճառի, սիրուհու, բարեկամուհու կամ կնոջ բռնաբարության համար, իսկ ՀՀ դատական պրակտիկայում նման դեպքեր արդեն իսկ գրանցվել են:

⁷⁹ Սեռական ակտը, հարաբերությունը ոչ թե իրավաբանական, այլ բժշկական սահմանում է և այն պետք է հասկացվի այնպես, ինչպես այդ սահմանման բացատրությունն է տալիս սեքսուոլոգիան: Տե՛ս՝ Кузнецов Н.Ф. Новое уголовное право России. Особенная часть. М., Зерцало, 1996, էջ 68:

⁸⁰ Բռնաբարություն չի համարվի, այսպես կոչված, հրապուրանքը՝ տարաբնույթ խաբեբայական գործողություններով կնոջը սեռական հարաբերությանը հակելը, նրան գայթակղելը և նմանատիպ այլ գործողությունները: Այս դեպքերը հատուկ ուշադրության պետք է արժանանան, եթե դա իրականացվել է երեխայի նկատմամբ՝ հաշվի առնելով նրա գիտակցական մակարդակն ու զարգացվածության աստիճանը, ինչն անդրադառնում է ընկալման և վարքի վրա:

կարևոր է, սակայն արարքի որակման համար այն ածանցյալ նշանակություն ունի, առաջնայինն օբյեկտիվ իրադրության գնահատումն է: Հնարավոր են դեպքեր, երբ օբյեկտիվ իրադրությունը հիմք չի տալիս սպառնալիքն իրական գնահատելու համար, սակայն անձն իր հոգեկան լարված վիճակի, հոգեկան առանձնահատկությունների կամ այլ պատճառներով իրականությունը խեղաթյուրված է ընկալում՝ կարծելով, թե սպառնալիքն իրական է: Օբյեկտիվ իրադրության գնահատումը ենթադրում է, որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել այնպիսի հանգամանքներ, ինչպիսիք են սպառնալիքի բովանդակությունը, սպառնալիք տալու եղանակը, դեպքի վայրը, ժամանակը, հանցավորի և տուժողի միջև հարաբերությունների բնույթը, հանցավորի անձը և այլն: Հետևաբար սպառնալիքի իրական լինելու հարցը յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում պետք է լուծվի՝ գործի բոլոր հանգամանքները, այդ թվում՝ տուժողի սուբյեկտիվ ընկալումը հաշվի առնելով:⁸¹

Քանի որ ֆիզիկական բռնության սպառնալիքը կիրառվում է իբրև տուժողի կամքը ճնշելու միջոց՝ նրան բռնաբարելու նպատակով, հետևաբար ՀՀ քր. օր.-ի 138 հոդվածով նախատեսված պատասխանատվությունը վրա է հասնում անկախ նրանից, թե հանցավորն իրական հնարավորություն ունեցել է իրագործելու իր հնչեցրած սպառնալիքը, թե՝ ուղղակի նպատակ է հետապնդել հոգեբանական ճնշում գործադրել տուժողի նկատմամբ: Բավարար է այն, որ հանցավորն ահաբեկել է տուժողին և վերջինս համարել է սպառնալիքը իրական և իրագործելի:

2013թ.-ի դեկտեմբերի 21-ից օրինական ուժի մեջ մտած օրենսդրական փոփոխությունների համաձայն՝ ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 4-րդ մասում ներառվել է անօգնական վիճակի սահմանումը, որի համաձայն՝ ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ և 139-րդ հոդվածների իմաստով անօգնական վիճակում գտնվող է համարվում այն անձը, որը որոշակի հանգամանքների ուժով մշտապես կամ ժամանակավորապես զրկված է եղել հանցավորին դիմադրություն

⁸¹ ԿԴ-1/0025/01/11 քրեական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թվականի հունիսի 8-ի որոշման 18-րդ կետ:

ցույց տալու կամ իր նկատմամբ կատարվող արարքի բնույթը գիտակցելու կամ հասկանալու հնարավորությունից, ինչպես նաև 12 տարին չլրացած անձը:

Այս փոփոխությամբ օրենսդրորեն ամրագրվել է, որ 12 տարեկանը չլրացած անձանց հետ սեռական հարաբերություն ունենալն այսուհետ համարվելու է որպես բռնի սեռական հարաբերություն և անօգնական վիճակի հաստատումը դատահոգեբանական փորձաքննությամբ հիմնավորելու անհրաժեշտությունը հետայսու բացակայում է:

Բռնաբարությունը տուժողի անօգնական վիճակի օգտագործմամբ կատարված որակելու համար նշանակություն չունի՝ տուժողին նման վիճակի հասցրել է ինքը՝ հանցավորը, թե նա արդեն իսկ անօգնական վիճակում է գտնվել, և հանցավորն օգտվել է նրա անօգնական վիճակից՝ վերջինիս հետ սեռական հարաբերություն ունենալու նպատակով:

ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածում բռնաբարության եղանակները սպառիչ են թվարկված, հետևաբար այլ եղանակներով (ամուսնանալու կեղծ խոստում տալը, գույքը ոչնչացնելու սպառնալիքը, կախյալ վիճակի օգտագործումը) սեռական հարաբերությունը բռնաբարության հանցակազմ չի առաջացնում: Կախյալ վիճակի առկայության դեպքում պետք է քննարկել արարքը ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածով որակելու հարցը, իսկ եթե այն կրել է պարբերական բնույթ, ապա ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով որակելու հարցը:

Ինչպես երևում է ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի բովանդակությունից, սույն ձեռնարկի իմաստով հետաքրքրություն են ներկայացնում 2-րդ մասի 3-րդ կետը և 3-րդ մասի 1-ին և 2-րդ կետերը:

ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետի իմաստով անչափահաս ասելով հասկանում ենք 14-18 տարեկան իգական սեռի ներկայացուցիչ, ում նկատմամբ իրականացվել է բռնաբարությունը: Ընդ որում, հաշվի առնելով ՀՀ քր. օր.-ի 29-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, որի համաձայն՝ դիտավորյալ հանցագործության ծանրացնող

հանգամանքների համար անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, եթե նա գիտակցել է այդ հանգամանքները, պետք է փաստել, որ տուժողի անչափահաս լինելը պետք է գիտակցվի հանցագործի կողմից, այսինքն՝ հանցավորը մինչև հանցագործություն կատարելը պետք է հաստատապես իմանա տուժողի՝ անչափահաս լինելու հանգամանքը:

Պրակտիկայում երբեմն դժվարություններ են առաջանում չափահաս տղամարդու և անչափահաս աղջկա «կամավոր» սեռական հարաբերության իրավաբանական գնահատական տալու հարցում: Անչափահաս աղջկա բռնաբարության համար բնութագրական է ոչ այնքան սեռական, այլև սոցիալական և ընդհանուր հասունության բացակայությունը: Նման դեպքում անօգնական վիճակը որոշվում է հենց սեռական հարաբերության նշանակությունը չգիտակցելով՝ չհասկանալով դրա հետևանքները:

Սակայն, ինչպես երևում է պրակտիկայում, աղջկա անչափահաս լինելը՝ սեռական հարաբերության մեջ մտնելու աղջկա համաձայնությամբ պայմանավորված, նրա անօգնական վիճակն օգտագործելն ինքնին չի կարող նրա հետ սեռական հարաբերությունը բռնաբարություն որակելու համար հիմք հանդիսանալ⁸²:

Հատուկ ուշադրության են արժանի 16 տարին լրացած աղջկա հետ սեռական հարաբերության դեպքերի քննությունը, քանի որ նշված տարիքից անձը ձեռք է բերում սեռական ազատություն և ինքնուրույն կարող է որոշել իր զուգընկերներին, հետևաբար բռնության կամ դրա սպառնալիքի առկայությունը կամ տարիքով չպայմանավորված՝ անօգնական վիճակի առկայությունը՝ որպես

⁸² Այսինքն՝ տարիքը (14-18 տարեկան լինելը) չի կարող հանդիսանալ միակ չափանիշը: Հայտնի են դեպքեր, երբ սեռական հասունությամբ չհասած 13-14 տարեկան աղջկա հետ սեռական ակտը բռնաբարություն չի համարվել, իսկ սեռական հասունության հասած՝ 15 տարեկան աղջկա հետ սեռական հարաբերություն ունենալը որակվել է որպես բռնաբարություն:

բռնաբարության կատարման եղանակ այս դեպքերում պարտադիր է:

ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետում ամրագրվում է հետևյալ ծանրացնող հանգամանքը՝ տասնութ տարին չլրացած անձի նկատմամբ ծնողի կամ մանկավարժի կամ ուսումնական կամ բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության աշխատակցի կամ այլ անձի կողմից, որի վրա դրված է նրա դաստիարակության կամ խնամքի պարտականություն, որի դեպքում հստակեցվում է ոչ միայն տուժողի տարիքը, այլ նաև հանցագործության հատուկ սուբյեկտ լինելը: Դրանք են ծնողը, մանկավարժը, ուսումնական կամ բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության աշխատակիցը, այլ անձինք, ում վրա դրված է տասնութ տարին չլրացած անձի դաստիարակության կամ խնամքի պարտականությունը:

Փաստացի, այս կետում ներկայացված են ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով, ինչպես նաև ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով նախատեսված արարքները՝ միայն հատուկ կատեգորիայի անձանց կողմից կատարելու դեպքում: Այսինքն, եթե 14-18 տարեկան աղջկա բռնաբարություն կատարել է ծնող կամ մանկավարժ կամ ուսումնական կամ բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության աշխատակից կամ արական սեռի այլ անձ, ում վրա դրված է նրա դաստիարակության կամ խնամքի պարտականություն, ապա արարքը որակվում է միայն ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետով, քանի որ լրացուցիչ որակում ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով չի պահանջվում: Բայց եթե բռնաբարությունն իրականացվում է մինչև 14 տարեկան աղջկա նկատմամբ ծնողի կամ մանկավարժի կամ ուսումնական կամ բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության աշխատակցի կամ արական սեռի այլ անձի կողմից, ում վրա դրված է նրա դաստիարակության կամ խնամքի պարտականություն, ապա արարքը որակվում է ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին և 2-րդ կետերով:

ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետի իմաստով մանկահասակ է համարվում 14 տարին չլրացած ցանկացած անձ: Ընդ որում, այս կետով արարքը որակելիս պետք է հիշել, որ եթե 12 տարին չլրացած անձանց դեպքում նրանց անօգնական լինելու հանգամանքն այլևս չի վիճարկվում (օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում), և նրանց հետ սեռական հարաբերությունը միանշանակ որակվում է որպես բռնաբարություն, ապա 12-14 տարեկանների դեպքում պետք է նշանակվի դատահոգեբանական փորձաքննություն՝ նրանց անօգնական վիճակը պարզելու, և դրանից հետո կքննարկվի արարքը բռնաբարություն որակելու/ չորակելու հարցը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ բռնաբարությունը կատարվել բռնությամբ կամ դրա սպառնալիքով:

Ուսումնասիրելով բռնաբարության քրեաիրավական բնութագիրը՝ առանձնակի ուշադրության է արժանանում բռնաբարության փորձը, որն ընդունված է համարել իբրև տուժողի կամքին հակառակ նրա հետ սեռական հարաբերություն ունենալու նպատակով կիրառված բռնությունը կամ դա գործադրելու սպառնալիքը (օրինակ, բռնաբարելու նպատակով տուժողին մերկացնելը, հարվածներ հասցնելը, ծեծելը և այլն): Բռնաբարության փորձի փաստերը գնահատելիս՝ քննիչները պետք է պարզեն, թե արդյոք հանցավորի գործողություններն ուղղված են եղել սեռական հարաբերություն ունենալուն և արդյոք նրա կողմից գործադրված բռնությունը նպատակին հասնելու միջոց է հանդիսացել, թե՛ ոչ: Միայն այն դեպքում, երբ առկա են ապացույցներ հանցավորի գործողությունների վերաբերյալ, որոնք ավարտին չեն հասցվել հանցավորից անկախ հանգամանքներով (տուժողի դիմադրությունը, կողմնակի անձանց միջամտելը, կենդանիների հարձակումը, ֆիզիոլոգիական անկարողությունը և այլն), կարելի է նման գործողությունը որակել որպես բռնաբարության փորձ:

Բռնաբարության փորձն անհրաժեշտ է սահմանազատել նաև այլ հանցավոր ոտնձգություններից, որոնք ազդում են կնոջ պատվի, արժանապատվության և ֆիզիկական անձեռնմխելիության վրա (խուլիգանություն, առողջությանը

տարբեր աստիճանի մարմնական վնասվածքներ պատճառել, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններ և այլն):

Նախնական սեքսուալ գործողությունները նույնպես կարող են որակվել որպես բռնաբարության փորձ, եթե պարզվի, որ դրանք ընդհամենը սեռական հարաբերությանը նախորդող գործողություններ են եղել, որը հանցավորը չի կարողացել սկսել:

Սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններ. ՀՀ քր. օր.-ի 139-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն քրեորեն պատժելի է սեքսուալ բնույթի, այդ թվում՝ համասեռական գործողությունները տուժողի կամքին հակառակ, վերջինիս կամ այլ անձի նկատմամբ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով կամ տուժողի անօգնական վիճակն օգտագործելով: Ի տարբերություն բռնաբարության, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների տուժող կարող է լինել ցանկացած սեռի ներկայացուցիչ: Քննարկվող հանցագործության եղանակները նույնանում են բռնաբարության եղանակների հետ: Այս հանցագործության և բռնաբարության տարբերությունն օբյեկտիվ կողմի մյուս դրսևորման մեջ է՝ բռնաբարության դեպքում առկա է լինում բնական սեռական հարաբերություն (հեշտոցային սեռական հարաբերություն), իսկ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների դեպքում՝ համասեռություն կամ սեքսուալ բնույթի այլ գործողություններ (հետանցքային կամ բերանային սեռական հարաբերություն), սեռական հարաբերության նմանեցումը, կնոջ կողմից տղամարդու նկատմամբ բռնի ցանկացած սեռական հարաբերություն և այլն):

Համասեռությունը սեռական վարքագծի ձև է, որը դրսևորվում է միևնույն սեռի ներկայացուցչի նկատմամբ սեռական հակումներ ունենալով: Համասեռության դրսևորման ձևերն են արվամոլությունը (տղամարդու սեռական հարաբերությունը տղամարդու հետ) և լեսբիությունը (կնոջ սեռական հարաբերությունը կնոջ հետ):

Սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների ծանրացնող և առանձնապես ծանրացնող հանգամանքները նույնն են, ինչ բռնաբարության դեպքում, հետևաբար, լրացուցիչ չեն քննարկվում:

Ինչպես նշել ենք, ՀՀ քր. օր.-ի 138 և 139-րդ հոդվածներով

նախատեսված հանցագործության հիմնական տարբերակիչ հատկանիշը կայանում է սեռական հարաբերության ձևի մեջ, բայց գործնականում հանդիպում են դեպքեր, երբ ՀՀ քր. օր.-ի 139-րդ հոդվածով նախատեսված արարքն անհրաժեշտ է տարբերակել ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի փորձից: Մասնավորապես, պետք է հաշվի առնել հանցավորի նպատակը: Եթե հանցավորը ցանկանում էր սեռական կարիքը բավարարել առանց հեշտոցային սեռական հարաբերություն ունենալու՝ իրականացնելով սեռական հարաբերության նմանակում կամ միջազդրային/միջկոնքային հարաբերություն, ապա արարքը պետք է որակվի ՀՀ քր. օր.-ի 139-րդ հոդվածով, իսկ եթե նա ցանկանում էր սեռական կիրքը բավարարել հեշտոցային սեռական հարաբերություն ունենալով, բայց իր կամքից անկախ հանգամանքներում կատարվել է սեռական հարաբերության նմանակում կամ միջազդրային/միջկոնքային հարաբերություն, ապա արարքը պետք է որակվի որպես ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ հոդվածի փորձ:

Երեխային սեռական հարաբերության կամ սեքսուալ բնույթի գործողություններին հարկադրելը. բնութագիր և որակման առանձնահատկություններ. ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ անձին սեռական հարաբերության կամ սեքսուալ բնույթի, այդ թվում՝ համասեռական գործողություններ կատարելուն հարկադրելը շանտաժի, գույքը ոչնչացնելու, վնասելու կամ վերցնելու սպառնալիքով կամ տուժողի նյութական կամ այլ կախվածությունն օգտագործելով, եթե բացակայում են սույն օրենսգրքի 132-րդ և 132.2-րդ հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների հատկանիշները, համարվում է միջին ծանրության հանցագործություն: Բայց եթե այդ արարքը կատարվել է ակնհայտ տասնվեց տարին չլրացած անձի նկատմամբ, այն համարվում է առանձնապես ծանր հանցագործություն և պատժվում է ազատազրկմամբ՝ հինգից տասներկու տարի ժամկետով:

Հանցագործությունը դրսևորվում է շանտաժի, գույքը ոչնչացնելու, վնասելու կամ վերցնելու սպառնալիքով կամ տուժողի նյութական կամ այլ կախվածությունն օգտագործելով՝ անձին սեռական հարաբերության կամ սեքսուալ բնույթի, այդ թվում՝

համասեռական գործողություններ կատարելուն հարկադրելու մեջ: Մեքսուալ բնույթի գործողություններին հարկադրելն արտահայտվում է նրանում, որ սուբյեկտը, իր ապօրինի գործողություններով տուժողի հոգեկանի վրա ներգործելով, ստիպում է նրան նահանջել իր սեռական ազատության իրավունքից և հանցավորի կամ երրորդ անձի հետ սեռական հարաբերություն ունենալ կամ սեքսուալ բնույթի՝ այդ թվում՝ համասեռական գործողություններ կատարել:

Նյութական կախվածության տակ հասկանում ենք իրավիճակ, երբ տուժողը գտնվում է հանցավորից լրիվ կամ մասնակի նյութական կախվածության մեջ՝ ստիպված է ապրել հանցավորի հետ նույն բնակելի տարածքում՝ չունենալով իր սեփականը կամ հանցավորը հնարավորություն ունի և կարող է էապես վատթարացնել տուժողի նյութական վիճակը:

Այլ կախվածության տակ հասկացվում է աշխատանքային կախվածությունը, պետական կամ մասնավոր հիմնարկներում և կազմակերպություններում տուժողի հաշվետվողականությունը հանցավորին, իշխանության ներկայացուցչից (ռստիկան, հետաքննիչ, քննիչ, դատավոր և այլն) կամ այլ անձից (հիվանդը բժշկից, ուսանողը դասախոսից, աշակերտն ուսուցչից և այլն) կախվածությունը:

Նյութական կամ այլ կախվածության մեջ գտնվող անձի հետ սեռական հարաբերություն ունենալու կամ սեքսուալ բնույթի այլ գործողություններ կատարելու փաստն ինքնին չի կարող վկայել ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության կատարման մասին: Հարկավոր է, որ այդ կախվածությունն օգտագործվի որպես տուժողի համար անբարենպաստ հետևանքների առաջացման սպառնալիք:

Որպես կանոն, հանցավորի նպատակն է տուժողի հետ անձամբ ունենալ սեռական հարաբերություն կամ հարկադրաբար նրա հետ սեքսուալ բնույթի այլ գործողություններ կատարել, սակայն, ինչպես արդեն նշել ենք, նա կարող է նաև գործել երրորդ անձանց շահերից ելնելով:

Հանցագործությունն ավարտված է համարվում հոգեբանական ազդեցություն գործադրելու պահից (օրինակ՝ տուժողի հետ սեռական

հարաբերություն ունեցած երրորդ անձի գործողությունները տվյալ հանցակազմի սահմաններից դուրս են և այդ երրորդ անձը, եթե նա չի հանդիսանում կազմակերպիչ, դրդիչ կամ օժանդակող՝ քրեական պատասխանատվության չի ենթարկվի):

ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածի համատեքստում կարևորվում է այդ հանցագործության տարբերակումը սեռական շահագործումից: Այսպես, պոռնկությունը ենթադրում է պարբերականություն և սեռական ծառայությունների հատուցելիություն, ինչը ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածի պարագայում բացակայում է: Խնդիրը բարդանում է նյութական կախվածության դեպքում, երբ ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործությունն իրականացվում է պարտքի մարման, պարտքով գումար տրամադրելու, նյութական օգուտ իրականացնելու և համանման այլ հանգամանքներում: Այս դեպքում պետք է ուշադրություն դարձնել սեռական հարաբերությունների պարբերականության վրա, մասնավորապես՝ եթե հարկադրանքը կիրառվում է երրորդ անձանց հետ սեռական հարաբերություն ունենալու նպատակով: Քննարկվող հանցակազմերը տարբերակելու հարցում կարևորվում է նաև հանցավորի նպատակը՝ երեխայի շահագործում, թե՛ սեփական սեռական կարիքների բավարարում, ինչպես նաև դիտավորության ուղղվածությունը՝ ոտնձգություն ազատության դեմ առհասարակ, թե՛ միայն սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության դեմ:

Գործնականում հանդիպում են դեպքեր, երբ հանցավորի գործողությունները որակելիս՝ ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածի հետ մեկտեղ անհրաժեշտություն է առաջանում կիրառել նաև այլ հոդվածներ՝ համակցությամբ, իսկ երբեմն՝ ոչ: Այսպես, գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սպառնալիքի կիրառման դեպքում, որը էական վնաս է պատճառել տուժողին՝ արարքը չպետք է որակվի ՀՀ քր. օր.-ի 137-րդ և 140-րդ հոդվածների համակցությամբ, քանի որ գույքը ոչնչացնելու կամ վնասելու սպառնալիքը հանդիսանում է ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության կատարման եղանակ: Բայց պաշտոնատար անձի գործողությունները, որոնք ուղղված են ՀՀ քր. օր.-ի 140-րդ հոդվածով նախատեսված

նպատակին հասնելու համար՝ տուժողի «այլ կախվածությունն» օգտագործելով, նշված հոդվածով որակելուց բացի, պետք է որակվեն նաև ՀՀ քր. օր.-ի 309-րդ հոդվածով՝ համակցությամբ:

Սեքսուալ բնույթի գործողություններ կատարելը տասնվեց տարին չլրացած անձի հետ. բնութագիր և որակման առանձնահատկություններ. ՀՀ քր. օր.-ի 141-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն քրեորեն պատժելի է տասնութ տարին լրացած անձի կողմից սեռական հարաբերությունն ակնհայտ տասնվեց տարին չլրացած անձի հետ կամ սեքսուալ բնույթի գործողություններ կատարելն ակնհայտ տասնվեց տարին չլրացած անձի նկատմամբ՝ սույն օրենսգրքի 138-րդ կամ 139-րդ հոդվածներով կամ 140-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված հանցանքների հատկանիշների բացակայության դեպքում⁸³:

Տուժող է հանդիսանում 16 տարին չլրացած անձը՝ անկախ սեռից: Հանցագործությունը դրսևորվում է 16 տարին չլրացած անձի հետ սեռական հարաբերություն կամ սեքսուալ բնույթի այլ գործողություններ կատարելով, եթե բացակայում են բռնաբարության, սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների և սեքսուալ բնույթի գործողություններին հարկադրելու հատկանիշները: Սակայն, եթե սեռական հարաբերությունը կամ սեքսուալ բնույթի այլ գործողությունները թեկուզ առանց բռնության և դրա սպառնալիքի տեղի է ունեցել այնպիսի անչափահասի հետ, ով չի գիտակցել իր հետ տեղի ունեցող գործողությունների բնույթն ու նշանակությունը և հանցավորն էլ գիտակցել է դա ու օգտվել դրանից, մասնավորապես՝ 12 տարին չլրացած անձի հետ, կամ դատահոգեբանական փորձաքննությամբ անօգնական ճանաչված 12-ից 16 տարեկան անձի հետ, ապա արարքը պետք է որակվի ՀՀ քր. օր.-ի 138-րդ կամ ՀՀ քր. օր.-ի 139-րդ հոդվածի համապատասխան մասով:

⁸³ ՀՀ քր. օր.-ի 141-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված են հետևյալ ծանրացնող հանգամանքները՝

- 1) քսանմեկ տարին լրացած անձի կողմից,
- 2) մի խումբ անձանց կողմից,
- 3) միևնույն անձի նկատմամբ՝ պարբերաբար:

Համաձայն ՀՀ քր. օր.-ի 141-րդ հոդվածի՝ հանցագործության սուբյեկտ կարող է հանդիսանալ 18 տարին լրացած անձը (ինչպես տղամարդը, այնպես էլ կինը):

ՀՀ քր. օր.-ի 141-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետով նախատեսված ծանրացնող հանգամանքը վերաբերում է հատուկ սուբյեկտի՝ 21 տարին լրացած անձի: Այս հանգամանքը որպես ծանրացնող ամրագրելիս օրենսդիրն առաջնորդվել է տուժողի և հանցագործի տարիքային տարբերությամբ, որը 5 տարի և ավելի է: Տուժողի և հանցագործի տարիքային տարբերությունն ամրագրված է տարբեր երկրների օրենսդրությամբ որպես սեռական հարաբերություններ ունենալու արգելք: Օրինակ՝ Շվեյցարիայի, Գերմանիայի և այլ պետությունների քր. օր.-ով նախատեսված արգելքը մատնանշում է տուժողի և հանցագործի տարիքային տարբերությունը՝ որպես նրանց միջև շփումը բացառող կամ էապես նվազեցնող նախապայման:

Միևնույն 16 տարին չլրացած անձի նկատմամբ՝ պարբերաբար սեքսուալ բնույթի գործողություններ կատարելը կամ սեռական հարաբերություններ ունենալը հանդիսանում է ծանրացնող հանգամանք ոչ թե ելնելով կրկնակիությունից, այլ ելնելով այն հանգամանքից, որ դա շարունակվող հանցագործություն է, որն իրականացվում է սեռական կարիքները բավարարելու նպատակով՝ անընդհատ նույն երեխային օգտագործելով⁸⁴:

ՀՀ քր. օր.-ի 141-րդ հոդվածի 3-րդ մասով նախատեսված են առանձնապես ծանրացնող հանգամանքներ՝

1) տասնութ տարին չլրացած անձի նկատմամբ ծնողի կամ մանկավարժի կամ ուսումնական կամ բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության աշխատակցի կամ այլ անձի կողմից, որի վրա դրված է նրա դաստիարակության կամ խնամքի պարտականություն,

⁸⁴ Որոշ պետություններում, օրինակ Մոլդովայի Հանրապետությունում այս երևույթն անվանվում է երեխայի ոչ առևտրային սեռական շահագործում, երբ երեխային պարբերաբար օգտագործում են անձնական սեռական կարիքները բավարարելու համար՝ չստանալով և չհետապնդելով որևէ եկամուտ:

2) տասնչորս տարին չլրացած անձի նկատմամբ:

Անառակաբարո գործողություններ. բնութագիր և որակման առանձնահատկություններ. ՀՀ քր. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն քրեորեն պատժելի է տասնութ տարին լրացած անձի կողմից ակնհայտ տասնվեց տարին չլրացած անձի նկատմամբ կամ տասնվեց տարին լրացած անձի կողմից տասնչորս տարին չլրացած անձի նկատմամբ անառակաբարո գործողություններ կատարելը⁸⁵:

«Անառակաբարո» նշանակում է անառակի վարքուբարք ունեցող, իսկ «անառակ» նշանակում է՝ անբարոյական, շվայտ, զելխ, մոլությունների անձնատուր եղած, խառնագնած⁸⁶: Այսինքն՝ անառակաբարո գործողություններ ասելով պետք է հասկանալ վերը նշվածին հասնելուն ուղղված գործողություններ:

Հանցագործությունը դրսևորվում է անառակաբարո, այսինքն այնպիսի գործողություններ կատարելու մեջ, որոնք ուղղված են 16/14 տարին չլրացած երեխայի սեռական բնագործ գրգռելուն, նրա մոտ անառողջ սեռական հետաքրքրություններ առաջացնելուն:

Անառակաբարո գործողությունները կարող են լինել երկու

⁸⁵ ՀՀ քր. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն ծանրացնող են համարվում այն արարքները, որոնք կատարվել են՝

1) տասնվեց տարին լրացած անձի կողմից՝ բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով,

2) քսանմեկ տարին լրացած անձի կողմից ակնհայտ տասնվեց տարին չլրացած անձի նկատմամբ,

3) տասնութ տարին լրացած անձի կողմից տասնչորս տարին չլրացած անձի նկատմամբ,

4) միննույն անձի նկատմամբ՝ պարբերաբար,

5) մի խումբ անձանց կողմից,

6) էլեկտրոնային հաղորդակցության ցանցի կիրառմամբ:

Իսկ ՀՀ քր. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն առանձնապես ծանրացնող են համարվում այն արարքները, որոնք կատարվել են՝

1) տասնութ տարին չլրացած անձի նկատմամբ ծնողի կամ մանկավարժի կամ ուսումնական կամ բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության աշխատակցի կամ այլ անձի կողմից, որի վրա դրված է նրա դաստիարակության կամ խնամքի պարտականություն,

2) տասներկու տարին չլրացած անձի նկատմամբ:

⁸⁶ Տե՛ս՝ Աղայան Է.Բ. Արդի հայերենի բացատրական բառարան: Երևան, Հայաստան, 1976, էջ 46:

տեսակի՝

- ֆիզիկական բնույթի,
- ինտելեկտուալ բնույթի:

Ֆիզիկական բնույթի անառակաբարո գործողությունների օրինակ են 16/14 տարին չլրացած երեխայի ներկայությամբ ուրիշի հետ կենակցելը, երեխային անպարկեշտ ձևով հպվելը, նրա ներկայությամբ մերկանալն ու սեռական օրգանները ցուցադրելը:

Ինտելեկտուալ բնույթի անառակաբարո գործողություններ են համարվում սեռական կյանքին վերաբերող հարցերի շուրջ երեխայի հետ լկտի զրույց տանելը, պոռնկագրական առարկաներ, նկարներ կամ տեսաֆիլմեր ցուցադրելը, պոռնկագրական բովանդակությամբ գրականությանը ծանոթացնելը և այլն:

Հանցագործության սուբյեկտիվ կողմը բնութագրվում է միայն ուղղակի դիտավորությամբ: Ընդ որում, հանցավորը պետք է գիտակցի, որ անառակաբարո գործողություններ է կատարում 16/14 տարին չլրացած անձի նկատմամբ:

Անառակաբարո գործողությունների սուբյեկտիվ պարտադիր հատկանիշ են՝

- նպատակը, որն ուղղված է սեռական կարիքների բավարարմանը և
- սեռական շարժառիթը, լիբիդոն:

Անառակաբարո գործողությունների օբյեկտիվ հատկանիշներ պարունակող վարքը, վերը նշված սուբյեկտիվ հատկանիշների բացակայության պայմաններում՝ անառակաբարո գործողությունների հանցակազմ չի կազմում: Օրինակ՝ սեռական օրգաններին հպվելը բժշկական նպատակներով կամ բնական կարիքները հոգալու համար մերկանալն անառակաբարո գործողությունների հանցակազմ չեն կազմում:⁸⁷

ՀՀ քր. օր.-ի 142-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 6-րդ կետով նախատեսված է ծանրացնող հանգամանք՝ էլեկտրոնային

⁸⁷ Տե՛ս՝ Оберемченко А.Д. Развратные действия: уголовно-правовая характеристика и проблемы квалификации. Автореферат диссертации на канд. юрид. наук. Краснодар, 2014, էջ 11:

հաղորդակցության ցանցի կիրառմամբ անառակաբարո գործողություններ կատարելը: «Էլեկտրոնային հաղորդակցության ցանց» հասկացությունն ամրագրված է «Էլեկտրոնային հաղորդակցության մասին» ՀՀ օրենքում, որի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ էլեկտրոնային հաղորդակցության ցանցը հաղորդման համակարգ է, իսկ համապատասխան դեպքերում՝ նաև միացնող-անջատող կամ ուղղորդող սարքավորումներ և այլ ռեսուրսներ, որոնք թույլ են տալիս հաղորդել ազդակներ (սիգնալներ) մալուխով, ռադիոյով, օպտիկական կամ այլ էլեկտրամագնիսական միջոցներով, այդ թվում՝ արբանյակային ցանցով, ամրակցված ցանցով և շարժական կապի երկրային ցանցով, էլեկտրական էներգիայի գծային համակարգերով այնպես, որ դրանք օգտագործվեն ազդակների հաղորդման համար՝ անկախ հաղորդվող տեղեկատվության տեսակից:

Այս կետի նախատեսումը պայմանավորված է համացանցի կիրառման տարածման միտումներով, ինչն օգտագործվում է նաև հանցագործների կողմից: Մասնավորապես, սոցիալական ցանցերն ու հաղորդակցման ծրագրերը հատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում մանկապիղծների համար, ովքեր կարող են դրանք օգտագործել երեխաներին մերկացնելու, մերկ կամ կիսամերկ լուսանկարներ ուղարկելու և այլ անառակաբարո գործողություններ կատարելու համար: Չնայած այս դեպքում բացակայում է տուժողի և հանցավորի անմիջական կապը, սակայն հանցագործությունն իրականացվում է՝ ինտելեկտուալ անառակաբարո գործողության տեսքով:

3.4. Երեխայի այլ իրավունքների և շահերի պաշտպանությունը հանցավոր արարքներից

Բացի սույն ձեռնարկի 3.1-3.3 պարագրաֆներում նշված իրավունքներից, երեխաներն օժտված են նաև այլ իրավունքներով և ունեն բազմաթիվ շահերով: Մասնավորապես ՀՀ քր. օր.-ի 20-րդ գլխում նախատեսված են ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված

հանցագործությունները: Այդ գլխի հանցակազմերն ըստ ոստիկության օրյեկտի կարելի է բաժանել 2 խմբի՝

1. ընտանիքի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ⁸⁸,
2. երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ⁸⁹:

Ծնողներից երեխային ապօրինի բաժանելը կամ երեխային փոխելը. ՀՀ քր. օր.-ի 167-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն քրեորեն պատժելի է երեխային առանց ծնողների համաձայնության նրանցից բաժանելը, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի, կամ երեխային փոխելը, եթե բացակայում են ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները:⁹⁰

Երեխային առանց ծնողների համաձայնության նրանցից բաժանել ասելով՝ հասկանում ենք ծնողների համաձայնության բացակայության պարագայում երեխային այլ վայր տեղափոխելը, այլ

⁸⁸ Այս խմբին են դասվում՝ ծնողներից երեխային ապօրինի բաժանելը կամ երեխային փոխելը (հոդված 167), որդեգրման գաղտնիքը հրապարակելը կամ որդեգրման համաձայնություն տալուն հակելը կամ հարկադրելը (հոդված 169), քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մարմիններին սուտ տեղեկություններ հաղորդելը (հոդված 169.1), զավակի կողմից անաշխատունակ ծնողին պահելուց չարամտորեն խուսափելը (հոդված 174):

⁸⁹ Այս խմբին են դասվում՝ անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելը (հոդված 165), երեխային պոռնկության կամ պոռնկագրական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը (հոդված 166), երեխային ոգելից խմիչքների օգտագործմանը, ուժեղ ներգործող կամ այլ թմրեցնող նյութերի ոչ բժշկական օգտագործմանը, թափառաշրջիկությանը ներգրավելը կամ մուրացկանության հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը (հոդված 166.1), խնամքը ստանձնելու նպատակով երեխայի առքը կամ ստանձնողի խնամքին հանձնելու նպատակով երեխայի վաճառքը (հոդված 168), երեխային դատախարակելու պարտականությունը չկատարելը (հոդված 170), երեխայի կյանքի անվտանգության ապահովման կամ առողջության պահպանման պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը (հոդված 171), խնամակալի կամ հոգաբարձուի իրավունքները չարաշահելը (հոդված 172), ծնողի կողմից երեխային պահելուց չարամտորեն խուսափելը (հոդված 173):

⁹⁰ ՀՀ քր. օր.-ի 167-րդ հոդվածի 2-րդ մասը որպես ծանրացնող հանգամանքներ է նախատեսում արարքի կատարումը՝

- 1) երկու կամ ավելի երեխաների նկատմամբ,
- 2) մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ,
- 3) պաշտոնեական դիրքն օգտագործելով,
- 4) երեխային այլ պետություն ապօրինի տեղափոխելով:

վայրում պահելը, ուրիշի խնամքին հանձնելը, ծնողներին երեխայի հետ համատեղ գտնվելու հնարավորությունից զրկելը:⁹¹

ՀՀ քր. օր.-ի 167 հոդվածից բխում է, որ քրեական պատասխանատվության ենթակա է միայն այն անձը, ով ապօրինի բաժանում է երեխային ծնողից, հետևաբար՝ երեխայի օրինական բաժանումը ծնողից հանցակազմ չի կարող պարունակել: Օրինակ, երեխան կարող է բաժանվել ծնողներից վերջիններիս ծնողական իրավունքներից զրկելու⁹² դեպքում:

Երեխային փոխելու էությունը երեխային վերցնելն ու մեկ այլ երեխայով փոխարինելն է: Երեխային փոխելու դեպքում կատարված արարքի հետևանքով վերջինս չի գիտակցում իր իրական ծագումն ու չի ճանաչում իր ծնողներին:

Այս հանցագործությունն անհրաժեշտ է տարանջատել երեխայի առևանգումից՝ հաշվի առնելով կատարման եղանակն ու գործողությունների բնույթը: Առևանգումն իրականացվում է ն՝ գաղտնի, ն՝ բացահայտ եղանակով, իսկ այս հանցագործությունը՝ միայն գաղտնի: Բացի այդ, առևանգման դեպքում երեխային չեն փոխում մեկ այլ երեխայով, այլ ընդամենը տեղափոխում են մեկ այլ

⁹¹ Տե՛ս՝ ՀՀ քրեական իրավունք: Հատուկ մաս/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2012, էջ 332:

⁹² ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 59-րդ հոդվածի համաձայն իրականացվում է, եթե նրանք՝

ա) չարամտորեն խուսափում են ծնողական պարտականությունները կատարելուց, ընդ որում՝ ալիմենտ վճարելուց,

բ) առանց հարգելի պատճառների հրաժարվում են վերցնել իրենց երեխային ծննդատնից կամ բժշկական այլ կազմակերպությունից, ինչպես նաև դաստիարակչական, ազգաբնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ ամանատիպ այլ կազմակերպություններից,

գ) չարաշահում են իրենց ծնողական իրավունքները, ընդ որում՝ իրենց հակաբարոյական վարքագծով վնասակար ազդեցություն են գործում երեխաների վրա,

դ) առանաբար են վարվում երեխաների հետ, ընդ որում՝ ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնություն են գործադրում նրանց նկատմամբ, ոտնձգում են նրանց սեռական անձեռնմխելիությունը,

ե) տառապում են քրոնիկ ալկոհոլամոլությամբ կամ թմրամոլությամբ, թունամոլությամբ,

զ) կատարել են իրենց երեխաների դեմ դիտավորյալ հանցագործություն:

վայր: Որպեսզի տարանջատենք երեխայի առևանգումը ծնողներից երեխային ապօրինի բաժանելուց, անհրաժեշտ է հաշվի առնել հանցագործության նպատակն ու գործողությունները: Ծնողներից երեխային ապօրինի բաժանելու դեպքում հանցագործը գիտակցում է, որ խոչընդոտում է երեխային ծնողների հետ կամ նրանցից մեկի հետ շփվելուց և, որպես կանոն, երեխայի տեղափոխում ` նրա կամքին հակառակ կամ կամքն անտեսելով չի իրականացվում: Այն դեպքում, երբ իրականացվում է նաև երեխայի տեղափոխումը, արարքը որակելու համար պետք է հաշվի առնել նաև հանցագործություն կատարած անձի ով լինելը: Օրինակ, եթե տեղափոխումն իրականացվել է ծնողներից մեկի կողմից, ապա վերջինիս կողմից մյուս ծնողի հետ երեխայի հանդիպումներին կամ տեսակցելուն խոչընդոտելը պետք է կազմի ՀՀ քր. օր.-ի 167-րդ հոդվածի հանցակազմը:

Կախված նրանից, թե ինչ նպատակով են երեխային բաժանում ծնողից, պետք է քննարկել այս հանցագործության տարանջատումը երեխայի թրաֆիքինգից կամ շահագործումից: Երեխայի թրաֆիքինգն իրականացվում է շահագործման նպատակով, հետևաբար ծնողներից երեխային ապօրինի բաժանելը կամ երեխային փոխելը, որն իրականացվում է առանց շահագործման նպատակի, կորակվի ՀՀ քր. օր.-ի 167-րդ հոդվածով: Այսինքն, երբ հանցավորը չի հետապնդում պոռնկության շահագործումը կամ սեքսուալ շահագործման այլ ձևերը, հարկադիր աշխատանքը կամ ծառայությունները, ստրկության կամ ստրկությանը նմանվող վիճակի մեջ դնելը, առքը կամ վաճառքը, օրգանները կամ հյուսվածքները վերցնելը, արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի 167-րդ հոդվածով: Եվ հակառակը, եթե երեխային ծնողներից ապօրինի բաժանում են շահագործման նպատակով, ապա արարքը պետք է որակվի ՀՀ քր. օր.-ի 132.2 հոդվածով, այդ դեպքում բաժանելը հանդիսանում է թրաֆիքինգի կատարման եղանակ: Իսկ եթե երեխային փոխում են ` նրան շահագործելու նպատակով, ապա արարքը պետք է որակվի

հանցագործությունների համակցությամբ՝ ՀՀ քր. օր.-ի 132.2 և 167 հոդվածներով:⁹³

Ծնողներից երեխային ապօրինի բաժանելը կամ երեխային փոխելը վերջինիս այլ պետություն ապօրինի տեղափոխելով իրականացվում է երեխային ՀՀ պետական սահմանը հատելն ապօրինի կազմակերպելով: Այլ պետություն ապօրինի տեղափոխելը կարող է իրականացվել սահմանային կետերը շրջանցելով երեխային պետական սահմանով տեղափոխելով (կաժաններով, չբնակեցված և չվերահսկվող տարածքներով և այլն), ինչպես նաև երեխային սահմանային կետերով տեղափոխելը գաղտնի եղանակներով (թաքստոցների մեջ) կամ օգտագործելով կեղծ փաստաթղթեր (անձնագիր, ծննդյան վկայական, ճամփորդական այլ փաստաթղթեր):

Եթե ծնողներից երեխային ապօրինի բաժանելը կամ երեխային փոխելը կատարվում է փաստաթղթերը կեղծելով, ապա այս դեպքում արարքի որակումն իրականացվում է հանցագործությունների համակցությամբ՝ ՀՀ քր. օր.-ի 167-րդ և 325-րդ (փաստաթղթեր կեղծելը, իրացնելը կամ օգտագործելը) հոդվածներով:

Որդեգրման գաղտնիքը հրապարակելը կամ որդեգրման համաձայնություն տալուն հակելը կամ հարկադրելը. ՀՀ քր. օր.-ի 169-րդ հոդվածի համաձայն հանցագործություն է համարվում որդեգրման գաղտնիքը որդեգրողի կամքին հակառակ հրապարակելն այն անձի կողմից, ով որդեգրման փաստը պարտավոր էր պահպանել որպես ծառայողական կամ մասնագիտական գաղտնիք, կամ այդ գաղտնիքն այլ անձի կողմից շահադիտական կամ այլ ստոր դրդումներով հրապարակելը, ինչպես նաև որդեգրման նպատակով որդեգրվողի օրինական ներկայացուցչի կամքին հակառակ նրան որդեգրման համաձայնություն տալուն շահադիտական կամ այլ ստոր դրդումներով հակելը կամ հարկադրելը:

ՀՀ-ում ընդունված՝ երեխայի խնամքի և դաստիարակության ձևերից մեկն է երեխայի որդեգրումը⁹⁴: Երեխայի որդեգրման կարգը

⁹³ Տե՛ս՝ Տոնոյան Ն. Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Լիմուշ, 2014, էջեր 22-23:

սահմանվում է ՀՀ կառավարության 2010թ.-ի մարտի 10-ի թիվ 269-Ն որոշմամբ: Այդ որոշմամբ սահմանվում է նաև այն, որ պետությունը և նրա համապատասխան մարմինները երեխայի կենսապայմանների, առողջական վիճակի գնահատումը կատարում են գաղտնի՝ ելնելով երեխայի, նրա օրինական ներկայացուցիչների շահերից:

Որդեգրման գաղտնիքի հրապարակում ասելով պետք է հասկանալ բանավոր կամ գրավոր ձևով ինչպես ցանկացած անձի որևէ մեկի որդեգրման փաստի մասին տեղեկացնելը, այնպես էլ որդեգրվածին այնպիսի տեղեկություններ հաղորդելը, որոնցից հայտնի կդառնա, որ որդեգրողները նրա հարազատ ծնողները չեն:⁹⁵

Որդեգրման համաձայնություն⁹⁶ տալուն հարկադրել ասելով հասկանում ենք ցանկացած հարկադրանքի կիրառում, որն ուղղված է

⁹⁴ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով, որի 112-րդ հոդվածի համաձայն՝ որդեգրումն իրավաբանական այն ակտն է, որի համաձայն որդեգրողները և որդեգրվածները ձեռք են բերում ծնողների և զավակների համար օրենքով նախատեսված իրավունքներ և պարտականություններ: Որդեգրումը համարվում է առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների տեղավորման նախապատվելի ձևը: Որդեգրում թույլատրվում է միայն երեխաների նկատմամբ և ելնելով նրանց շահերից՝ հաշվի առնելով երեխաների լիարժեք ֆիզիկական, հոգեկան, հոգևոր և բարոյական զարգացումն ապահովելու հնարավորությունները:

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 113-րդ հոդվածի համաձայն՝ որդեգրումը կատարում է դատարանը՝ երեխային որդեգրել ցանկացող անձի (անձանց) դիմումով: Երեխայի որդեգրումը հաստատելու մասին գործի քննությունը դատարանը կատարում է հատուկ վարույթի՝ քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Երեխաների որդեգրումը հաստատելու մասին գործերը դատարանը քննում է խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի և որդեգրել ցանկացող անձի պարտադիր մասնակցությամբ: Իսկ օրենսգրքի 128-րդ հոդվածի համաձայն՝ երեխայի որդեգրման գաղտնիքը պահպանվում է օրենքով: Երեխայի որդեգրման մասին վճիռ կայացրած դատավորները կամ որդեգրման պետական գրանցում իրականացնող քաղաքացիական կացության ակտերի պետական գրանցում իրականացնող մարմնի ղեկավարը և աշխատողները, ինչպես նաև որդեգրման մասին տեղյակ այլ անձինք պարտավոր են պահպանել երեխայի որդեգրման գաղտնիքը:

⁹⁵ Տե՛ս՝ ՀՀ քրեական իրավունք: Հատուկ մաս/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2012, էջ 338:

⁹⁶ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով նախատեսված է որդեգրվողի օրինական ներկայացուցչի՝ որդեգրման համաձայնության անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես, ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 118-րդ հոդվածի համաձայն՝ երեխային որդեգրելու համար անհրաժեշտ է նրա ծնողների գրավոր

որդեգրվողի օրինական ներկայացուցչի կամքը ճնշելուն, փոխելուն կամ աղավաղելուն: Դա կարող է դրսևորվել ֆիզիկական կամ հոգեբանական բռնություն գործադրելով, գույքը ոչնչացնելով կամ վնասելով, խոցելի կամ կախյալ վիճակն օգտագործելով և այլ եղանակներով:

Որդեգրման համաձայնություն տալուն հակելը նշանակում է դիտավորյալ այնպիսի գործողություն կատարել, որն ուղղված է որդեգրվողի օրինական ներկայացուցչի մեջ իր կամքին հակառակ համաձայնություն տալու վճռականություն հարուցելուն, որը կարող է տեղի ունենալ խաբեությամբ, համոզելով, հորդորելով, ներշնչելով և այլ եղանակներով:

Սուբյեկտ է հանդիսանում ն՝ այն անձը, ով որդեգրման գաղտնիքը պարտավոր էր պահպանել որպես ծառայողական կամ մասնագիտական գաղտնիք (օրինակ, դատավորը, խնամակալության կամ հոգաբարձության մարմնի կամ քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման⁹⁷ աշխատակիցը), և՝ 16 տարին լրացած յուրաքանչյուր մեղսունակ ֆիզիկական անձ, ով գործել է շահադիտական կամ այլ ստոր դրդումներով:

Այս հոդվածը տարածվում է նաև միջազգային որդեգրման դեպքերի վրա: Այս հանգամանքն առավել արդիական է, քանի որ Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին կոնվենցիան⁹⁸ ՀՀ-ն արդեն վավերացրել է:⁹⁹

համաձայնությունը: Անչափահաս ծնողների երեխային որդեգրելիս անհրաժեշտ է նաև նրանց ծնողների կամ խնամակալների (հոգաբարձուների) համաձայնությունը, իսկ ծնողների կամ խնամակալի (հոգաբարձուի) բացակայության դեպքում՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմնի համաձայնությունը: Որդեգրման նպատակով վերը նշված անձանց կամքին հակառակ նրանց որդեգրման համաձայնություն տալուն շահադիտական կամ այլ ստոր դրդումներով հակելը կամ հարկադրելը պատասխանատվություն է առաջացնում ՀՀ քր. օր.-ի 169 հոդվածով:

⁹⁷ Այսուհետ՝ ՔԿԱԳ:

⁹⁸ ՀՀ-ում ուժի մեջ է 2007թ.-ի հունիսի 1-ից:

⁹⁹ Մանրամասն տե՛ս՝ Տոնյան Ն. Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Լիմուշ, 2014, էջ 32:

Անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելը. ՀՀ քր. օր.-ի 165-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ տասնութ տարին լրացած անձի կողմից տվյալ հանցագործության համար ՀՀ քր. օր.-ով քրեական պատասխանատվության տարիքի հասած անչափահասին խոստումներ տալու, խաբեության կամ այլ եղանակով հանցանքի կատարմանը ներգրավելը՝ որպես հանցագործություն նախատեսված է:

Հանցագործության տուժող կարող է լինել տվյալ հանցագործության համար քրեական պատասխանատվության տարիքի հասած անչափահասը (16-18, իսկ ՀՀ քր. օր.-ի 24-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում՝ 14-18 տարեկան անձը):

Անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելը կարող է իրականացվել հետևյալ եղանակներով՝

1) խոստումներ տալով, օրինակ՝ վարձատրելու, նվերներ տալու, գվարճանքներով ապահովելու վերաբերյալ,

2) խաբեությամբ, երբ հանցավորի քողարկված խնդրանքը կամ հանձնարարությունը կատարելով անչափահասը հայտնվում է մոլորության մեջ և չի գիտակցում իր արարքի հանցավոր բնույթը,

3) այլ եղանակով, որը ենթադրում է բռնության հետ չկապված տարբեր տեսակի սպառնալիքներ, օրինակ՝ նյութական վնաս պատճառելը, ընկերների ներկայությամբ նվաստացնելը, համոզելը, որոշակի անձանց նկատմամբ ատելություն, թշնամանք հարուցելը, շահադիտական ձգտումներ առաջացնելը և այլն:¹⁰⁰

Խոստումը չափահաս անձի պարտավորությունն է տրամադրել անչափահասին որոշակի բարիքներ կամ օգուտներ հանցագործության մեջ մասնակցելու համար, օրինակ, պարգևել կամ տրամադրել որևէ ծառայություն նրան կամ նրա ընտանիքին, մարել

¹⁰⁰ Տե՛ս՝ ՀՀ քրեական իրավունք: Հատուկ մաս/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2013, էջ 314:

պարտքը, օգնել լուծելու ցանկացած հարց կամ խնդիր, ապահովել հովանավորչություն կամ պաշտպանություն և այլն:¹⁰¹

Հանցագործությունն ավարտված է համարվում անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելու պահից՝ անկախ այն հանգամանքից, անչափահասը կատարել է տվյալ հանցանքը, թե՛ ոչ:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը դիրքորոշում է հայտնել, որ քննարկվող հանցագործությունը կարող է իրականացվել՝

«ա) խոստումներ տալով (օրինակ՝ վարձատրելու, նվերներ տալու, գվարձանքներով ապահովելու և այլն).

բ) խաբեությամբ, երբ ներգրավողի քողարկված խնդրանքը կամ հանձնարարությունը կատարելով՝ անչափահասը հայտնվում է մոլորության մեջ և չի գիտակցում կատարվելիք արարքի հանցավոր բնույթը.

գ) այլ եղանակով, որը ենթադրում է բռնության հետ չկապված տարաբնույթ դիտավորյալ հոգեբանական ազդեցություն՝ ուղղված անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելուն, այդ թվում՝ նյութական վնաս պատճառելը, հասակակիցների կամ ընկերների ներկայությամբ նվաստացնելը և նման այլ սպառնալիքներ, համոզում, կաշառում, հանցագործության կատարման մասին անչափահասի հետ նպատակաուղղված զրույցների վարում, որոշակի անձանց նկատմամբ թշնամանքի, ատելության, նախանձի ձևավորում, դաժանության սերմանում, շահադիտական ձգտումների առաջացում, շողոքորթում և այլն:

Վերը նշված գործողությունների նկատմամբ ներգրավողը պետք է դրսևորի ուղղակի դիտավորություն: Այսինքն՝ պետք է գիտակցի խոստումներ տալով, խաբեությամբ կամ այլ եղանակով անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելու հանրային վտանգավորությունը և այդուհանդերձ ցանկանա վերը նշված որևէ միջոցով անչափահասին ներգրավել հանցանքի կատարմանը:

Յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելու հանցակազմի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ

¹⁰¹ St' u` Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть/ Под ред. Б. В. Здравомыслова. М., 1996, էջ 281:

կողմի հատկանիշների առկայությունը կամ բացակայությունը որոշելու համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել գործի կոնկրետ հանգամանքները, մասնավորապես՝

ա) այն, թե ինչ նպատակներ է հետապնդում անձն անչափահասին հանցանքի կատարման մեջ ենթադրաբար ներգրավելով,

բ) ներգրավող չափահասի և ներգրավված անչափահասի անձի առանձնահատկությունները,

գ) ներգրավող չափահասի և ներգրավված անչափահասի փոխհարաբերությունների բնույթը,

դ) ներգրավող անձի կողմից անչափահասի նկատմամբ ակտիվ ֆիզիկական կամ հոգեկան ներգործության առկայությունը կամ բացակայությունը և այդ ներգործության կոնկրետ դրսևորումը,

ե) անչափահասի մոտ տվյալ հանցագործության կապակցությամբ սեփական շահի առկայությունը կամ բացակայությունը»:¹⁰²

Քրեական պատասխանատվության տարիքի հասած անչափահասին հանցանքի կատարմանը դրդելու դեպքում հանցավորը ենթակա է պատասխանատվության ինչպես ՀՀ քր. օր.-ի 165-րդ հոդվածով, այնպես էլ կոնկրետ հանցագործությանը հանցակցելու համար:

Եթե հանցանքի կատարմանը ներգրավված անչափահասը դա իրականացնում է հարկադրանքի ներքո՝ շահագործման վիճակի մեջ գտնվելով, ապա արարքը պետք է որակվի ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով (երեխայի թրաֆիքինգը կամ շահագործումը): Նման դիրքորոշումը պայմանավորված է նրանով, որ ՀՀ քր. օր.-ի 132-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն՝ շահագործում են համարվում այլ անձի՝ պոռնկության շահագործումը կամ սեքսուալ շահագործման այլ ձևերը, հարկադիր աշխատանքը կամ ծառայությունները, ստրկության կամ ստրկությանը նմանվող վիճակի մեջ դնելը, առքը կամ վաճառքը, օրգանները կամ հյուսվածքները վերցնելը: Իսկ

¹⁰² ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2010թ.-ի դեկտեմբերի 23-ի թիվ ԵՄԴ/0086/01/10 քրեական գործով որոշումը:

Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերի մասին ԱՄԿ կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն, «Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերից» է նաև երեխային օգտագործելը, հավաքագրելը կամ առաջարկելը ցանկացած հակաիրավական գործունեության մեջ, իսկ հանցագործության հակաիրավական լինելն անհերքելի է, հետևաբար, այս դեպքում իրավակիրառողը պետք է արարքը որակի որպես երեխայի թրաֆիքինգ կամ շահագործում:¹⁰³

ՀՀ քր. օր.-ի 165-րդ հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է ծանրացնող հանգամանք, այն է՝ նույն արարքը, որը կատարվել է ծնողի, մանկավարժի կամ այլ անձի կողմից, ում վրա դրված է անչափահասի դաստիարակության պարտականություն:

Երեխային պտոնկության կամ պտոնկագրական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը. ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածի համաձայն քրեորեն պատժելի է տասնութ տարին լրացած անձի կողմից երեխային պտոնկության կամ պտոնկագրական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը, եթե բացակայում են ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները:¹⁰⁴

Պտոնկությունը¹⁰⁵ պարբերաբար սեքսուալ ծառայությունների մատուցումն է անձանց անորոշ շրջանակին վճար կամ այլ նյութական բարիք ստանալու նպատակով, որի շրջանակում անձը մարմինը վերածում է առուվաճառքի, առևտրի առարկայի (կանանց

¹⁰³ Տե՛ս՝ Տոնոյան Ն. Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Լիմուշ, 2014, էջեր 47-48:

¹⁰⁴ ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածի 2-րդ մասը որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսում է նույն արարքը ծնողի, մանկավարժի կամ այլ անձի կողմից կատարելը, ում վրա դրված է երեխայի դաստիարակության պարտականություն: Իսկ 3-րդ մասը, որպես ծանրացնող հանգամանք, նախատեսում է առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքները, որոնք՝

1) կատարվել են երկու կամ ավելի անձանց նկատմամբ,

2) զուգորդվել են բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով:

¹⁰⁵ Պտոնկություն բառը ռուսերենով թարգմանվում է “проституция” (Проституция - от лат. prostituo - позорю, бесчежу): Անգլերենով՝ “prostitution”: Հենց այդ բառն է օգտագործվում միջազգային իրավական ակտերում:

պոռնկություն, անչափահաս կանանց և աղքիկների պոռնկություն, տղա երեխաների պոռնկություն, հասուն տղամարդկանց պոռնկություն և պոռնկության բազմաթիվ այլ ձևեր):¹⁰⁶

Երևույթը պոռնկություն համարելու համար անհրաժեշտ է հետևյալ պայմանների միաժամանակյա առկայությունը՝

- սեռական ծառայությունների մատուցում (պարտադիր չէ, որ մատուցվի սեռական հարաբերություն),

- պարբերականություն,

- հատուցելիություն,

- անձանց անորոշ շրջանակին ուղղված առաջարկ (պարտադիր չէ, որ սեռական ծառայություններն ինքնին մատուցված լինեն անձանց անորոշ շրջանակին):

Ինչպես արդեն նշվել է, երեխայի պոռնկության սահմանումն ունի մի փոքր այլ բովանդակություն: Այսպես՝ Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի՝ մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրության 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ երեխաների մարմնավաճառություն նշանակում է՝ երեխայի օգտագործումը սեռական բնույթի գործունեության մեջ՝ վարձատրության կամ ցանկացած այլ տեսակի հատուցման դիմաց:

Պոռնկագրական բնույթի նյութերը կամ առարկաները կարելի է բնութագրել որպես ոչ էրոտիկ և ոչ գիտահանրամատչելի սեռական ուղղվածություն ունեցող տեղեկատվություն՝

ա) որը պարունակում է ոչ գեղարվեստական՝ բնական և անպատկառ (ցինիկ) սեռական հարաբերության պատկեր կամ մանրամասն նկարագիր,

բ) որն ինքնանպատակ կամ անպատկառ (ցինիկ) նպատակներով խոշոր պլանով պարունակում է մարդու կամ կենդանու սեռական օրգան կամ դրա նկարագիր,

գ) որը խոշոր պլանով պարունակում կամ մանրամասն նկարագրում է մարդու կամ կենդանու սեռական օրգաններ կամ

¹⁰⁶ Տե՛ս՝ Երեմյան Ա., Թումայան Դ., Ղամբարյան Ա., Պետրոսյան Տ. Պայքար մարդու թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ: Մոդուլ 2: Երևան, 2011, էջ 39:

մարդակազմության կամ ֆիզիոլոգիական մանրամասների վերաբերյալ տեղեկատվություն՝ սեռական հարաբերության ժամանակ,

դ) որը պարունակում է մարդկանց կամ կենդանիների միջև իրական սեռական հարաբերության խոշոր պլանով պատկեր կամ մանրամասն նկարագիր,

ե) որը պարունակում է սեռական բռնության կամ անձը նվաստացնող սեռական գործողությունների վերաբերյալ պատկեր կամ մանրամասն նկարագիր,

զ) որը պարունակում է անչափահասների մասնակցությամբ սեռական գործողության վերաբերյալ պատկեր կամ մանրամասն նկարագիր,

է) որը պարունակում է սեռահոգեբանական շեղումներով կամ մարդու կողմից դիակների կամ կենդանիների նկատմամբ սեռական հարաբերության պատկեր կամ մանրամասն նկարագիր:¹⁰⁷

Երեխային պոռնկության կամ պոռնկագրական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը դրսևորվում է չափահասի կողմից երեխային համոզելով, խոստումներ տալով, խաբեությամբ, բռնությամբ և այլ եղանակներով:

ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածի հանցակազմից կարելի է տարբերակել հանցագործության օբյեկտով և սուբյեկտիվ կողմերով: Եթե երեխան ներգրավվել է պոռնկության և պոռնկագրական բնույթի նյութերի պատրաստման հետ կապված գործողությունների մեջ, որն իրականացվում է շահագործման նպատակով, ապա արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով: Ընդ որում, արարքը ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով որակելու համար որևէ նշանակություն չունի հակաիրավական եղանակի կիրառությունը:

¹⁰⁷ Տե՛ս՝ Երեմյան Ա., Թումասյան Դ., Ղամբարյան Ա., Պետրոսյան Տ. Հայաստանի հանրապետությունում մարդու թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի իրավական հիմունքները: Երևան, 2013, էջ 126:

Իսկ եթե երեխան ներգրավվել է պոռնկության կամ պոռնկագրական բնույթի նյութեր պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելու մեջ առանց շահագործման նպատակի¹⁰⁸, ապա արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածով: Այդպես կարող է որակվել, օրինակ, այն դեպքը, երբ ընտանիքի նյութական վիճակը բարելավելու նպատակով չափահասը, չհետապնդելով շահագործման նպատակ, երեխային կոնկրետ խորհուրդներ է տալիս զբաղվելու պոռնկությամբ կամ մասնակցելու պոռնկագրական բնույթի նյութերի պատրաստմանը (ամսագիր, լուսանկարներ և այլն):¹⁰⁹

Բացի այդ, կարևորվում է այն, թե ինչ գործողություններ է կատարում պոռնկության կամ պոռնկագրական բնույթի նյութեր պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելու մեջ ներգրավված անչափահասը: Եթե նա նկարահանվում է պոռնկագրական ֆիլմում որպես դերասան, ապա այս դեպքում արարքը որակվելու է որպես ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործություն, իսկ եթե նա պոռնկության կամ պոռնկագրական բնույթի նյութեր պատրաստելու հետ կապված գործողություններ կատարելու մեջ ներգրավված է որպես նկարահանող, օպերատոր, օգնական կամ այլ նման գործողություններ է կատարում, ապա հանցագործը ենթակա է պատասխանատվության ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածով:

ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածում թվարկված գործողությունները սպառիչ են: Այդ հիմքով երեխային այլ բնույթի հակահասարակական գործողություններ կատարելու մեջ ներգրավելը, օրինակ՝ պոռնկագրական բնույթի նյութեր կամ առարկաներ տարածելու հետ կապված գործողությունների մեջ ներգրավելը չի կարող որակվել ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածով: Այդ դեպքում պետք է հաշվի առնել նախ

¹⁰⁸ Այստեղ «շահագործում» ասելով պետք է հասկանալ ՀՀ քր. օր.-ի 132-րդ հոդվածի 4-րդ մասով նախատեսված շահագործումը:

¹⁰⁹ Տե՛ս՝ Երեմյան Ա., Թումասյան Դ., Ղամբարյան Ա., Պետրոսյան Տ. Հայաստանի հանրապետությունում մարդու թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի իրավական հիմունքները: Երևան, 2013, էջ 127:

այն, որ ՀՀ քր. օր.-ի 263-րդ հոդվածի համաձայն պոռնկագրական նյութերի կամ առարկաների տարածումն ինքնին հանցավոր արարք է և այն, որ ՀՀ քր. օր.-ի 165-րդ հոդվածի համաձայն, անչափահասին հանցանքի կատարմանը ներգրավելը նույնպես հանցագործություն է: Հետևաբար, որակումը պետք է իրականացվի ընդհանուր հիմունքներով՝ հաշվի առնելով նաև արարքի որակման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ:¹¹⁰

Անձը ՀՀ քր. օր.-ի 166-րդ հոդվածով ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, եթե չի գիտակցել, որ իր գործողություններով վերը նշված գործունեության մեջ ներգրավում է անչափահասին կամ չի գիտակցել, որ անձն անչափահաս է՝ ելնելով օբյեկտիվ պայմաններից:

Երեխային ոգելից խմիչքների օգտագործմանը, ուժեղ ներգործող կամ այլ թմրեցնող նյութերի ոչ բժշկական օգտագործմանը, թափառաշրջիկությանը ներգրավելը կամ մուրացկանության հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելը. ՀՀ քր. օր.-ի 166.1-րդ հոդվածը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում տասնութ տարին լրացած անձի կողմից երեխային պարբերաբար ոգելից խմիչքների օգտագործմանը, ուժեղ ներգործող կամ այլ թմրեցնող նյութերի ոչ բժշկական օգտագործմանը, թափառաշրջիկության ներգրավելու կամ մուրացկանության հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելու համար, եթե բացակայում են ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները:¹¹¹

¹¹⁰ Տե՛ս՝ Տոնոյան Ն. Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Լիմուշ, 2014, էջեր 55-56:

¹¹¹ ՀՀ քր. օր.-ի 166.1-րդ հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է քննարկվող հանցագործության ծանրացնող հանգամանք, այն է՝ նույն արարքը, որը կատարվել է ծնողի, մանկավարժի կամ այլ անձի կողմից, ում վրա դրված է երեխայի դաստիարակության պարտականություն:

Իսկ նույն հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է առավել ծանրացնող հանգամանքներ՝ սույն հոդվածի առաջին կամ երկրորդ մասով նախատեսված արարքները, որոնք՝

1) կատարվել են երկու կամ ավելի անձանց նկատմամբ,

Ոգելից խմիչքների կամ ուժեղ ներգործող կամ այլ թմրեցնող նյութերի ոչ բժշկական օգտագործման մեջ ներգրավելը կդիտվի որպես այս հոդվածով նախատեսված արարք միայն պարբերաբար¹¹² իրականացվելու դեպքում: Որպես ոգելից խմիչք ճանաչվում են ցանկացած ակոհոլային խմիչքները, ինչպես նաև դրանց հիման վրա պատրաստված կոկտեյլները կամ խառնուրդները:

Թափառաշրջիկությունն անապահով անձի վիճակն է, որը թափառում է վայրից վայր՝ չունենալով մշտական բնակության վայր, աշխատանք կամ օրինական եկամտի այլ աղբյուր (ապրուստի միջոց): Երբեմն դա դիտվում է որպես անձի պարբերական տեղաշարժ՝ ապրուստի միջոց գտնելու նպատակով, երբ բացակայում են օրինական եկամուտներ:

Մուրացկանությունն ասելով պետք է հասկանալ այլ անձանցից դրամ կամ նյութական այլ արժեքներ խնդրելը, մուրալը, որն իրականացվում է խղճահարության կամ կարեկցանք առաջացնելով:

Այս հանցագործությունը դրսևորվում է ակտիվ գործողություններով, որոնք ուղղված են տասնութ տարին լրացած անձի կողմից երեխային ոգելից խմիչքների օգտագործմանը, ուժեղ ներգործող կամ այլ թմրեցնող նյութերի ոչ բժշկական օգտագործմանը, թափառաշրջիկության ներգրավելուն կամ մուրացկանության հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելուն, եթե բացակայում են ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները: Այն դրսևորվում է չափահասի կողմից երեխային համոզելով, խոստումներ տալով, խաբեությամբ, բռնությամբ (և՛ ֆիզիկական, և՛ հոգեբանական):

ՀՀ քր. օր.-ի 166.1-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմն իր բնույթով մոտ է ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածին: Նշված հանցակազմերը միմյանցից կարելի է տարբերակել հանցագործության օբյեկտով և սուբյեկտիվ կողմերով: Եթե երեխան ներգրավվել է մուրացկանության հետ կապված գործողությունների

2) գուգորդվել են բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով:

¹¹² Պարբերաբար նշանակում է, որ երեխան ոգելից խմիչքների օգտագործմանը ներգրավել է երեք և ավելի անգամ:

մեջ, որն իրականացվում է շահագործման նպատակով, ապա արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով: Ընդ որում, արարքը ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով որակելու համար որևէ նշանակություն չունի հակաիրավական եղանակի կիրառությունը:¹¹³

Երեխայի կողմից ոչ արժեքավոր առարկաներ (նկարներ, կախազարդ վաճառելը) վաճառելու եղանակով գումարներ խնդրելը չի համարվում մուրացկանություն: Եթե ծնողը անչափահաս երեխայի մասնակցությամբ (երեխային կողքը նստեցնելով, գրկելով) անձամբ է զբաղվում մուրացկանությամբ, ապա նրա արարքում բացակայում է մուրացկանության մեջ ներգրավելու հանցակազմը: Այսպես, եթե երեխային մուրացկանության մեջ ներգրավելու նպատակը մուրացկանության արդյունքում ձեռք բերված գումարները ստանալն է, ապա նման դեպքում առկա է ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներ:¹¹⁴

Անձը ՀՀ քր. օր.-ի 166.1-րդ հոդվածով ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության, եթե չի գիտակցել, որ իր գործողություններով վերը նշված գործողությունների մեջ ներգրավում է անչափահասին կամ չի գիտակցել, որ անձն անչափահաս է:

Խնամքը ստանձնելու նպատակով երեխայի առքը կամ ստանձնողի խնամքին հանձնելու նպատակով երեխայի վաճառքը. ՀՀ քր. օր.-ի 168-րդ հոդվածի համաձայն՝ քրեորեն պատժելի է խնամքը ստանձնելու նպատակով երեխայի առքը կամ ստանձնողի խնամքին

¹¹³ ՀՀ դատական պրակտիկայում մուրացկանության մեջ ներգրավվելու և երեխաների թրաֆիքինգի կամ շահագործման վերաբերյալ առկա է հստակ դիրքորոշում: Այսպես ՀՀ քր. օր.-ի 132.1 հոդվածով (ներկա դրությամբ այն չի գործում և բովանդակային առումով ներառված է ՀՀ քր. օր.-ի 132 և 132.2-րդ հոդվածների դիսպոզիցիայում) հարուցված գործ թիվ ԵՔԸԴ 0054/01/2008-ով 2009թ.-ի ապրիլի 2-ին Երևանի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ համայնքների ընդհանուր իրավասության դատարանում կայացվեց մեղադրական դատավճիռ, որտեղ մեջբերում է իրականացվել ԱՄԿ-ի Երեխաների աշխատանքի վաթսրագույն ձևերի մասին N182 կոնվենցիայից, որով երեխաների մուրացկանությունը համարվեց շահագործման ձևերից մեկը:

¹¹⁴ Տե՛ս՝ Երեմյան Ա., Թումասյան Դ., Ղամբարյան Ա., Պետրոսյան Ս. Հայաստանի հանրապետությունում մարդու թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի իրավական հիմունքները: Երևան, 2013, էջ 132-133:

հանձնելու նպատակով երեխայի վաճառքը:¹¹⁵ Այս արարքը հանդիսանում է երեխայի թրաֆիքինգի կամ շահագործման դրսևորման ձևերից մեկը, որն իրականացվում է հատուկ նպատակով, այն է՝ երեխայի խնամքը ստանձնելու կամ ստանձնողի խնամքին հանձնելու նպատակով: Այս հոդվածի դիսպոզիցիան կառուցված է այնպես, որ հանցավոր է ինչպես երեխայի գնորդի, այնպես էլ երեխային վաճառողի վարքագիծը:

Տուժող կարող է լինել հանցագործության պահին 18 տարին չլրացած յուրաքանչյուր անձ, որին խնամքը ստանձնելու նպատակով առել կամ ստանձնողի խնամքին հանձնելու նպատակով վաճառել են:

Հանցագործությունը դրսևորվում է գործողություններով, որոնք կատարվում են մի կողմից՝ երեխայի գնորդի, իսկ մյուս կողմից՝ երեխային վաճառողի միջև: Երեխայի գնորդն իր ակտիվ գործողություններով վճարի (սյուրական հատուցման) դիմաց «ձեռք է բերում» երեխա: Երեխային վաճառողն իր ակտիվ գործողություններով վճարի (սյուրական հատուցման) դիմաց երեխային հանձնում է գնորդին:

«Այս գործարքի» կողմերից յուրաքանչյուրը պատասխանատու է իր գործողությունների համար: Այդպիսի գործարքում երեխայի նկատմամբ իրականացվում են գույքային շրջանառությանը բնորոշ գործողություններ, երբ երեխայի առքին ու վաճառքին կարող են նախորդել գնելու կամ վաճառելու առաջարկը, պայմանների քննարկումները և բանակցությունները, տարաձայնությունների հարթումը, համաձայնությունների ձեռք բերումը: Արդյունքում ձևավորվում, հստակեցվում և որոշվում են գործարքի առարկան, պայմանները, կատարման ժամանակը (իսկ տարաժամկետ վճարման

¹¹⁵ Հոդվածի 2-րդ մասում որպես արարքը ծանրացնող հանգամանքներ սահմանված են՝

- 1) պաշտոնական դիրքն օգտագործելով,
- 2) երկու կամ ավելի երեխաների նկատմամբ,
- 3) ՀՀ պետական սահմանը հատելով անձի տեղափոխումը կազմակերպելու միջոցով,
- 4) կեղծ որդեգրում կատարելու միջոցով:

(հատուցման) դեպքում՝ ժամկետները) և այլ մանրամասներ (օրինակ, երեխայի հանձնման և ընդունման ձևը և այլն):

«Գործարքը» հատուցելի է: Հատուցման եղանակը չի ազդում արարքի որակման վրա: Այն կարող է արտահայտվել նյութական հատուցման ցանկացած եղանակով՝ դրամական միջոցներ, բնաիրային պաշարներ, զարդեր և այլն: Պարտքի մարումը երեխայի դիմաց նույնպես հատուցելի գործարք է:¹¹⁶

Հնարավոր է, որ «գործարքի» հատուցելիությունը լինի քողարկված գնորդի կողմից մատուցված ծառայություններով, բարեգործությամբ, օժանդակությամբ կամ այլ եղանակով նյութական օգնություն ցուցաբերելով, ինչը նույնպես պետք է հանգեցնի արարքի որակման քննարկվող հոդվածով:

Սուբյեկտիվ կողմից հանցագործությունը բնութագրվում է ուղղակի դիտավորությամբ: Երեխային վաճառող անձը գիտակցում է իր գործողությունների հանրային վտանգավորությունը, մասնավորապես այն, որ իր երեխային վաճառելով ոտնձգություն է կատարում երեխայի ազատության և անձնական իրավունքների դեմ: Պետք է, սակայն, հաշվի առնել, որ փոխհատուցման պայմանով ընդմիջտ հանձնելով իր երեխային այլ անձի խնամքին, վաճառողը, իր կարծիքով, դա կատարում է ելնելով երեխայի լավագույն շահից՝ նրա համար իր տրամադրածից ավելի բարվոք պայմաններ ստեղծելու նպատակով: Գնորդն իր հերթին գիտակցում է, որ փոխհատուցում տալով ընդմիջտ ստանձնում է երեխայի խնամքը և ստանում նրան խնամակալելու, դաստիարակելու հնարավորություն և իրավունք:

Արարքը ճիշտ որակելու համար անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր քրեական գործով, առանձին-առանձին, պարզել վաճառողի և խնամքը ստանձնողի իրական շարժառիթներն ու նպատակները:

Երեխային գնելու համար խնամքը ստանձնողի շարժառիթ տվյալ հանցագործության տեսանկյունից կարող է հանդիսանալ, օրինակ, երեխա ունենալու ցանկությունը կամ անբարենապաստ պայմաններում ապրող կամ վատ ծնողների խնամքի տակ գտնվող

¹¹⁶ Տե՛ս՝ Երեմյան Ա., Թումայան Դ., Ղամբարյան Ա., Պետրոսյան Տ. Պայքար մարդու թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ: Մոդուլ 3: Երևան, 2011, էջ 48:

երեխային փրկելու ձգտումը կամ երեխայի շահերից բխող այլ նպատակները: Եթե երեխան գնվում է հետագայում վերավաճառելու կամ գնորդի շահադիտական այլ նպատակներով (օրինակ, պետությունից կամ այլ կառույցներից օգնություն ստանալու, երեխային մուրացկանության հետ կապված գործողություններ կատարելուն ներգրավելու կամ ՀՀ քր. օր.-ի 132-րդ հոդվածի 4-րդ մասի իմաստով շահագործման նպատակով), ապա նրա արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով:

Իր երեխային վաճառող ծնողի արարքի նկատմամբ պետք է ցուցաբերել նույն մոտեցումը: Շարժառիթները նույնպես պետք է լինեն «ի շահ երեխայի»՝ նրան ավելի բարենպաստ պայմաններ տրամադրելուն: Իսկ երբ հղիության ընթացքում ծնողի հետ ձեռք է բերվում համաձայնություն «ի շահ երեխայի» ապագա երեխային վաճառելու վերաբերյալ, ապա որակման համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների բացակայության դեպքում արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի 35-168-րդ հոդվածներով՝ որպես հանցագործության նախապատրաստություն: Սակայն, եթե ծնողը օգտվում է երեխայի նկատմամբ իր իրավունքներից կամ հնարավորություններից ու շահ ստանալու, այլ ոչ թե երեխայի բարօրությունը ապահովելու համար է վաճառում նրան, ապա պետք է քննարկել այդ արարքը ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով որակելու հարցը: Երեխայի թրաֆիքինգ կամ շահագործում պետք է որակել նաև այն դեպքերը, երբ ծնողը ի սկզբանե, կանխամտածված հղիանում և երեխա է ծննդաբերում վաճառելու նպատակով:

Եթե երեխան վաճառվում է ծնողի նկատմամբ կիրառված հարկադրանքի որևէ եղանակի ազդեցության ներքո, ապա արարքը պետք է որակել ՀՀ քր. օր.-ի 132.2-րդ հոդվածով: Այս դեպքում ծնողը նույնպես հանդիսանում է հանցագործությունից տուժող:¹¹⁷

Այս հանցագործության սուբյեկտը կարող է լինել և՛ ընդհանուր, և՛ հատուկ:

¹¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 50:

Որդեգրման՝ որպես երեխայի խնամքի տեղավորման ձևի, մասին արդեն խոսվել է: ՀՀ քր. օր.-ի 168-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի իմաստով խոսվում է կեղծ որդեգրման մասին, երբ խնամքը ստանձնելու նպատակով երեխայի առքը կամ ստանձնողի խնամքին հանձնելու նպատակով երեխայի վաճառքը քողարկվում է որդեգրմամբ: Այս պարագայում հնարավոր է, որ անգամ առկա լինեն անհրաժեշտ փաստաթղթերը: Վերջիններս կարող են լինել և՛ իրական, և՛ կեղծ:

Երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելը. ՀՀ քր. օր.-ի 170-րդ հոդվածի համաձայն՝ ծնողի կամ այն անձի կողմից, ում վրա դրված է երեխայի դաստիարակության պարտականություն, կամ մանկավարժի կամ ուսումնական, բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության այլ աշխատողների կողմից երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը, համարվում է հանցագործություն:¹¹⁸

Երեխային դաստիարակելու ծնողների պարտականություններն ամրագրված են ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 11-րդ գլխում¹¹⁹ և

¹¹⁸ ՀՀ քր. օր.-ի 170-րդ հոդվածի 2-րդ մասը պատասխանատվություն է սահմանում նույն արարքի համար, որը զուգորդվել է անչափահասի նկատմամբ դաժան վերաբերմունքով: Տվյալ դեպքում դաժանությունը կարող է արտահայտվել երեխային սննդից զրկելու, նրան երկար ժամանակով փակի տակ միայնակ պահելու, նրա արժանապատվությունը պարբերաբար ստորագնելու, նրան ծեծի, ծաղրածանակի ենթարկելու մեջ և այլ եղանակներով:

¹¹⁹ Այդ օրենսգրքի 49-րդ հոդվածի համաձայն՝ ծնողներն ունեն հավասար իրավունքներ և կրում են հավասար պարտականություններ իրենց երեխաների նկատմամբ (ծնողական իրավունքներ): Ծնողական իրավունքները դադարում են երեխաների տասնութ տարեկանը լրանալով, ինչպես նաև սահմանված կարգով երեխաների ամուսնանալու, օրենքով նախատեսված կարգով մինչև չափահաս դառնալը երեխաների կողմից լրիվ գործունակություն ձեռք բերելու դեպքերում: Նույն օրենսգրքի 51-րդ հոդվածը սահմանում է երեխաներին դաստիարակելու և կրթություն տալու՝ ծնողների իրավունքներն ու պարտականությունները: Հոդվածի համաձայն՝ ծնողներն իրավունք ունեն և պարտավոր են դաստիարակելու իրենց երեխաներին: Ծնողները պատասխանատվություն են կրում իրենց երեխաների դաստիարակության և զարգացման համար: Նրանք պարտավոր են հոգ տանել իրենց երեխաների առողջության, ֆիզիկական, հոգեկան, հոգևոր և բարոյական զարգացման մասին: Ծնողները բոլոր այլ

Երեխայի իրավունքների մասին ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր երեխա ունի ֆիզիկական, մտավոր և հոգևոր լիարժեք զարգացման համար անհրաժեշտ կենսապայմանների իրավունք: Ընդ որում, երեխայի զարգացման համար անհրաժեշտ կենսապայմանների ապահովման հարցում հիմնական պատասխանատվությունը կրում են ծնողները կամ այլ օրինական ներկայացուցիչները:

Որքան էլ երեխայի խնամքն ու դաստիարակությունն իրականացվում է ընտանիքում, միևնույն է այդ ապահովելու նպատակով պետությունը և նրա համապատասխան մարմիններն օգնություն են ցույց տալիս ծնողներին կամ այլ օրինական ներկայացուցիչներին՝ երեխայի բարեկեցությունն ապահովելու համար, խրախուսում են ընտանիքին աջակցող հոգեբանական, մանկավարժական խորհրդատվական ծառայությունների գործունեությունը: Այսինքն, բոլոր դեպքերում պետությունը չի կարող զերծ մնալ երեխայի դաստիարակության գործընթացից՝ անկախ այն հանգամանքից երեխան գտնվում է ընտանիքում, թե՛ ոչ:

Հանցագործությունը դրսևորվում է անգործությամբ՝ երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելով կամ ոչ պատշաճ կատարելով: Նշված պարտականությունների չկատարումն առկա է այն դեպքում, երբ ծնողը կամ այն անձը, ում վրա դրված է երեխայի դաստիարակության պարտականություն, կամ մանկավարժը կամ ուսումնական, բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության այլ աշխատողները ունենում են դրանք կատարելու իրական հնարավորություն, սակայն դրսևորելով անգործություն, չեն կատարում դրանք:

Երեխային դաստիարակելու պարտականությունները պատշաճ կատարելը հարաբերական և գնահատողական կատեգորիա է, որը կարող է խնդիրներ առաջացնել պրակտիկայում, քանի որ դաստիարակելու պարտականությունը պատշաճ կամ ոչ պատշաճ կատարելը պետք է որոշվի հաշվի առնելով բազմաթիվ օբյեկտիվ և

անձանց հանդեպ ունեն իրենց երեխաներին դաստիարակելու նախապատվության իրավունք:

սուբյեկտիվ գործոններ: Օրինակ, ընտանիքի սոցիալ-նյութական վիճակը, ընտանիքի կազմը, ազգային կամ ընտանեկան սովորություններն ու առանձնահատկությունները, ընտանիքի բնակության վայրը և այլն: Երեխային դաստիարակելու պարտականությունները պատշաճ կատարելն արտահայտվում է դրանց նկատմամբ անբարեխիղճ, որոշակի պահանջներին, կանոններին չհամապատասխանող, թերի վերաբերմունքի մեջ (օրինակ, դաստիարակչական մանկական հաստատությունում ներքին կարգապահական կանոնները չպահպանելը և այլն):

Հանցագործություն կարող է կատարել ծնողը կամ այն անձը, ում վրա դրված է երեխայի դաստիարակության պարտականություն (խորթ ծնողը¹²⁰, խնամակալը, հոգաբարձուն), կամ մանկավարժը կամ ուսումնական, բուժական կամ դաստիարակչական հաստատության այլ աշխատողը:¹²¹

Երեխայի կյանքի անվտանգության ապահովման կամ առողջության պահպանման պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը. ՀՀ քր. օր. 171-րդ հոդվածի համաձայն հանցագործություն է երեխայի կյանքի անվտանգության ապահովման կամ առողջության պահպանման պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելն այն անձի կողմից, ում վրա այդ պարտականությունները դրված են ըստ ծառայության, կամ այն անձի կողմից, ով այդ պարտականությունը կատարում է հատուկ հանձնարարությամբ կամ ստանձնել է կամավոր, եթե դրա հետևանքով երեխայի առողջությանն անգոյություն է պատճառվել է միջին ծանրության վնաս:

Հանցագործությունը ոտնձգում է երեխայի նորմալ ֆիզիկական, հոգեկան և սոցիալական զարգացման դեմ:

¹²⁰ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 55-րդ հոդվածի համաձայն՝ խորթ ծնողները պարտավոր են դաստիարակել և խնամել իրենց ամուսնու՝ նախկին ամուսնությունից ծնված և իրենց հետ համատեղ ապրող երեխաներին (խորթ երեխաներին):

¹²¹ Տե՛ս՝ Տոնոյան Ն. Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Լիմուշ, 2014, էջեր 67-68:

Քննարկվող հանցագործության հանցակազմը նյութական է, քանի որ հետևանքների առաջացումը համարվում է պարտադիր պայման հանցանքն ավարտված ճանաչելու համար: Հանցագործության օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշներ են՝

1. հանրորեն վտանգավոր արարքը (երեխայի կյանքի անվտանգության ապահովման կամ առողջության պահպանման պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը),

2. հանրորեն վտանգավոր հետևանքը (երեխայի առողջությանն պատճառված միջին ծանրության վնասը),

3. պատճառական կապը արարքի և հետևանքի միջև:

Եթե վերոնշյալ պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքով երեխայի առողջությանն անգգուշությամբ պատճառվում է ծանր վնաս, ապա արարքը պետք է որակել միայն որպես անգգուշությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառել (ՀՀ քր. օր.-ի 120-րդ հոդված), իսկ եթե անգգուշությամբ վրա է հասնում երեխայի մահը՝ միայն որպես անգգուշությամբ մահ պատճառել (ՀՀ քր. օր.-ի 109-րդ հոդված): Համակցությունը նման դեպքերում բացակայում է, և արարքը լրացուցիչ չի որակվում ՀՀ քր. օր.-ի 171-րդ հոդվածով:

Եթե երեխայի կյանքի անվտանգության ապահովման կամ առողջության պահպանման պարտականությունը չկատարող կամ ոչ պատշաճ կատարող անձը, իրականացրել է նաև երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը, ապա արարքը որակվում է հանցագործությունների համակցությամբ՝ ՀՀ քր. օր.-ի 170-րդ և 171-րդ հոդվածով: Իսկ եթե ծնողի մոտ առկա էր անուղղակի դիտավորություն այն հետևանքների նկատմամբ, որոնք առաջացել են երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքով, ապա արարքը նույնպես պետք է որակվի համակցությամբ, բայց այս անգամ ՀՀ քր. օր.-ի 170-րդ հոդվածով և այն հոդվածով, որով նախատեսված է փաստացի առողջությանը պատճառված վնասը:

Քննարկվող հանցագործությունը բնութագրվում է անզգուշության երկու ձևով՝ և՛ ինքնավստահությամբ, և՛ անփութությամբ:¹²²

Խնամակալի կամ հոգաբարձուի իրավունքները չարաշահելը. ՀՀ քր. օր.-ի 172-րդ հոդվածով քրեորեն պատժելի է խնամակալությունը կամ հոգաբարձությունը շահադիտական կամ այլ անձնական դրդումներով օգտագործելը կամ խնամարկյալին դիտավորությամբ առանց հսկողության կամ անհրաժեշտ օգնության թողնելը, որն առաջացրել է խնամարկյալի իրավունքների և օրինական շահերի էական սահմանափակում:

Խնամակալության և հոգաբարձության հարցերը կարգավորված են ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով, որի 134-րդ հոդվածի համաձայն՝ խնամակալություն կամ հոգաբարձություն սահմանվում է այն երեխաների նկատմամբ ¹²³, որոնք մնացել են առանց ծնողական խնամքի՝ նրանց պահելու, դաստիարակելու և կրթություն տալու, ինչպես նաև նրանց իրավունքները և շահերը պաշտպանելու նպատակներով: Իսկ նույն օրենսգրքի 135-րդ հոդվածի համաձայն, երեխաների խնամակալներ (հոգաբարձուներ) կարող են նշանակվել միայն չափահաս գործունակ անձինք՝ իրենց համաձայնությամբ: Երեխայի խնամակալ (հոգաբարձու) նշանակելիս հաշվի են առնվում խնամակալի (հոգաբարձուի) բարոյական և անձնական այլ հատկանիշներ, խնամակալի (հոգաբարձուի) պարտականությունները կատարելու նրա ունակությունները, խնամակալի (հոգաբարձուի) և երեխայի փոխհարաբերությունները, երեխայի նկատմամբ խնամակալի (հոգաբարձուի) ընտանիքի անդամների վերաբերմունքը, ինչպես նաև երեխայի ցանկությունը, եթե դա հնարավոր է:¹²⁴

¹²² Տե՛ս՝ նույն տեղում, էջ 70:

¹²³ Խնամակալություն սահմանվում է 14 տարին չլրացած անչափահասների, իսկ հոգաբարձություն՝ նշանակվում է 14-ից 18 տարեկան անչափահասների նկատմամբ:

¹²⁴ Խնամակալ (հոգաբարձու) չեն նշանակվում քրոնիկ ալկոհոլամոլությամբ կամ թմրամոլությամբ, թունամոլությամբ հիվանդ անձինք, կյանքի և առողջության նկատմամբ դիտավորյալ հանցագործություններ կատարած անձինք,

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 136-րդ հոդվածը սահմանում է, որ դաստիարակչական, բժշկական, ազգաբնակչության սոցիալական պաշտպանության կամ նմանատիպ այլ կազմակերպություններում պետության լրիվ խնամքի տակ գտնվող երեխաների նկատմամբ խնամակալ (հոգաբարձու) չի նշանակվում: Նրանց պարտականությունների կատարումը դրվում է այդ կազմակերպությունների վրա: Խնամակալների (հոգաբարձուների) կողմից երեխաներին նշված կազմակերպություններում ժամանակավորապես տեղավորելը չի դադարեցնում այդ երեխաների նկատմամբ խնամակալի (հոգաբարձուի) իրավունքներն ու պարտականությունները: Խնամակալը (հոգաբարձուն) իրավունք չունի խոչընդոտելու ծնողների և մերձավոր այլ ազգականների հետ երեխայի շփվելուն, բացառությամբ, երբ նման շփումը չի համապատասխանում երեխայի շահերին: Խնամակալն ու հոգաբարձուն խնամակալության (հոգաբարձության) տակ գտնվող երեխայի նկատմամբ խնամակալության և հոգաբարձության պարտականությունները կատարում են անհատույց:

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի նշված դրույթներից բխում է, որ անչափահասի նկատմամբ նշանակված խնամակալներն ու հոգաբարձուները պարտավոր են դաստիարակել խնամարկյալներին, հոգ տանել նրանց ֆիզիկական զարգացման և ուսուցման մասին, պաշտպանել նրանց իրավունքներն ու շահերը: Եթե խնամակալը կամ հոգաբարձուն պատշաճ կերպով չի կատարում իր վրա դրված պարտականությունները, ապա խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը նրան հեռացնում է այդ պարտականությունների կատարումից: Սակայն խնամակալի կամ հոգաբարձուի կողմից իրենց իրավունքները չարաշահելու դեպքում առաջ է գալիս նրա քրեական պատասխանատվության հարցը:

խնամակալների (հոգաբարձուների) պարտականություններից հեռացված անձինք, ծնողական իրավունքներից զրկված անձինք, ծնողական սահմանափակ իրավունքներով անձինք, նախկին որդեգրողները, եթե որդեգրումը վերացվել է նրանց մեղքով, ինչպես նաև այն անձինք, ովքեր առողջական վիճակով չեն կարող իրականացնել երեխայի դաստիարակության պարտականությունը:

Հանցագործությունն արտահայտվում է ն՝ գործողությամբ (խնամակալությունը կամ հոգաբարձությունը շահադիտական կամ այլ անձնական դրդումներով օգտագործելու դեպքում), ն՝ անգործությամբ (խնամարկյալին դիտավորությամբ առանց հսկողության կամ անհրաժեշտ օգնության թողնելու դեպքում): Այն կարող է իրագործվել խնամակալությունը կամ հոգաբարձությունը շահադիտական կամ այլ անձնական դրդումներով օգտագործելու կամ խնամարկյալին դիտավորությամբ առանց հսկողության կամ անհրաժեշտ օգնության թողնելու մեջ:

Քննարկվող հանցակազմը նյութական է, քանի որ հանցագործության օբյեկտիվ կողմի պարտադիր հատկանիշ է հետևանքը՝ խնամարկյալի իրավունքների և օրինական շահերի էական սահմանափակումը:

Խնամարկյալի իրավունքների և օրինական շահերի էական սահմանափակումը արժեքավորվող հասկացություն է, որի գնահատման հարցը թողնված է իրավակիրառողի լուծմանը (օրինակ, նյութական օգնությունից զրկելը, կրթական ծրագրերին չմասնակցելը և այլն):¹²⁵

Ծնողի կողմից երեխային պահելուց չարամտորեն խուսափելը. ՀՀ քր. օր.-ի 173-րդ հոդվածի համաձայն քրեորեն պատժելի է ծնողի կողմից երեխային կամ տասնութ տարին լրացած անաշխատունակ զավակին դատարանի վճռով ապրուստի միջոցներ վճարելուց երեք ամսից ավելի չարամտորեն խուսափելը:

ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 68-րդ հոդվածի համաձայն՝ ծնողները պարտավոր են պահել իրենց երեխաներին: Երեխաներին ապրուստի միջոց տրամադրելու կարգն ու պայմանները ծնողները որոշում են ինքնուրույն: Ծնողները կարող են համաձայնություն կնքել իրենց երեխաներին պահելու մասին (ալիմենտ վճարելու վերաբերյալ

¹²⁵ Տե՛ս՝ ՀՀ քրեական իրավունք: Հատուկ մաս/ Գ. Ս. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2013, էջ 328:

համաձայնություն)՝ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 15-րդ գլխին համապատասխան:¹²⁶

Հանցագործությունից տուժող կարող են հանդիսանալ ինչպես անչափահաս, այնպես էլ անաշխատունակ չափահաս երեխաները, որոնց ծնողները չարամտորեն խուսափում են ապրուստի միջոցներ վճարելուց:

Հանցագործությունն արտահայտվում է ծնողի կողմից երեխային կամ տասնութ տարին լրացած անաշխատունակ զավակին դատարանի վճռով ապրուստի միջոցներ վճարելուց երեք ամսից ավելի չարամտորեն խուսափելու մեջ: Ապրուստի միջոցներ վճարելուց խուսափելը կարող է չարամիտ համարվել, եթե ծնողը պարբերաբար, տնականորեն (3 ամսից ավելի ժամկետով), առանց հարգելի պատճառների հրաժարվում է դատարանի՝ օրինական ուժի մեջ մտած համապատասխան վճիռը կատարելուց: Խուսափելու չարամտության հատկանիշի համար բնութագրական է նաև դատարանի անունից պաշտոնական նախագգուշացման առկայությունը կամ դատական ակտերի հարկադիր կատարման

¹²⁶ Եթե ծնողները ապրուստի միջոց չեն տրամադրում իրենց երեխաներին, ապա վերջիններիս պահելու համար միջոցները (ալիմենտը) ծնողներից բռնագանձվում են դատական կարգով, որը նախատեսված է ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 69-րդ հոդվածով, որի համաձայն երեխաների համար ալիմենտ վճարելու վերաբերյալ նրա ծնողների միջև համաձայնության բացակայության դեպքում ծնողներից ալիմենտի բռնագանձումը կատարվում է դատական կարգով՝ հետևյալ չափերով ամենամսյա վճարումներ կատարելու միջոցով՝

ա) մեկ երեխայի համար ծնողների վաստակի և (կամ) այլ եկամտի մեկ քառորդը.

բ) երկու երեխաների համար՝ մեկ երրորդը.

գ) երեք և ավելի երեխաների համար՝ կեսը:

Նախատեսված ամենամսյա վճարումների չափը յուրաքանչյուր երեխայի համար չպետք է պակաս լինի սահմանված նվազագույն աշխատավարձի տասնամպատիկի չափից, իսկ գործազրկության նպաստ ստացող ծնողներից ալիմենտ բռնագանձելիս՝ գործազրկության նպաստի 20 տոկոսից:

Վերը նախատեսված բաժինների չափերը կարող են դատարանով նվազեցվել կամ ավելացվել՝ հաշվի առնելով կողմերի գույքային ու ընտանեկան դրությունը և ուշադրության արժանի շահերը:

մարմիններ ներկայանալուց խուսափելը կամ այլ նմանատիպ գործողություններով վճռի կատարումից խուսափելը:¹²⁷

Ապրուստի միջոցներ վճարելուց խուսափելու եղանակներ կարող են լինել բնակության, աշխատանքի վայրը հաճախակի և առանց հարգելի պատճառների փոխելը, եկամտի իրական աղբյուրները թաքցնելը և այլն:

Խնամակալները, հոգաբարձուները, ինչպես նաև այն անձինք, ում վրա դատարանի վճռով երեխային դաստիարակելու պարտականություն է դրվել (օրինակ, հեռավոր ազգականներ), չեն կարող ենթարկվել քրեական պատասխանատվության քննարկվող հանցագործության համար: Նրանք կենթարկվեն պատասխանատվության ՀՀ քր. օր.-ի 170-րդ հոդվածով, քանի որ երեխային ապրուստի միջոցներ չվճարելով, վերջիններս չեն կատարում կամ ոչ պատշաճ են կատարում երեխայի դաստիարակելու պարտականությունը:

Պոռնկությամբ զբաղվելուն նպաստելը. Երեխաների իրավունքներն ու շահերը պաշտպանվում են ՀՀ քր. օր.-ի նաև այլ հոդվածներով: Մասնավորապես, ՀՀ քր. օր.-ի 262-րդ հոդվածով քրեորեն պատժելի է պոռնկությամբ զբաղվելու համար հաստատություն ստեղծելը, դեկավարելը կամ պահելը կամ որևէ հանրային հաստատություն պոռնկությամբ զբաղվելու համար օգտագործելը կամ այլ անձի պոռնկությամբ զբաղվելու համար բնակարան կամ այլ կացարան պարբերաբար տրամադրելը կամ գույքային օգուտ ստանալով՝ պոռնկությամբ զբաղվելուն այլ ձևով նպաստելը, եթե բացակայում են սույն օրենսգրքի 132-րդ կամ 132.2-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հատկանիշները: Այդ հոդվածի 2-րդ մասի 6-րդ կետը նախատեսում է ծանրացնող հանգամանք՝ կատարվել է անչափահասին օգտագործելով:

Հանցագործությունը դրսևորվում է այլընտրանքային ակտիվ գործողություններով՝

¹²⁷ Տե՛ս՝ Տոնոյան Ն. Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Լիմուշ, 2014, էջ 75:

- գործողություններ, որոնք ուղղված են պոռնկությամբ զբաղվելու համար հաստատություն ստեղծելուն, ղեկավարելուն կամ պահելուն¹²⁸,

- գործողություններ, որոնք ուղղված են որևէ հանրային հաստատություն պոռնկությամբ զբաղվելու համար օգտագործելուն¹²⁹,

¹²⁸ Պոռնկությամբ զբաղվելու համար հաստատություն ստեղծելը դրսևորվում է այնպիսի գործողություններով, որոնց արդյունքում ծագում է պոռնկությամբ զբաղվելու համար օգտագործելու նպատակով կառույց: Դա կարող է լինել, օրինակ, օրենքով սահմանված կարգով համապատասխան մարմիններում գրանցված կազմակերպություն (ՄՊԸ, ՓԲԸ կամ այլ), որն ունի այդ կազմակերպության գործունեության տեսակների համապատասխան արտոնագրեր, ինչպես նաև տարածք և գույք: Դրանք, սակայն, կարող են հանդիսանալ հաստատության ստեղծման իրական նպատակների (պոռնկությամբ զբաղվելու համար) քողարկման ձև:

Պոռնկությամբ զբաղվելու համար ստեղծված կառույցը կարող է լինել նաև ամբողջությամբ անօրինական և ընդհատակյա, երբ այն որևէ կերպ չի գրանցվել որպես գործող հաստատություն:

Պոռնկությամբ զբաղվելու համար հաստատություն ղեկավարելը դրսևորվում է արդեն ստեղծված հաստատության վարչարարական գործառնությունների իրականացմամբ, բնականոն գործունեության ապահովման համար որոշումներ կայացնելով և դրանց կատարմանն ուղղված միջոցառումներ իրականացնելով (դերերի բաշխում, նյութատեխնիկական մասի համակարգում, տարբեր միջոցառումների կազմակերպում, պոռնիկների հավաքագրում, ընտրություն կամ նրանց հետ համապատասխան պայմանավորվածությունների ձեռքբերում, գործունեության կառուցակարգերի ընտրություն, գովազդների տեղադրում, հաճախորդներով ապահովելուն ուղղված միջոցառումների իրականացում և այլն): Պոռնկությամբ զբաղվելու համար հաստատությունը, որպես կանոն, ղեկավարվում է տնօրենի կողմից:

Պոռնկությամբ զբաղվելու համար հաստատություն պահելը դրսևորվում է հաստատության առօրյա բնականոն գործունեությունն ապահովելով (սնունդ, խմիչք, պահպանակներ, անհրաժեշտ գույք և ծառայություններ, ծագող տարբեր խնդիրների լուծում, պոռնիկների հավաքագրում կամ նրանց հետ համապատասխան պայմանավորվածությունների ձեռքբերում):

Պոռնկությամբ զբաղվելու համար հաստատություն պահողը փաստացի՝ հաստատության բնականոն ամենօրյա գործունեության աշխատանքները կանոնակարգողն է և դրանց նկատմամբ հսկողություն իրականացնողը:

¹²⁹ Որևէ հանրային հաստատություն պոռնկությամբ զբաղվելու համար օգտագործելը դրսևորվում է արդեն իսկ գոյություն ունեցող օրինական հաստատությունը (հյուրանոցը, զիշերային ակումբը, սրճարանը, բաղնիքը և այլն) պոռնկությամբ զբաղվելու համար օգտագործելով: Հաստատության

- գործողություններ, որոնք ուղղված են այլ անձի՝ պոռնկությամբ զբաղվելու համար բնակարան կամ այլ կացարան պարբերաբար տրամադրելուն¹³⁰,

- գործողություններ, որոնք ուղղված են գույքային օգուտ ստանալով՝ պոռնկությամբ զբաղվելուն այլ ձևով նպաստելուն¹³¹:

Պետք է հաշվի առնել, որ շահույթ ստանալու օրինական նպատակ հետապնդող ծառայություններ մատուցող հաստատությունները (օրինակ՝ հասարակական սննդի, զվարճանքի վայրերի հաստատությունները և այլն) իրենց գործունեությունն իրականացնում են հրապարակային օֆերտայի սկզբունքով: Դա նշանակում է, որ այդ կազմակերպությունների ծառայություններից իրավունք ունի օգտվելու ցանկացած անձ, եթե օրենքով նախատեսված չեն արգելքներ կամ սահմանափակումներ: Եվ եթե, օրինակ, այդ վայրը երրորդ անձանց կողմից օգտագործվել է որպես պոռնկությամբ զբաղվելու համար պայմանավորվածություններ ձեռք բերելու հավաքատեղ, որտեղ վճարվել է նաև պատվիրված

առանձին աշխատակիցներ ինքնուրույն կարող են կիրառել իրենց գործառույթները՝ այլ անձանց պոռնկությանը զբաղվելուն նպաստելու համար:

¹³⁰ Այլ անձի՝ պոռնկությամբ զբաղվելու համար բնակարան կամ այլ կացարան պարբերաբար տրամադրելը դրսևորվում է բնակարանը կամ որևէ այլ կացարան, որոնք նախատեսված չեն հանրային օգտագործման համար, պոռնկությամբ զբաղվելու նպատակով այլ անձի պարբերաբար տրամադրելու մեջ: Նման կացարան կարող է հանդիսանալ նաև ավտոմեքենան: Պոռնկությամբ զբաղվող անձի հետ սեռական հարաբերություն ունենալու համար կացարանը միանվագ տրամադրելը հանցակազմ չի պարունակում:

¹³¹ Գույքային օգուտ ստանալով՝ պոռնկությամբ զբաղվելուն այլ ձևով նպաստելը դրսևորվում է հիմնականում կավատության ձևով՝ որպես գույքային օգուտի դիմաց սեռական հարաբերության համար միջնորդություն: Այդպիսի միջնորդությունն պետք է գնահատել նաև պոռնկությամբ զբաղվողների տվյալներով կայքէջերի ստեղծումը կամ հայտարարությունների տեղադրումը: Գույքային օգուտ ստանալով պոռնկությամբ զբաղվելուն այլ ձևով նպաստել ասելով պետք է հասկանալ նաև այն դեպքերը, երբ հանցավոր գույքային օգուտի դիմաց իր գործողություններով բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում այլ անձի՝ պոռնկությամբ զբաղվելու համար: Այդ գործողությունները կարող են դրսևորվել անձի՝ պոռնկությամբ զբաղվելուն խոչընդոտող տարբեր միջադեպերից, հանցավոր տարրերի ոտնձգություններից պաշտպանելով, իրավապահ մարմինների հետապնդումներից թաքցնելով, պոռնկությամբ զբաղվելու «թույլտվություն ստանալու» համաձայնություն ձեռք բերելով և այլն:

աննդամթերքի համար, ապա դա ինքնին չի կարող որակվել որպես արարք, որը կազմում է հաստատության սեփականատերերի, տիրապետողների կամ օգտագործողների կողմից գույքային օգուտ ստանալով պոռնկությամբ զբաղվելուն այլ ձևով նպաստելու հանցակազմ:¹³²

Արարքը ՀՀ քր. օր.-ի 262-րդ հոդվածով կարող է որակվել, եթե բացակայում են երեխայի թրաֆիքինգի կամ շահագործման հատկանիշները:

Պոռնկագրական նյութեր կամ առարկաներ տարածելը. ՀՀ քր. օր.-ի 263-րդ հոդվածի 2-րդ մասը որպես առանձին քրեորեն պատժելի արարք նախատեսում է համակարգչային համակարգի միջոցով մանկական պոռնոգրաֆիայի ներկայացնելը կամ համակարգչային համակարգում կամ համակարգչային տվյալների պահպանման համակարգում մանկական պոռնոգրաֆիայի պահպանելը:

Մանկական պոռնոգրաֆիա ասելով պետք է հասկանալ պոռնկագրական նյութեր, որոնք տեսապատկերում են բացահայտ սեռական գործողությունների մեջ երեխայի կամ երեխային նմանակող անձի մասնակցությունը կամ այդպիսի գործողություններին մասնակցող երեխայի իրական պատկերները: ՀՀ քր. օր.-ի 263-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նկարագրված է երկու արարք, որոնցից յուրաքանչյուրն ինքնին առանձին հանցակազմ է պարունակում՝

ա/ համակարգչային համակարգի միջոցով մանկական պոռնոգրաֆիա ներկայացնելը,

բ/ համակարգչային համակարգում կամ համակարգչային տվյալների պահպանման համակարգում մանկական պոռնոգրաֆիա պահպանելը:

Համակարգչային համակարգի միջոցով մանկական պոռնոգրաֆիա ներկայացնելը կարող է դրսևորվել այդ բովանդակության նյութը համակարգչային համակարգով այլ անձանց

¹³² Մանրամասն տե՛ս՝ Երեմյան Ա., Թումայան Դ., Ղամբարյան Ա., Պետրոսյան Տ. Հայաստանի հանրապետությունում մարդու թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի իրավական հիմունքները: Երևան, 2013, էջեր 114-117:

հասանելի դարձնելու մեջ: Այսպես, մանկական պոռնոգրաֆիա տարածելը կամ փոխանցելը այդ նյութի ներկայացման եղանակներից են:¹³³

Համակարգչային համակարգում կամ համակարգչային տվյալների պահպանման համակարգում մանկական պոռնոգրաֆիա պահպանելը նշանակում է այդպիսի նյութի պահպանումը համակարգչային համակարգի հիշողության մեջ:¹³⁴

ՄՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Որո՞նք են երեխայի կյանքի դեմ ուղղված հանցագործությունները:
2. Որո՞նք են երեխայի առողջության դեմ ուղղված հանցագործությունները:
3. Ո՞ր դեպքերում է առողջության դեմ ուղղված հանցագործություններում անչափահասի նկատմամբ կատարելը դիտարկվում որպես ծանրացնող հանգամանք:
4. Որո՞նք են երեխայի ազատության դեմ ուղղված հանցագործությունները:
5. Ինչպե՞ս են տարանջատվում երեխայի թրաֆիքինգը կամ շահագործումը հարակից հանցագործություններից:
6. Որո՞նք են երեխայի առևանգման և ապօրինի ազատությունից զրկելու որակման առանձնահատկությունները:
7. Ինչպիսի՞ն է երեխայի սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված հանցագործությունների համակարգը:
8. Որո՞նք են երեխայի սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված բռնի հանցագործությունները:

¹³³ ՀՀ քր. օր.-ի 263-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նկարագրված արարքն ամբողջովին չի նկարագրում «Համակարգչային հանցագործությունների մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածում տրված սահմանումները: Մասնավորապես, անհրաժեշտ է քրեականացնել նաև համակարգչային համակարգի միջոցով տարածելու նպատակով մանկական պոռնկագրական արտադրանք արտադրելը, համակարգչային համակարգի միջոցով մանկական պոռնկագրական նյութեր առաջարկելը կամ գովազդելը կամ այլ կերպ հասանելի դարձնելը կամ տարածելը կամ փոխանցելը կամ իր կամ այլ անձի համար ձեռք բերելը:

¹³⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջեր 121-122:

9. Որո՞նք են երեխայի սեռական ազատության և սեռական անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ոչ բռնի հանցագործությունները:
10. Ինչպե՞ս են տարանջավտում երեխաների դեմ ուղղված սեռական հանցագործությունները երեխաների թրաֆիքինգից կամ շահագործումից:
11. Որո՞նք են երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններն ըստ ՀՀ քր. օր.-ի:
12. Որո՞նք են ընտանիքի դեմ ուղղված հանցագործություններն ըստ ՀՀ քր. օր.-ի:
13. Որո՞նք են հանդիսանում պոռնկությամբ զբաղվելուն նպաստելու և պոռնկագրական նյութեր կամ առարկաներ տարածելու հանցագործությունների պարտադիր հատկանիշները:

ԳԼՈՒԽ 4. ԱՆՉԱՓԱՀԱՍՐ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏ

Չնայած երեխաները մշտապես օգնության և աջակցության կարիք ունեն և ընկալվում են վիկտիմայնության տեսանկյունից որպես առավել խոցելի խումբ, երբեմն երեխաները են հանդես գալիս որպես հանցագործության սուբյեկտ:

Երեխայի իրավունքների մասին ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 40-րդ հոդվածը նշում է, որ մասնակից պետություններն ընդունում են քրեական օրենսդրությունը խախտած համարվող, մեղադրվող կամ մեղավոր ճանաչված յուրաքանչյուր երեխայի իրավունքը՝ արժանանալու այնպիսի վերաբերմունքի, որը նպաստում է նրա արժանապատվության և նշանակալիության զգացումի գարգացմանը, երեխայի մեջ ամրապնդում է հարգանքը մարդու իրավունքների և ուրիշների հիմնական ազատությունների նկատմամբ, և որի դեպքում հաշվի է առնվում երեխայի տարիքը¹³⁵ և հասարակության մեջ նրա վերամիասնացման և հետագա դրական դեր խաղալուն նպաստելու ցանկալիությունը:

¹³⁵ Քրեական պատասխանատվության սահմանային տարիքի վերաբերյալ անդրադարձ կա նաև այլ միջազգային իրավական փաստաթղթերում: Մասնավորապես, Պեկինյան կանոնների 4.1. կետը սահմանում է, որ նման տարիքի ստորին սահմանը չպետք է լինի չափազանց ցածր՝ հաշվի առնելով հուզական, հոգևոր և մտավոր հասունության հանգամանքը: Այս առումով ՀՀ-ը բավականին նպաստավոր դիրքերում է: Օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում քրեական պատասխանատվության են ենթարկվում 10 տարեկանից: Կան նաև երկրներ, որտեղ քրեական պատասխանատվության տարիքը սահմանված է ծայրահեղ ցածր, օր.՝ Ավստրալիայում, Բանգլադեշում, Կիպրոսում, Բոլանդիայում սահմանված է 7 տարեկանը, Բելգիայում, Կոլումբիայում, Էկվադորում՝ 18 տարեկանը: Մակայն թե նվազագույն՝ 7 տարեկան, թե առավելագույն՝ 18 տարեկան տարիք սահմանելը կարելի է ծայրահեղություն համարել, քանի որ նույնիսկ բարձր տարիք սահմանելը դեռևս չի նշանակում գործել անչափահասների շահերից: Մանրամասն տե՛ս՝ Անտոնյան Մ., Գմյուր-Կարապետյան Ա., Դուրյան Ն., Խաչատրյան Ա., Հովհաննիսյան Ա., Սարգսյան Ս. Երեխաների պաշտպանություն. Ուսումնառական դասընթաց երեխաների պաշտպանության ոլորտի մասնագետների համար: Երևան, 2009, էջ 150:

Անչափահասների արդարադատությանը վերաբերող միջազգային չափանիշներն իրենց արտացոլումն են գտել Անչափահասների արդարադատության իրականացման ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոններում (Պեկինյան կանոններ), օրինազանցության կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղեցույցում (Ռիադի ուղեցույցը), և ազատագրկված անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոններում:

Վերոհիշյալ բոլոր միջազգային փաստաթղթերն անդրադառնում են այնպիսի դրույթների վերլուծությանը, ինչպես օրինակ՝ այն նվազագույն տարիքի սահմանմանը, որից ցածր երեխաները պետք է համարվեն քրեական օրենքը խախտելու անընդունակ,¹³⁶ ազատությունից զրկելու փոխարեն այլընտրանքային տարբերակների մշակմանը, քանի որ մուտքն արդարադատության պաշտոնական համակարգ կարող է տրավմատիկ և խարանիչ լինել անչափահասի համար, իրավախախտ երեխայի նկատմամբ մարմնական պատժի՝ որպես դաժան, անմարդկային և ստորացուցիչ վերաբերմունքի արգելմանը, ազատագրկումը որպես «ծայրահեղ միջոց» և «հնարավորինս կարճ ժամկետով» սկզբունքների պարզորոշ ձևակերպմանը անդամ պետությունների ազգային օրենսդրություններում, անչափահաս օրինազանցների վերականգնման համակարգի վերանայումը:¹³⁷

Մասնավորապես՝ Ռիադի ուղեցույցը ներկայացնում է կանխարգելման և սոցիալական վերաինտեգրման համապարփակ և պրոակտիվ մոտեցում անչափահասների արդարադատության ոլորտում: Կանխարգելումը դիտարկվում է ոչ միայն որպես բացասական իրավիճակների հաղթահարման, այլև բարեկեցությանն ու բարգավաճմանն օժանդակող դրական միջոց: Այն պահանջում է առավել նախաձեռնող մոտեցում, որում պետք է ներառված լինեն անչափահասների ներդաշնակ զարգացումը երաշխավորող ամբողջ

¹³⁶ Վերջին տարիներին Երեխայի իրավունքների հանձնաժողովն որպես նման տարիք առաջարկել է դիտարկել 15 տարեկանը:

¹³⁷ See 'Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. М., ЮНИСЕФ, 1998, էջ 51:

հասարակության ջանքերը: Պետություններին հատկապես խորհուրդ է տրվում զարգացնել համայնքային ներգործության միջոցներ՝ օգնելով կանխարգելել երեխաների իրավախախտ վարքագիծը և ընդունել, որ սոցիալական հսկողության պաշտոնական հաստատություններին պետք է դիմել միայն ծայրահեղ իրավիճակներում:¹³⁸

Պեկինյան կանոնները ուղեցույց են պետությունների համար, թե ինչպես պաշտպանել երեխաների իրավունքները և հարգել նրանց կարիքներն անչափահասների արդարադատության առանձին և մասնագիտացված համակարգեր մշակելիս: Այս փաստաթուղթն առաջին միջազգային իրավական գործիքն է, որում անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելու նորմերը ներկայացված են համապարփակ և հանգամանորեն: Իրավական ընթացակարգերի փոխարեն Պեկինյան կանոնները խրախուսում են համայնքային ծրագրերի իրականացում, անչափահասների գործերով զբաղվող անձնակազմի համար պարտադիր մասնագիտացված վերապատրաստում:¹³⁹

Հաշվի առնելով, որ անչափահասների արդարադատության համակարգը և նրա առանձին բաղադրիչները չեն հանդիսանում այս ձեռնարկի ուսումնասիրության առարկան, նշենք, որ անչափահասների արդարադատության համակարգն ընդգրկում է հանցագործություն կատարելու կասկածանքով ձերբակալվելու պահից մինչև պատժի կրման ավարտը կամ հարկադրանքի այլ միջոցի կիրառման ամբողջ ընթացքը՝ ներառյալ այդ գործընթացի արդյունքում նախատեսված՝ հետագա հսկողության ցանկացած գործողություն, քրեական պատասխանատվության ենթարկվելու նվազագույն տարիքը լրացած երեխաներին վերաբերող օրենքները, կարգավորումները, քաղաքականությունը, ընթացակարգերը, նրանց

¹³⁸ St' u` Basic principles of the use of restorative justice programs in criminal matters. ECOSOC Resolution 2000/14, էջ 4:

¹³⁹ St' u` United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. The Havana Rules. 1990, էջ 11:

հետ առնչվող հաստատությունները, ծառայությունները, գործելաոճը և անձինք:¹⁴⁰

Հանցագործության սուբյեկտի խնդիրն արդիական է թե՛ գիտության մեջ, թե՛ պրակտիկայում: Թեև անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի «լավագույն շահ»-ին առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվում, այնուամենայնիվ այն բացարձակ չէ: Պետք է հաշվի առնել այլ գործոններ՝ հանցագործության հանգամանքը, տուժողի ով լինելը և հասարակության գերակա շահը: Դրանք պետք է հավասարակշռության մեջ լինեն երեխայի լավագույն շահի հետ, սակայն որոշ դեպքերում, ինչպես օրինակ, երբ երեխան կատարում է բազմաթիվ հանցագործություններ և (կամ) փորձում է թաքնվել արդարադատությունից, երեխայի լավագույն շահից կրիսի նրան արգելանքի վերցնելը:¹⁴¹

Տ.-ն (Տ.-ն) ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (դատավճիռը՝ 16 դեկտեմբեր 1999թ.) հույժ կարևոր է, որպեսզի հանցագործության համար պատասխանատվության ենթարկվող երեխայի հետ առնչվելիս լիովին հաշվի առնվեն նրա տարիքը, հասունության աստիճանը, մտավոր և հուզական կարողությունները, և որպեսզի որոշակի քայլեր ձեռնարկվեն՝ ՄԻԵԿ-ի 6-րդ հոդվածի համաձայն ապահովելու նրա կողմից վարույթի ընկալումը և վարույթին նրա մասնակցությունը:

Բացի քրեական պատասխանատվությունից, օրենքով սահմանված դեպքերում անչափահասը կարող է ենթարկվել նաև վարչական պատասխանատվության:¹⁴²

¹⁴⁰ Տե՛ս՝ Թումասյան Դ., Գավերսոն Ք. Օրենքի հետ առնչություն ունեցող երեխաների նկատմամբ վերաբերմունքի ընդհանուր կանոններն ու առանձնահատկությունները (ձեռնարկ քննիչների համար): Երևան, 2016, էջ 4:

¹⁴¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 6:

¹⁴² ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 13-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ տասնվեցից մինչև տասնութ տարեկան հասակում գտնվող անձինք ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 53, 123-131, 160, 172, 173, 182, 190-193 հոդվածներով նախատեսված վարչական իրավախախտումներ կատարելու դեպքում ենթակա են վարչական պատասխանատվության ընդհանուր հիմունքներով: Հաշվի առնելով կատարված իրավախախտման բնույթն ու խախտողի անձը, նշված անձանց վերաբերյալ գործերը (բացառությամբ սույն օրենսգրքի 182 հոդվածով նախատեսված

Հանցագործության սուբյեկտ կարող են հանդիսանալ ոչ բոլոր ֆիզիկական և մեղսունակ անձինք, այլ միայն նրանք, ովքեր հանցանք կատարելու պահին հասել են քրեական օրենսդրությամբ սահմանված որոշակի տարիքի:

Ընդունված է տարբերել տարիքի հետևյալ չափանիշները՝

1. անձնագրային,
2. կենսաբանական,
3. սոցիալական և
4. հոգեբանական:

Քրեական պատասխանատվության ենթարկելու տարիքի սահմանման անհրաժեշտությունը կապված է անձի կողմից իր վարքագծի բնույթն ու սոցիալական նշանակությունը հասկանալու, իր ցանկությունները և մղումները հասարակական պահանջներին, վարքագծի կանոններին համադրելու և քրեական պատասխանատվության իմաստը համակողմանի ընկալելու ընդունակության հետ: Նման ընդունակությունները ծագում են ոչ թե ծննդյան պահից, այլ զգալիորեն ավելի ուշ՝ մարդու սոցիալական և կենսաբանական զարգացմանը գույրնթաց, երբ ձևավորվում է որոշակի իրավական գիտակցություն: Բնականաբար այդ տարիքին հասնելուց հետո միայն անձը կարող է ենթարկվել քրեական պատասխանատվության:¹⁴³

ՀՀ քր. օր.-ի 24-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվության ենթակա է այն անձը, ում տասնվեց տարին լրացել է նախքան հանցանք կատարելը: Այն անձինք, որոնց տասնչորս տարին լրացել է մինչև հանցանքը կատարելը, ենթակա են

իրավախախտումներ կատարած անձանց) կարող են հանձնվել, իսկ սույն օրենսգրքի 53 հոդվածով նախատեսված իրավախախտումներ կատարելու դեպքում, որպես կանոն, ենթակա են հանձնման, շրջանային (քաղաքային), քաղաքների շրջանային խորհուրդների գործկոմների անչափահասների գործերի հանձնաժողովների քննությանը:

¹⁴³ ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով)/Ս. Առաքելյան, Ա. Գաբուլյան, Հ. Խաչիկյան և ուրիշ. Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 170:

քրեական պատասխանատվության միայն ուղղակիորեն նույն հոդվածի 2-րդ մասում նշված հանցագործությունների համար¹⁴⁴:

Եթե անձը հասել է ՀՀ քր. օր.-ի 24-րդ հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասով նախատեսված տարիքի, սակայն մտավոր զարգացման մեջ հետ մնալու հետևանքով ընդունակ չի եղել ամբողջ չափով գիտակցել իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը կամ ղեկավարել դա, ապա նա ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության:

Անչափահասը քրեական պատասխանատվության ենթակա է 16 տարեկանից, եթե այն արարքը, որը նա կատարել է, նախատեսված չէ ՀՀ քր. օր.-ի 24-րդ հոդվածում: Հետևաբար, այս գլխի իմաստով անչափահաս է համարվում 16-ից 18, իսկ երբեմն 14-ից 18 տարեկան երեխաները:

Նշված տարիքը որոշվում է համապատասխան փաստաթղթերի հիման վրա (ծննդյան վկայական, անձնագիր և այլն): Տարիքը որոշվում է անձի ծննդյան օրվա ավարտման պահով, այսինքն՝ օրենքով սահմանված տարիքը համարվում է լրացած նրա ծննդյան օրվա հաջորդ օրը 00:00-ից: Եթե անձի ծննդյան օրը հավաստող փաստաթղթերը բացակայում են, ապա այն սահմանվում է դատաբժշկական փորձաքննությամբ կամ հանձնաժողովի կողմից:

ՀՀ կառավարության 2011թ.-ի հունվարի 20-ի N18-Ն որոշմամբ սահմանվել է երեխայի տարիքը որոշող հանձնաժողովի կազմը և

¹⁴⁴ 14 տարեկանից քրեական պատասխանատվություն նախատեսված է սպանության (104-108-րդ հոդվածներ), դիտավորությամբ առողջությանը ծանր կամ միջին ծանրության վնաս պատճառելու (112-116-րդ հոդվածներ), մարդուն առևանգելու (131-րդ հոդված), բռնաբարության (138-րդ հոդված), սեքսուալ բնույթի բռնի գործողությունների (139-րդ հոդված), ավազակության (175-րդ հոդված), գողության (177-րդ հոդված), կողոպուտի (176-րդ հոդված), շորթման (182-րդ հոդված), առանց հափշտակելու նպատակի ավտոմեքենային կամ տրանսպորտային այլ միջոցին ապօրինաբար տիրանալու (183-րդ հոդված), ծանրացուցիչ հանգամանքներում գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելու կամ վնասելու (185-րդ հոդվածի երկրորդ և երրորդ մասեր), զենք, ռազմամթերք, պայթյունիկ նյութեր կամ պայթյունիկ սարքեր հափշտակելու կամ շորթելու (238-րդ հոդված), թմրամիջոցներ կամ հոգեմետ (հոգեներգործուն) նյութեր հափշտակելու կամ շորթելու (269-րդ հոդված), տրանսպորտային միջոցները կամ հաղորդակցության ուղիները փչացնելու (246-րդ հոդված), խուլիգանության (258-րդ հոդված) համար:

լիազորությունները, երեխայի տարիքը որոշելու մասին դիմումի ձևը և երեխայի տարիքը որոշելու մասին եզրակացության ձևը:

Այդ որոշման համաձայն՝ բժշկական կազմակերպություններում ծննդյան ժամանակի մասին տեղեկությունների բացակայության, տեղեկությունները կորսված լինելու, բժշկական կազմակերպություններից դուրս ծնված, գտնված երեխաների ծննդյան գրանցման և այն դեպքերում, երբ անհնար է այլ եղանակով պարզել երեխայի ծննդյան ժամանակը, երեխայի տարիքը որոշելու նպատակով ձևավորվում է մարզային, Երևան քաղաքում՝ վարչական շրջանի հանձնաժողով (այսուհետ՝ հանձնաժողով), որը կազմված է 7 անդամից:

Հանձնաժողովի կազմում, ի պաշտոնե, ընդգրկվում են մարզպետը, Երևան քաղաքում՝ վարչական շրջանի ղեկավարը (հանձնաժողովի նախագահ), մարզպետարանի, Երևան քաղաքում՝ վարչական շրջանի սոցիալական կամ առողջապահական հարցերով զբաղվող ստորաբաժանման ղեկավարը (հանձնաժողովի քարտուղար), 1-ական անդամներ մարզպետարանից, ՀՀ ոստիկանությունից, սոցիալական պաշտպանության, կրթական և առողջապահական կազմակերպություններից:

Հանձնաժողովի եզրակացությունը հիմք է բժշկական կազմակերպությունների կողմից երեխայի ծննդյան ժամանակը գրառելու և ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված ձևի փաստաթուղթ տրամադրելու համար:¹⁴⁵

¹⁴⁵ Եթե հանձնաժողովի եզրակացության մեջ երեխայի ծննդյան ժամանակահատվածը նշված է տարվա առաջին կեսը՝ առանց նշելու ամիսը և ամսաթիվը, ապա ծննդյան ակտի գրանցման մեջ ծննդյան ժամանակ է նշվում տվյալ տարվա ապրիլի 1-ը, եթե նշված է տարվա երկրորդ կեսը՝ համապատասխանաբար նույն տարվա հոկտեմբերի 1-ը:

Եթե հանձնաժողովի եզրակացության մեջ նշված է միայն երեխայի ծննդյան տարեթիվը՝ առանց նշելու ամիսը, ամսաթիվը, ապա ծննդյան ակտի գրանցման մեջ ծննդյան ամիս և ամսաթիվ է նշվում տվյալ տարվա հուլիսի 1-ը:

Եթե հանձնաժողովի եզրակացության մեջ նշված են տարեթիվը և ամիսը՝ առանց ամսաթվի, ապա ծննդյան ակտի գրանցման մեջ ծննդյան ամսաթիվ է նշվում համապատասխան ամսվա 15-ը:

Անչափահասներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելն իրականացվում է որոշակի առանձնահատկություններով: Հանցանք կատարած անչափահասի նկատմամբ կարող է նշանակվել պատիժ կամ կարող են նշանակվել դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ¹⁴⁶:

Անչափահասների նկատմամբ նշանակվող պատիժներն են՝

- 1) տուգանքը¹⁴⁷.
- 2) հանրային աշխատանքները¹⁴⁸.
- 3) կալանքը¹⁴⁹.
- 4) որոշակի ժամկետով ազատազրկումը¹⁵⁰:

¹⁴⁶ ՀՀ քր. օր.-ի 91-րդ հոդվածի համաձայն՝ առաջին անգամ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցանք կատարած անչափահասը դատարանի կողմից կարող է ազատվել քրեական պատասխանատվությունից, եթե դատարանը գտնի, որ նրա ուղղվելը հնարավոր է դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ: Այսինքն՝ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառումը նախաքննության մարմնի լիազորություններից դուրս է, ինչից ելնելով այստեղ չի քննարկվելու:

¹⁴⁷ Տուգանքը կիրառվում է անչափահասի ինքնուրույն վաստակի կամ այնպիսի գույքի առկայության դեպքում, որի վրա կարող է տարածվել բռնագանձում:

2. Տուգանքը նշանակվում է պատիժ նշանակելու պահին ՀՀ-ում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի 10-նպատիկից 500-ապատիկի չափով:

¹⁴⁸ Հանրային աշխատանքները դատարանի կողմից նշանակված, իրավասու մարմնի կողմից որոշված վայրում չվարձատրվող, դատապարտյալի կողմից հանրության համար օգտակար աշխատանքների կատարումն է:

Հանրային աշխատանքները կարող են նշանակվել ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործություններ կատարած, առավելագույնը երկու տարի ժամկետով ազատազրկման դատապարտված անձանց նկատմամբ:

Հանրային աշխատանքները նշանակվում են 270-ից 2200 ժամ ժամկետով:

¹⁴⁹ Կալանքը 15 օրից 2 ամիս ժամկետով նշանակվում է դատավճիռը կայացնելու պահին տասնվեց տարին լրացած անչափահասի նկատմամբ

¹⁵⁰ Ազատազրկումն անչափահասների նկատմամբ նշանակվում է՝

- 1) ոչ մեծ ծանրության հանցագործության համար՝ առավելագույնը 1 տարի ժամկետով, իսկ միջին ծանրության հանցագործության համար՝ առավելագույնը 3 տարի ժամկետով.
- 2) մինչև տասնվեց տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը 7 տարի ժամկետով.
- 3) տասնվեցից մինչև տասնութ տարին լրանալը կատարած ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքի համար՝ առավելագույնը 10 տարի ժամկետով:

Անչափահասների քրեական պատասխանատվության ենթարկելիս քննիչները պետք է իմանան, որ վաղեմության ժամկետներն անցնելու հետևանքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու դեպքում ՀՀ քր. օր.-ի 75-րդ հոդվածով նախատեսված վաղեմության ժամկետները համապատասխանաբար կրճատվում են կիսով չափ¹⁵¹:

Հատուկ դրույթ է նախատեսված նաև անչափահասների դատվածության մարման վերաբերյալ: Մասնավորապես՝

1. ազատագրվման հետ չկապված պատիժը կրելուց հետո անձի դատվածությունը համարվում է մարված:

2. մինչև տասնութ տարին լրանալը հանցանք կատարած անձանց համար ՀՀ քր. օր.-ի 84-րդ հոդվածով նախատեսված դատվածությունը մարվելու ժամկետները կրճատվում են և համապատասխանաբար հավասար են՝

- 1 տարվա՝ միջին ծանրության հանցագործության համար ազատագրվումը կրելուց հետո.

- 3 տարվա՝ ծանր հանցագործության համար ազատագրվումը կրելուց հետո.

- 5 տարվա՝ առանձնապես ծանր հանցագործության համար ազատագրվումը կրելուց հետո:

Քրեական օրենսդրությունն այլ առանձնահատկություններ անչափահասների առնչությամբ չի նախատեսում, իսկ անչափահասների վարույթի առանձնահատկությունները կարգավորված են ՀՀ քր. դատ. օր.-ով:

¹⁵¹ Անչափահասն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից անցել են հետևյալ ժամկետները.

1) 1 տարի՝ ոչ մեծ ծանրության հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

2) 2 տարի՝ 6 ամիս՝ միջին ծանրության հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

3) 5 տարի՝ ծանր հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից.

4) 7 տարի՝ 6 ամիս՝ առանձնապես ծանր հանցանքն ավարտված համարելու օրվանից:

ՄՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Ո՞վ է հանցագործության սուբյեկտը:
2. Ո՞ր դեպքերում է անչափահասները հանդես գալիս որպես հանցագործության սուբյեկտ:
3. Ինչպե՞ս է որոշվում երեխայի տարիքը:
4. Որո՞նք են վաղեմության ժամկետներն անցնելու հետևանքով քրեական պատասխանատվությունից ազատելու և դատվածության մարվելու առանձնահատկությունները:

ԳԼՈՒԽ 5. ԵՐԵՒԱՅԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Երեխայի իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է նաև վարչաիրավական մեխանիզմներով:

ՀՀ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի¹⁵² 47.8-րդ հոդվածը պաշտպանության տակ է վերցնում մանկական սննդի և հարակից ապրանքների շրջանառությունը և նախատեսում պատասխանատվություն հետևյալ արարքների համար՝

1 - մանկական սննդի և հարակից ապրանքների վաճառքը առողջապահական կազմակերպությունների կողմից՝

2 - մանկական սնունդ արտադրողների և (կամ) բաշխողների կողմից ցանկացած առաջարկի դեպքում (նմուշ, նվեր կամ այլ շնորհ) առողջապահական կազմակերպությունների կողմից լիազոր մարմինին չտեղեկացնելը,

3 - մանկական և վաղ տարիքի երեխաների կաթնախառնուրդների, մինչև 6 ամսական մանուկների համար մանկական կաթնախառնուրդ չհանդիսացող ցանկացած սննդամթերքի և հարակից ապրանքների գովազդը և (կամ) խրախուսման այլ ձևերը,

4 - մոր և մանկան առողջության պահպանման ոլորտում ընդգրկված բուժաշխատողի կողմից մանկական սննդի և հարակից ապրանքների վաճառքով, իրացման, գովազդի և (կամ) խրախուսման այլ ձևերով զբաղվելը,

5 - մոր և մանկան առողջության պահպանման ոլորտում ընդգրկված բուժաշխատողի կողմից արտադրողից և (կամ) բաշխողից կամ նրանց անունից հանդես եկող այլ կազմակերպությունից որևէ նվեր, շնորհ կամ պարգև դրամական կամ որևէ այլ տեսքով ընդունելը, մանկական սննդի և հարակից ապրանքների նմուշներ ընդունելը կամ տրամադրելը,

6 - մանկական սնունդ արտադրողների և (կամ) բաշխողների կողմից ցանկացած առաջարկի դեպքում (նմուշ, նվեր կամ այլ շնորհ),

¹⁵² Այսուհետ՝ ՎԻՎՕ:

բուժաշխատողի կողմից առողջապահական կազմակերպության ղեկավարությանը չտեղեկացնելը,

7 - մանուկների և վաղ տարիքի երեխաների սնուցման, մանկական սննդի և հարակից ապրանքների վերաբերյալ գրավոր, ձայնային կամ տեսողական տեղեկատվական և ուսուցողական նյութեր պատրաստելը և տարածելը օրենքի պահանջների խախտմամբ,

8 - «Երեխաներին կրծքով կերակրման խրախուսման և մանկական սննդի շրջանառության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի 12-րդ հոդվածի 3-րդ մասի պահանջները չպահպանելը:

Վերը նշված արարքները վարչական տույժի միջոցներ կիրառելուց հետո՝ մեկ տարվա ընթացքում, կրկին կատարելը համարվում է ծանրացնող հանգամանք:

ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 177-րդ հոդվածը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում անչափահասին հարբած վիճակի հասցնելու համար: Այդ հոդվածի համաձայն՝ ծնողների կամ այլ անձանց կողմից անչափահասին հարբած վիճակի հասցնելն առաջացնում է տուգանքի նշանակում սահմանված նվազագույն աշխատավարձի քսանապատիկի չափով:

Այս զանցանքը ՀՀ քր. օր.-ի 166.1-րդ հոդվածով տարանջատվում է պարբերականությամբ, որը պարտադիր հատկանիշ է հանցագործության դեպքում:

ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 178-րդ հոդվածը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում ծնողների և նրանց փոխարինող անձանց կողմից երեխաների դաստիարակության և ուսուցման պարտականությունները չկատարելու համար: Այդ հոդվածի համաձայն՝ ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց կողմից անչափահաս երեխաների դաստիարակության և ուսուցման պարտականությունները չարամտորեն չկատարելը, անչափահասների կողմից թմրամիջոցներ օգտագործելն առանց բժշկի նշանակման կամ նրանց կողմից այլ իրավախախտումներ կատարելը (բացի սույն հոդվածի երրորդ մասով նախատեսված

իրավախախտումներից) առաջացնում է տուգանքի նշանակում ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց նկատմամբ՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի երեսնապատիկի չափով:

Այս զանցանքը նույնացվում է ՀՀ քր. օր.-ի 170-րդ հոդվածով նախատեսված հանցագործության հետ, ինչը փաստացի դժվարություններ է առաջացնում ծնողներին քրեական պատասխանատվության ենթարկել երեխային դաստիարակելու պարտականությունը չկատարելու համար, քանի որ «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 24-րդ հոդվածի 7-րդ հոդվածի համաձայն՝ հավասար իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ իրավական ակտերի կամ նույն իրավական ակտի տարբեր մասերի միջև հակասության դեպքում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց հետ հարաբերություններում պետք է կիրառեն ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց համար նախընտրելի նորմատիվ իրավական ակտը կամ դրա մասը:

Այսինքն՝ տարբեր օրենսգրքերով նախատեսված զանցանքի կամ հանցագործության համար պատասխանատվության ենթարկելու ընտրության դեպքում ֆիզիկական անձի համար նախընտրելի իրավական ակտն է հանդիսանալու ՀՀ ՎԻՎՕ-ն, այլ ոչ թե ՀՀ քր. օր.-ը, հետևաբար, քննիչը այդ դեպքի վերաբերյալ պետք է միջնորդագիր ներկայացնի ՀՀ ոստիկանությանը, քանի որ ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 224-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ՀՀ ոստիկանությունն է քննում է այս հոդվածով նախատեսված վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերը:

ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 178-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հասարակական վայրերում մինչև 16 տարեկան դեռահասների հարբած վիճակում երևալը, ինչպես նաև նրանց կողմից ոգելից խմիչքներ օգտագործելն առաջացնում է տուգանքի նշանակում ծնողների կամ նրանց փոխարինող անձանց նկատմամբ՝ սահմանված նվազագույն աշխատավարձի քսանապատիկի չափով:

ՀՀ ՎԻՎՕ-ն նախատեսում է նաև այլ հոդվածներ, որտեղ տուժող կարող են լինել նաև երեխաները, սակայն ինքնին որևէ

տարանջատված վերաբերմունք երեխաների նկատմամբ դրանցում չի նախատեսում: Օրինակ՝ աշխատանքային օրենսդրության և աշխատանքային իրավունքի նորմեր պարունակող այլ նորմատիվ իրավական ակտերի պահանջները խախտելը (ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 41-րդ հոդված), մանր չափերով հափշտակությունը կամ գույքը դիտավորությամբ ոչնչացնելը կամ վնասելը (ՀՀ ՎԻՎՕ-ի 53-րդ հոդված) և այլն:

Վարչական պատասխանատվության ենթարկելն այն արարքների համար, որոնցով տուժող կարող է հանդիսանալ երեխան, ՀՀ ոստիկանության և այլ մարմինների լիազորությունն է, ինչից ելնելով քննիչներն իրազեկելով այդ մարմիններին, այլ գործառույթ իրականացնելու պարտականություն չունեն: Հետևաբար, այդ ընթացակարգերը սույն ձեռնարկի ուսումնասիրության առարկան չեն հանդիսանում:

ՍՏՈՒԳԻՉ ՀԱՐՑԵՐ

1. Ո՞րն է հանդիսանում երեխայի իրավունքների վարչաիրավական պաշտպանության հիմքը:
2. Որո՞նք են անչափահասների դեմ ոտնձգող զանցանքները:
3. Ի՞նչ գործողություններ պետք է իրականացնի քննիչը զանցանք հայտնաբերելիս:

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ԴՍԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐ, ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

1. «Ազատագրված անչափահասների պաշտպանության ՄԱԿ-ի կանոններ», 1990թ.

2. «Անչափահասների իրավախախտումների կանխարգելման ՄԱԿ-ի ուղենիշներ» (Ռիադի ուղենիշներ), 1990թ.

3. «Անչափահասների արդարադատության կառավարման ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոններ» (Պեկինի կանոններ), 1985թ.

4. «Երեխայի իրավունքների մասին» ՄԱԿ-ի կոնվենցիա, 1989թ.

5. «Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերի մասին» ԱՄԿ N182 կոնվենցիա, 1999թ.

6. «Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին» Հաագայի կոնվենցիա, 1993թ.

7. «Հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքի մասին կոնվենցիա», 1930թ.

8. «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիր», 1948թ.

9. «Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» Եվրոպական կոնվենցիա, 1998թ.

10. «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» ՄԱԿ-ի Կոնվենցիա, 2000թ.

11. «Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ» ՄԱԿ-ի Կոնվենցիան լրացնող «մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին» արձանագրություն, 2000թ.

12. ՀՀ Սահմանադրություն, 2015թ.

13. ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրք, 2004թ.

14. ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, 1998թ.

15. ՀՀ քրեական օրենսգիրք, 2003թ.

16. «Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը, 2002թ.

17. «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքը, 2014թ.
18. «Քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման մասին» ՀՀ օրենքը, 2004թ.
19. «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը, 1996թ.
20. ԵԱԴԴ/1513/02/08 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2011թ.-ի ապրիլի 1-ի որոշում
21. ԵԱԲԴ/1688/02/08 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2011թ.-ի հուլիսի 1-ի որոշում
22. ԱՌԱԴ/0264/02/11 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 2011թ.-ի դեկտեմբերի 27-ի որոշում
23. ԱԸԴ/0176/01/11 քրեական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012թ.-ի նոյեմբերի 1-ի որոշում
24. ԿԴ1/0025/01/11 քրեական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012թ.-ի հունիսի 8-ի որոշում
25. ԵՄԴ/0086/01/10 քրեական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2010թ.-ի դեկտեմբերի 23-ի որոշում
26. ՀՀ Դատախազության 08.09.2011թ.-ի տեղեկանք՝ ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններով հետաքննության և նախաքննության նկատմամբ իրականացված հսկողության վիճակի մասին
27. Корбут Л.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей. Сборник универсальных и региональных международных документов. М., ИЦ- Гарант, 1997.
28. Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. М., ЮНИСЕФ, 1998.
29. Basic principles of the use of restorative justice programs in criminal matters, ECOSOC Resolution 2000/14.
30. Eileen Mayers Pasztor, Emily Jean McFadden. Global Perspectives of Child Welfare. Child Welfare League of America, 2001.
31. Case of Sahin v. Germany, European Court of Human Rights, July 8, 2003.
32. Case of Young, James and Webster v. The United Kingdom, July, 1981.

33. Concluding observations on the combined third and fourth periodic reports of Armenia, adopted by the Committee at its sixty third session (27 May-14 June). UN Committee on the Rights of the Child, 2013.

34. UN Standard Minimum Rules for Non-Custodial Measures (The Tokyo Rules), 1990.

35. United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty /The Havana Rules/, 1990.

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

36. Արզումանյան Ս., Գրին Է. Իրավաբանական հոգեբանություն: Երևան, Զանգակ-97, 2004:

37. Անտոնյան Ս., Գյուր-Կարապետյան Ա., Դուրյան Ն., Խաչատրյան Ա., Հովհաննիսյան Ա., Սարգսյան Ս. Երեխաների պաշտպանություն: Ուսումնաօժանդակ ձեռնարկ երեխաների պաշտպանության ոլորտի մասնագետների համար: Երևան, 2009:

38. Դեն Օ'Դոնելլ. Երեխաների պաշտպանություն: Ձեռնարկ խորհրդարանականների համար: Երևան, 2005:

39. Երեմյան Ա., Թումասյան Դ., Գրիգորյան Գ. Հայաստանի Հանրապետությունում թրաֆիքինգի դեմ պայքարի իրավական հիմունքները: Երևան, 2009:

40. Երեմյան Ա., Թումասյան Դ., Ղամբարյան Ա., Պետրոսյան Տ. Հայաստանի Հանրապետությունում թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի իրավական հիմունքները: Երևան, 2011:

41. Իսրաելյան Գ.Վ. Սեռական հանցագործությունները և դրանց կանխումը ՀՀ-ում: Մենագրություն: Երևան, 2012:

42. ՀՀ քննչական կոմիտեի վարությամբ 2015 թվականին սեռական բնույթի հանցագործությունների վերաբերյալ քրեական գործերով նախաքննության ընթացքում անչափահաս տուժողների իրավունքների պաշտպանության վիճակի ամփոփում: Երևան, 2016:

43. ՀՀ քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն)/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2012:

44. ՀՀ քրեական իրավունք: Հատուկ մաս (վեցերորդ հրատարակություն)/ Գ. Ղազինյանի խմբագրությամբ: Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2012:

45. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Երևան, Իրավունք, 2010:

46. Հակոբյան Լ. Կանանց և երեխաների իրավունքներ: Երևան, 2002:

47. Ղամբարյան Ա., Թումասյան Դ. Երեխաների սեռական անձեռնմխելիության և սեռական ազատության դեմ ուղղված հանցագործություններն ու դրանց վարույթի առանձնահատկությունները (ձեռնարկ քննիչների համար): Երևան, 2015:

48. Սարգսյան Վ., Ռոյթեր Վ., Խյուֆներ Կ. Մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային և հայաստանյան ընթացակարգեր. Մարդու իրավունքների և ժողովրդավարության ինստիտուտ: Եր., 2003:

49. Տոնոյան Ն. Ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործություններ /ուսումնական ձեռնարկ/: Երևան, Լիմուշ, 2014:

50. Абрамов В.И. Международная защита прав ребенка// Международное публичное и частное право. 2006, №3, էջեր 30-33:

51. Абрамов В.И. Права ребенка и их защита в России: общетеоретический анализ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Саратов, 2007:

52. Адельханян Р.А. Расследование похищения человека. М., 2000.

53. Алексеев С.С. Общая теория права. М. Просвещение. 1982.

54. Беседкина Н.И. Права неродившегося ребенка// Государство и право. 2006, №4, էջեր 54-60:

55. Богуславский М.В., Корнетов Г.Б. Антология гуманной педагогики. М., 1999, էջեր 90-91:

56. Бойко Н.В. Ответственность за незаконное лишение свободы по советскому уголовному праву. Харьков, 1989.

- 57.Борисова Н.Е. Соотношение ювенального права с иными отраслями российского законодательства// Юрист, 1999, №8, էջեր 8-12:
- 58.Будякова Т. О праве ребенка на честь и достоинство// Дошкольное воспитание, №3, էջեր 19-20:
- 59.Бутько О.В. Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. юрид. наук. Краснодар. 2004.
- 60.Васильев В.Л. Юридическая психология. М., 2008.
- 61.Дубровская И.А. Права ребенка. М. ГроссМедиа, 2008.
- 62.Здравомыслов Б.В. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. Москва, 2002.
- 63.Карташкин В.А., Лукашева Е.А. Международные акты о правах человека: сборник документов. М. Норма, 2002.
- 64.Кобилова С.А, Леонтьева Е.А. Права ребенка и гарантии их защиты в международном и российском законодательстве. Публичное и частное право: проблемы развития и взаимодействия, законодательного выражения и юридической практики: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. Екатеринбург, 1999.
- 65.Корбут Л.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей. Сборник универсальных и региональных международных документов. М., ИЦ-Гарант, 1997.
- 66.Корельский В.М., Перевалов Р.Д. Теория государства и права. М., Норма, 2000.
- 67.Корнева А.В. Преступления против половой неприкосновенности и половой свободы личности// Уголовное право РФ. Особенная часть. М., 1996, էջեր 78-79:
- 68.Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В. О криминологической классификации преступлений// Государство и право, 2005, №6, էջ 55:
- 69.Кузнецов Н.Ф. Новое уголовное право России. Особенная часть. М., Зерцало, 1996.
- 70.Курс советского уголовного права. Том 1/ Под ред. А.А. Пионтковского, П.С. Ромашкина, В.М. Чхиквадзе. М., 1970.

71. Курс уголовного права. Том 3. Особенная часть/ Под ред. Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. М., 2001.
72. Лебедев В.М. Уголовное право. Научно-практическое пособие. Москва, Норма, 2005.
73. Логанов И.И. Свобода личности. М., 1972.
74. Локк Дж. Избранные философские произведения в 2 т. Т. 1. М., 1960.
75. Лукашева Е.А. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы. М., Норма, 2002.
76. Миллер А.И. Противоправное поведение несовершеннолетних. Генезис и ранняя профилактика. Киев. 1985.
77. Мордовец А.С. Проблема эффективности социально-юридического механизма обеспечения прав человека и гражданина// Правоведение, 1996, №4, т. 14:
78. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. М., Юридическая литература, 1991.
79. Наумов А.В. Российское уголовное право: курс лекций. Т.2. Особенная часть. М., 2007.
80. Оберемченко А.Д. Развратные действия: уголовно-правовая характеристика и проблемы квалификации. Автореферат диссертации на канд. юрид. наук. Краснодар, 2014.
81. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. М., 2000.
82. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права. М., 1971.
83. Проституция и проступность. М., 1991.
84. Прохоров В.С., Крапачев Н.М., Тарбагаев А.Н. Механизм уголовно-правового регулирования. Краснодар, 1989.
85. Рассказов Л., Упоров И. Категория "свобода" в уголовном праве России// Уголовное право, 2000, №2, т. 34:
86. Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права. М., Право и государство, 2003.
87. Синягина Н.Ю., Райфшнайдер Т. Ю. Современные аспекты воспитания и социализации личности. Москва, 2011.

88. Титова Т. А. Конвенция о правах ребенка в системе общей регламентации прав человека. Диссертация на соискание ученой степени доктора юрид. наук. Екатеринбург, 2000.

89. Уголовное право. Особенная часть/ Под ред. А.И. Рапога. М., 1996.

90. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть/ Под ред. Б. В. Здравомыслова. М., 1996.

91. Уголовный закон в практике мировой судьи: научно-практическое пособие/ Под ред. А. В. Галаховой. М., 2007.

92. Устинова Е.Ю. Международный контроль за соблюдением международных договоров. Диссертация на соискание ученой степени канд. юрид. наук. Москва. 2008.

93. Чучаев А.И. Комментарий к Уголовному кодексу РФ. М. Московская Государственная Юридическая академия. 2010. Эльконин Б.Д. Введение в психологию развития. М., 1995.

94. Hammarberg T. The UN Convention on the Right of the Child and How to Make it Work. New York. St. Martins Press. 1990.

95. Robertson T. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. Paris. UNICEF. 1998.

96. Kant E. Metaphysics of moral. Translated by James W. Ellington. Cambridge, MA: Hackett publishing company. 1994.

97. Lucker-Babel M.F. The Rights of the Child to express views and to be heard: An attempt to interpret Article 12 of the Convention of the Rights of the Child// International journal of children's rights. 1995, №3, pp 278-395:

98. Manful E., McCrystal P. Conceptualisation of Children's Rights// Child Care in Practice. №1, 2010, pp 83-97:

99. Todres J. Emerging Limitations on the Rights of the Child: the UN Convention on the Rights of the Child and its Early Case Law. Columbia Human Rights Review, 1998.

